

**TÜRKÇE SÖZLÜK' TEKİ TÜREMİŞ KELİMELERDE TÜRETME
EKLERİNİN KAZANDIRDIĞI ANLAMLAR**

Serpil TAŞDEMİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ

UŞAK

Ağustos, 2020

**TÜRKÇE SÖZLÜK' TEKİ TÜREMİŞ KELİMELERDE TÜRETME
EKLERİNİN KAZANDIRDIĞI ANLAMLAR**

Serpil TAŞDEMİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ

UŞAK

Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ağustos, 2020

ÖZET

TÜRKÇE SÖZLÜK' TEKİ TÜREMİŞ KELİMELERDE TÜRETME EKLERİNİN KAZANDIRDIĞI ANLAMLAR

Serpil TAŞDEMİR

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü/ Ağustos, 2020

Danışman: Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ

Anlambilim için önemli olan konulardan biri, Türkiye Türkçesindeki eklerin “anlam farkı” meselesidir. Türkiye Türkçesinde ekler, çekim ve yapım eki olarak iki gruba ayrılmaktadır. Yapım ekleri, kelime türetmeye yarayan dil bilgisel yapılardır. Bu yapılar, kelime türetme işini yaparken anlam ve tür yönünden kelime kökünde değişiklik meydana getirir. Ortaya çıkan bu durumu incelemek, Türk dili çalışmalarına katkı sağlamak için önemlidir.

Türk dili yapım ekleri yönünden zengin bir varlığa sahiptir. Sahip olduğu ekler sayesinde birçok kök ve gövdeden yeni kelimeler yaratmaktadır. Bu ekler kimi zaman tek anlam içerirken kimi zaman ise birden çok anlama gelir. Eklendiği sözcüğe farklı anlamlar katan eklerin aynı zamanda kelimenin türünü de değiştirdiği görülmektedir.

Bu çalışmada anlam farkı konusu işlenerek ekler semantik yönden açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada öncelikle yapım ekleri ile çekim eklerinin görevleri belirtilmiş daha sonra türemiş kelimelere gelen yapım ekleri ele alınmıştır. Çalışmanın bir diğer önemli noktası olan bazı çekim eklerinin yapım eki fonksiyonundaki anlamsal yönü açıklanmaya çalışılmıştır.

Araştırmamız, *Türkçe Sözlük*' teki türemiş kelimeler temel alınarak incelenmiştir. Bu amaçla sözlükteki kelimeler taranarak addan ad, addan fiil, fiilden ad ve fiilden fiil yapan yapım ekleri tespit edilmiştir. Bunun dışında dilimizde

oldukça fazla sayıda kelime türeten yabancı ekler de belirlenip açıklanmaya çalışılmıştır. Tespit edilen bu eklere örnek kelimeler ile semantik açıdan bir yorumda bulunulmuştur.

Türkçe Sözlük' te anlam farkı yaratıp işlek bir şekilde kullanılan 157 ek tespit edilmiştir. Bu eklerden addan ad türeten 65 ek, addan fiil türeten 19 ek, fiilden ad türeten 56 ek ve fiilden fiil türeten 17 ek bulunmuştur. Sözlükte yoğun olarak kelime türeten yabancı ek sayısı ise 22 tanedir. Bu ekler dışında aktif bir şekilde türeme işlemi yapmayan ancak birkaç örnek veren ekler de vardır. Bu ekler çalışmamıza dâhil edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Türemiş Kelimeler, Yapım Ekleri, Türkçe Sözlük, Anlambilim, Dilbilim

ABSTRACT**MEANINGS GIVEN BY PARASYNTHESIS IN DERIVED WORDS IN THE
TURKISH DICTIONARY****Serpil TAŞDEMİR**

Department of Turkish Language and Literature

Uşak University Institute of Graduate Education/ August, 2020

Supervisor: Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ

One of the important subjects for semantics is the issue of meaning difference in the supplements of Turkey Turkish. The supplements of Turkey Turkish are separated into two groups like derivational affix and inflexional suffix. Derivational affixes are the grammatical structures which supply lexicalising. These structures make alteration in the word stem from the point of meaning and type while lexicalising. Analyzing this situation is important to contribute the studyings of turkish language.

Turkish language has a very rich property from the point of derivational affix. Thanks to these supplements, it creates new words from lots of stem and body. While these supplements sometimes involve single meaning , they sometimes involve multiple meanings. It seems that they both assign a different meaning to appendant word and change the type of the word.

In this study, by processing the subject of meaning difference, the supplements are tried to be explained from semantic way. In the study, firstly the mission of derivational affix and inflexional suffix is indicated and later the derivational affixes which have derivative words are discussed. One of the important point of the study is that the meaning of the function of derivational affix in inflexional suffix is tried to be explained.

Our study is analyzed basing on the derivative words in the Turkish dictionary. For that purpose, by scanning the words in the dictionary, derivational affixes like name from name, verb from noun, actual name, verb from verb are

determined. Apart from that, it is tried to be explained the added supplements which reproduce lots of words in our language. From the point of semantic, a comment is done with these sample words by determining the supplements.

In Turkish dictionary, 157 supplements are determined which are intensively used by creating the difference of meaning. The supplements of name from name is 65, verb from noun is 19, noun from verb is 56 and verb from verb is 17. In the dictionary, the number of foreign supplement reproducing word is 22. Apart from these supplements, there are some supplements which does not make any derivation in an active way but just give some samples. These supplements are not included in our study.

Key Words: Derived Words, Derivational Affix, Turkish Dictionary, Semantic, Linguistics

ÖN SÖZ

Türk dili, oldukça köklü ve sağlam bir tarihe sahiptir. Geçmişten günümüze değişim ve gelişim gösteren Türk dili, Altay dil ailesine mensup sondan eklemeli bir dildir. Türkçe, bulunduğu dil ailesi içinde kendine has yapı ve ses özellikleriyle zengin kelime hazinesine sahiptir.

Türkiye Türkçesi yapım eki yönünden zengin bir dildir. Sahip olduğu yapım ekleri ile yeni kelime yapımı yoluna giderek sözcük oluşmasına olanak sağlar. Kelime kök ve gövdelerine eklenerek meydana gelen yeni sözcükler, gerek semantik gerekse fonetik farklılıklar gösterir. Nasıl ki her kelime kökünün farklı bir anlamı ve biçimi varsa ekler de aynı şekilde birbirinden farklı anlam ve görevlere ayrılır. Sahip olduğu bu ayrım kelimenin türünü ve işlevini belirler. Kelimelerin doğru kullanımı ve eklerin açıklanması için bu türeme şekillerinin incelenmesi önem arz eder.

Türkiye Türkçesindeki eklerin çeşitliliği *Türkçe Sözlük*' te açık bir şekilde görülmektedir. Sözlükte aynı kök ya da gövdeye sahip sözcüklerin eklerle hangi işleve ve anlama büründükleri tespit edilebilmektedir. Yapım eklerini en iyi şekilde açıklamak ve örnekleme için *Türkçe Sözlük*' e bakmak yeterlidir. Hem yazı dilinde hem konuşma dilinde türetilen bu kelimeler sözlükte taratılarak belirlenebilmektedir. Sözlükteki örnekler sayesinde bir ekin kaç farklı anlamda ve işlevde kullanıldığı açıklanabilir.

Bu çalışma, yukarıda bahsedilen açıklama ışığında ele alınmıştır. Kelimeleri en doğru ve net şekilde bize sunan *Türkçe Sözlük*'te yapım eklerinin işlevleri belirlenmiş ve anlamsal açıklama getirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda öncelikle kelimeler, kök ya da gövdesinden oluşan farklı anlamlara göre ele alınarak fişlenmiştir. Sözlükteki farklı anlama gelebilecek her kelime titizlikle incelenmiştir. Kelimelerin türüne göre sınıflandırma yapılmış ve başlıklar o şekilde açıklanmıştır.

Çalışmada sözlükteki tüm kelimelere yer verilmemiş aynı anlam grubundan olan kelimeler ait oldukları eklerin altında birkaç örnekle açıklanmış ve anlamlandırılmıştır.

Bu tezin oluşmasında akademik bilgi ve becerileri sayesinde çalışmamı tamamladığım, bana her zaman destek olan değerli hocam Prof. Dr. Ahmet Akçataş'a teşekkür ederim.

Çalışma sırasında her zaman yanımda olan bilgisi ve manevi desteğiyle bana yardımcı olan sevgili bölüm arkadaşım Birgül Çetin'e sonsuz teşekkürler.

Geçmiş olduğum bu zor süreçte maddi ve manevi desteklerine minnettar olduğum sevgili aileme sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Çalışmamı tamamlamamda önemli kaynakları edinmemi sağlayan Ege Üniversitesi Kütüphanesi, Uşak Üniversitesi Kütüphanesi ve çalışanlarına hizmetlerinden dolayı teşekkür ederim.

Serpil Taşdemir

Uşak 2020

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı- Soyadı : Serpil Taşdemir

Doğum Yeri ve Tarihi : İzmir- Konak / 22.09.1993

Eğitim Bilgileri

2017- : Uşak Üniversite, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı
Anabilim Dalı

2012-2016 : Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve
Edebiyatı

Yabancı Dil Bilgisi

İngilizce

İş Deneyimi

2015 : Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Sanat Meslek Eğitim Kursları,
Eskişehir.

2015-2016 : Türk Telekom Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Eskişehir.

2019- 2020 : Bayraklı Halk Eğitim Merkezi, İzmir.

Eğitim/ Seminerler

2019 : Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi “Yabancı Dil Olarak Türkçe
Öğretmenliği Sertifika Programı” Çanakkale.

İletişim

serpiltasdemirrr@gmail.com

KISALTMALAR

anat.	: anatomi
Ar.	: Arapça
ast.	: Astroloji
AVM	: Alışveriş merkezi
Bkz.	: bakınız
c.	: cilt
coğ.	: coğrafya
çev.	: çeviren
db.	: dil bilgisi
ET	: Eski Türkçe
Far.	: Farsça
fel.	: felsefe
fiz.	: fizik
Fr.	: Fransızca
İng.	: İngilizce
Rus.	: Rusça
s.	: sayfa
sp.	: spor
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TDK	: Türk Dil Kurumu
TÖMER	: Türkçe Öğretim Merkezi
vb.	: ve benzerleri
vd.	: ve diğerleri
Yay.	: yayımları

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	v
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
ÖN SÖZ	vii
ÖZGEÇMİŞ	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	1
1.1. Dil ve Dilbilim Hakkında.....	1
1.2. Türk Dilinin Varlığı	1
1.3. Türkçenin Yapısı Hakkında.....	2
1.3.1. Kök.....	2
1.3.2. Ekler	3
1.4. Çekim ve Yapım Ekinin Karşılaştırılması.....	6
1.5. Türkçede Kelime Türetme Yolları	7
1.6. Yapım Eklerinin Kelime Türetme Koşulları.....	8
1.7. Sınıflandırması Tartışmalı Olan Bazı Ekler Üzerine	8
1.8. Anlambilim Hakkında	11
1.9. İşlev ve Anlam	14
1.10. Türkçe Sözlük Hakkında	15
1.11. Türetme Ekleri ve Anlambilim Üzerine Yapılan Çalışmalar	16
1.12. Çalışmanın Amaç ve Kapsamı	17
1.13. Yöntem	18
2. BÖLÜM	20
2.1. Türkçe Yapım Ekleri	20
2.1.1. Addan Ad Türeten Yapım Ekleri ve Anlamları	20
1) +A.....	20
2) +Aç.....	20
3) +AdAk	21
4) +Ak	22
5) +An	22

6)	+Ar, +şAr	23
7)	+Arİ	23
8)	+Ay.....	24
9)	+Az.....	24
10)	+CA	24
11)	+CAk.....	27
12)	+CAğİz.....	28
13)	+CI/ +CU	28
14)	+CIk	30
15)	+Cİ	31
16)	+cİAyİn.....	32
17)	+Cİn	32
18)	+Ç	32
19)	+dA.....	33
20)	+DAm.....	33
21)	+DAn.....	34
22)	+DAş	35
23)	+dİç	35
24)	+dİrİk	35
25)	+dİz	36
26)	+GA.....	36
27)	+gAn.....	36
28)	+Gİ	36
29)	+gil.....	36
30)	+gİller	37
31)	+gİn	37
32)	+İ	37
33)	+İk.....	37
34)	+(İ/A)İ	38
35)	+İm.....	39
36)	+İn.....	39
37)	+İr	39
38)	+kİ	40

39)	+la.....	40
40)	+lAk.....	40
41)	+lAr	41
42)	+lAyIn	41
43)	+lAz	41
44)	+II/+IU.....	42
45)	+II...+sIz.....	43
46)	+IIk.....	43
47)	+mAn	46
48)	+(I)msAr	46
49)	+(I)msI	46
50)	+(i)mtırak	47
51)	+(I)ncI.....	47
52)	+rA	47
53)	+rAk.....	47
54)	+sAk	48
55)	+sAl	48
56)	+sı/ +sU	48
57)	+sIl.....	49
58)	+sIn	49
59)	+sIz.....	49
60)	+sIzIn	50
61)	+şIn	50
62)	+(I/A)t	50
63)	+tay	51
64)	+tI.....	51
65)	(I)z.....	51
2.1.2. Fiilden Ad Türeten Yapım Ekleri ve Anlamları.....		52
1)	-(y)A.....	52
2)	-(y)AcAk.....	53
3)	-AcAn.....	54
4)	-Aç, -ç.....	54
5)	-AgAn / -AğAn.....	54

6) -Ak, k.....	55
7) -Al, -l.....	56
8) -AlAk	57
9) -AlgA.....	57
10) -Am/ -m.....	57
11) -AmAç.....	57
12) -AmAk	58
13) -(y)An.....	58
14) -AnAk.....	59
15) -(y)ArAk	59
16) -Ari.....	59
17) -AsI.....	59
18) -cA	60
19) -CAk.....	60
20) -ç	60
21) -DI	60
22) -Dik.....	61
23) -GA.....	61
24) -gAç.....	62
25) -Gan.....	63
26) -GI.....	64
27) -gIç	65
28) -GIn.....	65
29) -I.....	66
30) -(y)IcI.....	67
31) -Ik/ -k.....	68
32) -(I)l	69
33) -III	69
34) -m, -(I)m	70
35) -mA	71
36) -mAcA.....	73
37) -mAç.....	74
38) -mAk	75

39)	-mAlI.....	75
40)	-mAn	76
41)	-mAz.....	76
42)	-mAzllk.....	76
43)	-mIk.....	77
44)	-mIş	77
45)	-(I)mII	78
46)	-mUr.....	78
47)	-n, -(I)n.....	78
48)	-tI/ -(I)ntI.....	79
49)	-r, -(I)r.....	80
50)	-sAk.....	81
51)	-sI.....	81
52)	-(y)Iş.....	81
53)	-t, -(I)t	82
54)	-v, -(A)v.....	82
55)	-(A)y	83
56)	-(A)z	83
2.1.3. Addan Fiil Türeten Yapım Ekleri ve Anlamları.....		83
1)	+A-	83
2)	+Al-	84
3)	+An-	84
4)	+Ar-	84
5)	+Aş-.....	85
6)	+At-.....	85
7)	+dA-	85
8)	+İ- / +U-.....	86
9)	+(I)k-.....	86
10)	+kIr-	86
11)	+I-	87
12)	+IA-	87
13)	+IAAn-	88
14)	+IAş-.....	89

15) +(I)msA-	90
16) +(I)r-	90
17) +rA-	90
18) +sA-	90
19) +sI-	91
2.1.4. Fiilden Fiil Türeten Yapım Ekleri ve Anlamları	91
1) -A-	91
2) -AkIA-	91
3) -AIA-	92
4) -Ar-	92
5) -DIr-	93
6) -I-	94
7) -k- / -(I)k-	94
8) -(I)l-	94
9) -mAIA-	95
10) -mAş	95
11) -n- / -(I)n-	95
12) -nA-	96
13) -p-	96
14) -(I)r-	96
15) -(I)ş-	96
16) -(I)ştIr-	97
17) -t-, -(I)t-	97
2.2. Yabancı Ekler	98
SONUÇ	103
A. Addan Ad Türeten Ekler ve Sayısal Verileri	104
B. Fiilden Ad Yapan Ekler ve Sayısal Verileri	107
C. Addan Fiil Yapan Ekler ve Sayısal Verileri	110
D. Fiilden Fiil Yapan Ekler ve Sayısal Verileri	111
ÖNERİLER	113
KAYNAKLAR	116

GİRİŞ

1. BÖLÜM

1.1.Dil ve Dilbilim Hakkında

Dil, kişiler arasında duygu, düşünce ve görüş bildirmek amacıyla iletişim kurmaya yarayan bir araçtır. Doğduğumuz andan itibaren edinmeye başladığımız bu olgu, mensup olduğumuz millete ait özelliktedir. Millete ait özellikte bulunan bu dil; kültür, savaş, göç ve ticaret gibi olaylar ile ilişki içerisindedir. Bu olaylar ile bir dilin gelişme ve etkilenme süreci oluşur. Bu nedenle dil her zaman canlı bir olgudur. Geçmişten günümüze her zaman değişmiş ve değişmeye de devam edecektir. Dilin en önemli görevi; haberleşmeyi ve insanın kendini ifade etmesini sağlamaktır. Yalnızca sözlü değil yazılı ifade biçimleri sayesinde de insanlığa ışık tutmuştur. Geçmiş kuşaklardan günümüze miras bırakılmasını sağlayan en önemli araçtır. Sayesinde edebi ve tarihi eserler ile geçmişimizi bilip geleceğe yön vermemize olanak sağlamaktadır.

Dilbilim ise dili inceleyen disiplindir. Dilbilim alanında çalışan bilim insanları, bir dilin ses, kök, anlam, sözdizimi gibi birçok özelliğini ele alarak ayrıntılı bir şekilde açıklama getirmeye çalışırlar. Amaç, incelenen dilin kökenine ışık tutabilmektir. Bu açıdan dilbilim, önemli bir çalışma alanı sunmaktadır.

1.2.Türk Dilinin Varlığı

Diller ait oldukları milletlere göre farklılık gösterirler. Yeryüzünde sayısı tam bilinmeyen yüzlerce dil vardır. Her dilin kendine has ses ve biçim özellikleri vardır. Dilbilim üzerine çalışanlar, yeryüzündeki dilleri ayırırken iki farklı duruma göre ele almıştır:

Köken yönünden diller: Köken akrabalığı yönünden incelendiğinde, aynı kaynaktan gelen dilleri aynı grupta olduğu varsayılarak incelenir. Dillerin ses, biçim ve söz dizimi yönünden en eski şekilleri araştırılarak hangi dillerle akraba olabileceği yönünde sınıflandırma yapılır. Bu sınıflandırmaya göre yeryüzünde; Hint-Avrupa

dilleri, Çin-Tibet dilleri, Hamî-Samî dilleri, Bantu dilleri, Kafkas dilleri ve Ural-Altay dilleri gibi farklı aile dil grupları vardır. Türk dili ailesi, bu grup içinde Altay dilleri arasında yerini alır. Akraları: Moğolca, Mançu-Tunguzca, Korece ve Japoncadır.

Yapı yönünden diller: Diller yapı olarak incelendiklerinde biçimsel ve ekleme özelliği dikkate alınarak sınıflandırma yapılmıştır. Tek heceli diller, eklemeli diller ve çekimli diller olarak kategorize edilir. Türk dili, eklemeli diller arasındadır. Türk dilinde ön ek bulunmaz. Yalnızca sondan ekleme yapılarak kelime türetilir. Ekler, kök ve gövde şeklindeki sözcüklere gelebilir (Korkmaz, 2019).

1.3.Türkçenin Yapısı Hakkında

Türkçe yapı bakımından sondan eklemeli bir dildir. Dilbilimde, anlamlı en küçük birimler biçimbirim olarak adlandırılmaktadır. Bunlar bağımlı ve bağımsız olmak üzere iki gruba ayrılır. Bağımsız biçimbirimler, ek almamış, sözlükte madde başı olarak yer alan sözcüklerdir. Bağımlı biçimbirimler ise bu madde başı sözcüklere eklenerek oluşturulan biçimbirimlerdir. Yani bağımlı biçimbirimler, eklerdir. Tek başlarına tutunamazlar. Belli bir kök ve gövdeyle yer alırlar (Eker, 2015, s. 255).

1.3.1. Kök

Türkçede tek heceli -nadir de olsa çok heceli biçimde bulunan- en küçük anlamlı dil birliğine kök denir. Canlı ve cansız varlıkların almış olduğu sözcükler ad kökenlidir. İş, oluş, durum bildiren sözcükler ise fiil kök olarak adlandırılır. “Zaten kâinata varlık ve hareket olmak üzere iki unsur vardır. Bu iki unsurdan birincisi canlı, cansız, maddi manevî bütün varlıklar, mefhumlar, vasıflar, şahıslar, hadiseler, hülâsa tek tek var olan, mekân ve zaman içinde bir yer işgal eden nesnelere. İkinci unsur ise bu nesnelere zaman ve mekân içindeki her türlü hareketleri, oluşlar, yapış ve kılışlarıdır. İşte isim kökleri nesnelere kendilerinin, fiil kökleri ise nesnelere hareketlerinin dildeki karşılığıdır.” (Ergin, 2019, s. 123)

Reşit Rahmeti Arat, Türkçede kelime köklerinin ağırlıklı olarak fiil olduğunu vurgulamaktadır. Kelime köklerinin arkaik yapıları dikkate alınıp incelendiğinde yapı bakımından kelimeler genellikle şöyle oluşmuştur:

- Tek bir ünlüden oluşan kelimeler: u “uyku”, ö- “düşünmek”, u- “muktedir olmak”, i- “takip etmek” gibi.
- Ünlü+ ünsüz, kapalı heceden olan kelimeler: al, at, ad, al-, ol-, at- vb.
- Ünsüz+ ünlü, açık heceden ibaret olan kelimeler: bu, şu, ne, sü “asker”, ba- “bağlamak”, yi- “yemek”, ti- “demek”, sa- “saymak”, ko- “koymak” vb.
- Ünsüz+ ünlü+ ünsüz, kapalı heceden oluşan kelimeler: yaz, kol, kız, kır, buz (Arat, 2018).

Dilimizdeki sözcük kökleri genellikle tek heceli yapıda görülmektedir. Örneklerdeki gibi tek heceli olmayan bazı sözcüklerin arkaik yapısının tek heceliye dayandığı bilinmektedir (Arat, 2018). Zamanla kök ile ek kaynaştığı için kelimenin kökünün ayırt edilmesi zorlaşmıştır.

1.3.2. Ekler

Ek, tek başına kullanım alanı olmayan yalnızca kök ya da gövdelerle birleşerek işlev kazanan yapılara denir. Türkçe sondan eklemeli dil yapısına sahiptir. Dilimizde ilk yazılı belgelerden itibaren görülen ekler kelime türetme işlevini üstlenmiştir. Ekler, kök ve gövdelere gelerek ad veya fiil türetir ya da anlamsal bağ oluşturur. “Eklerin önemini Ahmet Cevat Emre, ‘Bir savaşta yengin gelmek için istediğimiz kadar silahımız ve cephanemiz vardır. Söz kökleri silah; eklentiler de cephanedir’ diyerek vurgular.” (Avcı, 2013, s. 460) Ekler, geçmişten günümüze aktarılırken şive ve kullanım farklılıkları nedeniyle genişlemeye, kalıplaşmaya, daralmaya ya da birleşmeye uğrayarak yeni şekillere büründükleri olmuştur: -gan > -an, -ga > -a gibi (Arat, 2018). Eklerin özellikleri şöyledir:

- Türkçedeki ekler yapım ve çekim ekleri olarak ikiye ayrılır.
- Kelimelere bağlı olarak bulunurlar. Tek başlarına anlamı yoktur.
- Tek heceli olan ekler daha küçük anlamlı parçaya bölünemez. Ancak çok heceli birleşik ekler bölünebilir.

- Geçmişten günümüze kullanıldığı dönem, şive ve lehçeye göre değişebilir ya da kullanımdan düşebilirler.
- Ayırt etmekte zorlanılan, kök ve gövdeyle kaynaşan ekler mevcuttur: oğlan+an çoğul eki, dış+arı, iç+eri yön eki örneklerinde görüldüğü gibi.
- Yazılışları aynı, ancak görev ve kullanışları bakımından ayrılan ekler vardır: geçmi \underline{s} zaman ve Ali sınavını geçmi $\underline{ş}$ örneklerinde –miş eki birbirinden farklıdır.
- Eklerin kullanım sıklığı birbirlerinden farklıdır. Kimi ek oldukça işlek olurken bazıları az işlektir.
- Kimi zaman iki ek birleşerek birleşik ek meydana gelir. Diziliş olarak çekim ekleri, yapım eklerinden sonra gelir.
- Türkçede içinde yapım eki bulunan bir sözcükte çekim ekleri en sonra gelmekte, bir başka söyleyişle kökten sonra yapım eki ya da ekleri, ardından da çekim eki ya da ekleri sıralanmaktadır (Ergin, 1972, s. 24). Kuşkusuz bu kuralın *gündelik*, *ondalık*, *yüzdelik* gibi aykırı örnekleri de vardır. Ergin, bu sözcüklerin oluşumunda (+DA) ekinin çekim ekliğinin âdeta kaybolduğu ve (+IXk) eki ile birleşerek (+DAIXk) biçiminde tek bir ek gibi ayrılmaz bir bütün oluşturduğunu yazar (1972, s. 156).

Ekler çekim ve yapım olarak ikiye ayrılır demiştik. Bunlar şu şekilde sınıflanır:

Çekim Eki: Çekim ekleri sözdizimi içerisinde kelimelerin birer görev üstlenmesine yardımcı olup aynı zamanda sözcükler arasında geçici bağ kurar. Sözdiziminin başarılı bir şekilde oluşması için çekim ekleri zorunludur.

Türkçedeki çekim eklerinin sınıflandırılması konusunda bazı görüş farklılıkları vardır. Birçok gramerci çokluk eki, iyelik ekleri, durum ekleri (yalın durum, ilgi durumu, belirtme durumu, yönelme durumu, bulunma durumu, ayrılma durumu) gibi adlara gelen ekleri çekim ekleri sınıfında verir (Ergin 1985, Demir vd. 2003, Korkmaz 2003, Eker 2005, Göksel vd. 2005, Gencan 2001, Koç 1996). Araç, aitlik, yön ve eşitlik durumları da yine birçok gramer kitabında çekim ekleri arasında yer alır (Ergin 1985, Korkmaz 2003, Bozkurt 2004, Eker 2005). Ancak bazı gramerciler bazı çekim eklerini yapım eki kategorisinde vermiştir. Ergin; aitlik, vasıta, yön, eşitlik eklerinin zamanla işlekliliğini kaybedip yapım eki halini aldığını söyler. Fiil çekim eklerinde de aynı durum görünür. Çatı ekleri ve fiilimsileri bazı

dilbilgisi kitaplarında yapım eki olarak görmekteyiz. Dilbilgisi kaynaklarında ise çatı ekleri cümlenin gramatik unsurlarını etkilediği için çekim ekleri sınıfında gösterilir (Booij 2005: 133, Stump 2001). Çatı, fiil ve öznesi arasında var olan çeşitli tematik ilişkileri ayırmaya yarayan biçim-sözdizimsel özellikler kategorisi olarak tanımlanır (Stump 2001: 29). Bu açıdan bakıldığında bu ekler, yeni kelime türetirken cümlenin unsurlarını da etkilerler. Bu tür bir yaptırım özelliği diğer yapım eklerinde görülmez (Erdem, 2011, s. 74).

Bu açıklamaya göre dilimizde genel ve kabul edilmiş çekim ekleri şöyledir:

1) Ad çekim ekleri

- a) Çokluk eki (+lar)
- b) Durum ekleri (yalın, belirtme +(y)I/+(y)U, yönelme +(y)A, bulunma +DA, ayrılma +Dan)
- c) Eşitlik ekleri (+CA)
- d) İlgî eki (+In/+Un)
- e) İyelik eki (-m, -n, -i, -miz, -niz, -leri)

Eşitlik ve bazı durum ekleri kullanım şekline göre zamanla yapım eki işlevine kaymıştır. Aşağıda ekleri açıklarken bu özelliğe değinilecektir.

2) Fiil çekim ekleri

- a) Kip ekleri:
 - i) Zaman kipleri: geçmiş (-dı,-mı), şimdiki (-yor), gelecek (-acak), geniş(-r)
 - ii) Dilek kipleri: gereklilik (-malı), şart (-sa), istek (-a), emir (-)
- b) Kişi ekleri

Bunlar haricinde soru eki -mı ve yardımcı sesler de çekim eki görevindedir.

Yapım Eki: Yapım ekleri ad, fiil kök ve gövdelerine gelerek yeni anlamlı birer kelime türetir. Aynı zamanda kelimedeki tür ve görev değişikliği yapabilir. Türkçe yapım ekleri bakımından çok zengin bir dildir. Ad ve eylemlere gelen eklerle binlerce yeni sözcük türetmek mümkündür. “1986’da Babil dil yarışmasında dünya birincisi olan ve otuz iki dil bilen Johan Vandewalle. Ankara Üniversitesi TÖMER Dil Öğretim Merkezinde Türkçe yapım ekleri konusunda çok ilginç bir gösteri yapmıştır. Johan Vandewalle bu gösteride, Türkçe konusunda yaptığı bir bilgisayar programını sunmuş ve bir eylem köküne gelen eklerin bu eyleme yüz bin civarında

anlam yüklediğini kanıtlamıştır. Sadece bir eylem köküne gelen eklerin bu kadar anlam türetebilmesi, Türkçenin inanılmaz derecede zengin bir dil olduğunu göstermektedir.” (Hengirmen, 2006, s. 287)

Türkçede kelime türetme yolunun en işlek hali yapım ekleriyle olmaktadır. Bu nedenle yapım eklerin inceleyip sınıflandırmak anlambilim açısından önemlidir. Yapım ekleri kelime türetme şekilleri bakımından dört gruba ayrılır:

- Addan ad türeten yapım ekleri
- Addan fiil türeten yapım ekleri
- Fiilden ad türeten yapım ekleri
- Fiilden fiil türeten yapım ekleri

Kelimelerde yarattığı işlevsel özellikleri şöyledir:

- Eklendiği tabanın türünde değil sadece anlamında değişiklik yaptığı kelimeler türetir: kitap (ad)=kitapçı(ad)
- Tabanını ve türünü değiştirdiği olur: an-it: fiilden ad yapmış, insan+ca: addan sıfat ya da zarf yapmış.
- Türünü değiştirmeden alt-sınıfında değişiklik yapar: kardeş= kardeşlik somuttan soyut bir anlama dönmüştür (Gökdayı; Sebzecioğlu, 2011).

1.4.Çekim ve Yapım Ekinin Karşılaştırılması

Yapım ekleri ve çekim eklerinin karşılaştırılması konusunda Ergin (1985, s. 125-126) aşağıdaki özellikleri verir:

- a) Çekim eklerinin fonksiyonu dışarıya uzanır. Yapım eklerinin fonksiyonu kelimenin hudutları içinde kalır. Bu yönüyle çekim ekleri, yapım eklerinden daha kapsamlı eklerdir.
- b) Çekim ekleri birleştiği kök veya gövdenin anlamında bir değişiklik yapmaz. Bu ekler kök ve gövdelerin manasına bir münasebet nüansı ilâve eder. Yapım ekleri ise kök ve gövdelerde anlam değişikliği yaparak ortaya yeni anlamlar çıkartır.
- c) Çekim eklerinin kullanım alanları yapım eklerinden daha geniştir.

Bu özelliklerin dışında bizim tespit ettiğimiz ayrımlar:

- Çekim ekleri kelimeye zorunlu olarak eklenir ve sözdizimine yardımcı olur. Ancak yapım ekleri isteğe bağlı eklenir. Örneğin: “O, kitapçıdan kitap aldı.” cümlesindeki +çı eki ad yapma eki ile kelime türetilmiştir. Bu ekin yerine “kitap satılan yerden kitap aldı” şeklinde de cümle kurulabilmektedir. Bu nedenle yapım eki ihtiyaridir. Fakat “O, kitapçı kitap aldı.” bu cümlede görüldüğü gibi çekim ekleri olmadığını varsayarsak kelimeler arasındaki bağ kurulmaz. Bu nedenle çekim eki zorunlu olarak cümle oluşturmada ortaya çıkar.
- Çekim eklerinin görevleri belirgin ve kesindir. Ancak türetme ekleri anlamsal farklılıklar oluşturur. Örneğin +lık ekinin birçok farklı anlamı vardır. Kitaplık, kardeşlik örneklerinde görüldüğü gibi farklı anlamda kelimeler türetmiştir.

1.5. Türkçede Kelime Türetme Yolları

Türkçede kelime yapma yollarının başında yapım ekleri gelir. *Türkçe Sözlük'* te de türetilen kelimelerin çoğunluğu yapım ekleriyle oluşturulmuştur. Ancak sözcük yapımı sadece bu yolla oluşmaz. *Birleştirme* yoluyla ayakkabı, biraz, hissetmek, hasta etmek gibi kelimeler; *kısaltma* yoluyla AVM, STK, TDK, FM gibi örnekler; *kırpma* yoluyla milim(etre), tel(graf), foto(ğraf) gibi kelimeler; *karma* yöntemle sunta, kanka, arge gibi örnekler söz varlığımızda bulunur. Bunlar dışında *örnekseme*, *tür değiştirme*, *ikileme*, *uydurma*, *titreleme*, *genelleşme*, *derleme*, *tarama* gibi yöntemler de eklenebilir. Bütün bu örneklerden başka eksilteli yapıdan sözlükselleşmeyle söz varlığına katılmış sözcükler de bulunur. Korkmaz *Ek Kalıplaşması ile Oluşan Kelimeler* bölümünde eksilteli kullanımlara değinmiştir. “Çekmece göz, gözde kişi, kavurma et, tanıdık kimse” örneklerinde görüldüğü gibi ad, sıfat, zarf tamlamalarında ek yoluyla eksiltilmeye gidildiğini belirtir. *Türkçe Sözlük'* te bu kelimelerin (gözde, kavurma, çekmece, tanıdık) madde başı olarak verildiğini görüyoruz. Yapım ekleri burada eksilteli kullanımla sözcük türetmiştir. Aynı şekilde yelkenli, anındalık, farkındalık gibi kelimeler de eksilteli yolla türetilmiş kelimelerdir (Akalm, 2014).

1.6.Yapım Eklerinin Kelime Türetme Koşulları

- Türkçedeki türetim eklerinin kelimelere ekleniş şekli belli bir düzen içinde gerçekleşir. Bu kuralı açmak gerekirse addan ad yapan –IXk eki fiile eklenemez veya fiilden fiil yapan –dXr eki isme gelemmez.
- Ses yapısının düzenine bağlı olarak ekler de eklendiği kelimenin son sesinin niteliğine göre veya hece yapısına göre kelimeye eklenir. Ses taklidi kelimelerden fiil türeten -dA eki kendisine l, r, y gibi ötümlü ünsüzle biten kelimeler ister: tıkırda-, fıssılda-, gürülde- vb. Yine Türkçede bazı ekler tek heceli kelimeleri tercih ederler. Örnek: -GX eki genellikle atkı, keski, bilgi gibi.
- Kelime kökünün anlamına bağlı olarak bazı ekler kimi tabanlara eklenemez. –ncX eki genellikle sayı adı olan tabanlara gelir. –IX ve –sXz ekleri çoğu adlara gelebilir. Ancak anlam açıdan uygun olmadığı için bazı olumsuz kelimelere eklenemediği görülür: üzgünlü/ üzgünsüz yanlış bir kullanımdır (Erdem, 2016, s. 175).

1.7.Sınıflandırması Tartışmalı Olan Bazı Ekler Üzerine

Türkçede eklerin sınıflandırılması genel bir kabul görmüştür. Ancak bazı ekler vardır ki (eşitlik eki olan –cA eki gibi) bu ekler genel kabule uymayıp tartışma yaratır. Bu ekler için farklı tasnif şekilleri sunulmuştur. Çalışmada arada kalan bu ekleri, yeni anlamlı oluşturup kalıcı ad ya da fiil yapıyorsa türetme eki kategorisinde alıp örneklerini anlamsal olarak inceleyeceğiz. Ancak yine de bu eklerin farklı şekillerde sınıflandırılmasından bahsedip konunun farklı şekillerine değinelim.

Yapım eki ile çekim eki kategorisinde değerlendirilen eklerle ilgili bulunan tespit kimi çekim eklerinin yapım ekine yaklaşmasıdır. Eşitlik ekleri –ca, -cak, -layın'dır. Bu ekler zamanla kullanım alanına göre eşitlik işlevinden çıkıp farklı anlamlarda kelimeler türetmiştir. En belirgin özellik yer adları yapmasıdır: Kanlıca, Çamlıca gibi. Gökdayı vd. (2006) –CA ekinin farklı şekillerde görünmesinden dolayı bu eki üç farklı biçimde ele alır:

- Çekim eki olan +cA (bence, sizce, gönlünce).
- Yapımsı eki olan +cA (askerce, çocukça, delince...)
- Yapım eki olan +cA (Çamlıca, Çekmece, Ilıca gibi (Erdem, 2011, s. 76).

Yeni bir anlam içermeyen yapım ekleri dışında kendi görevinden sapmış ve kalıplaşma yoluyla yapım ekine yaklaşmış çekim ekleri de mevcuttur. Örneğin yön gösterme eki olan +GARU, +rU: dışarı, içeri; eski vasıta eki +In: kışın, yazın örnekleri yapım eki fonksiyonunda incelenir (Başdaş, 2011).

Sözlükteki eklerin kelimeye kattığı anlam ve işlev dikkate alınarak arada kalmış bazı ekler bulunduğu söylenebilir. Mesela çatı eklerinin fiillerde kalıcı değişiklik yapmadığı görülür. Çatı eklerinde özne ve nesne arasındaki ilişki söz konusudur. Ancak bazı durumlarda fiilde anlamsal fark oluşturur. Çatı ekleri yapım ekleri başlığında ele alındığı gibi farklı bir kategoride de sınıflandırılmıştır. Aynı şekilde fiilimsiler kelimenin anlamında köklü bir değişiklik yapmaz. Aralarından bazıları kalıcı ad yapar. Bunlar dışında bulunan fiilimsiler sadece tür değişikliğine sebep olmasına rağmen yapım ekleri olarak ele alınır. Biz çalışmamızda sözlüksel değeri olmayan fiilimsileri değil anlam farkı oluşturan fiilimsi eklerini ele alıp anlamlandırmaya çalışacağız.

Biz çalışmamızda kelime türetmeye yarayan yapım eklerini incelediğimiz için bununla alakalı farklı tasnif yapan dilcilerden de bahsetmek istedik. Eklerin farklı tasnif denemelerine dair bazı gramercilerin yaptığı sınıflandırmalar şu şekildedir:

Zikri Turan (2000), ekleri sekiz gruba ayırır:

- 1) Yapım eki,
- 2) Çekim eki,
- 3) Fiilimsiler,
- 4) Çatı ekleri,
- 5) Olumluluk-Olumsuzluk ekleri,
- 6) Teklik-çokluk eki
- 7) Soru eki,
- 8) Sıfatlama eki (+II, +sIz).

H. İbrahim Delice yedi gruba ayırır (Delice 2000: 232-233):

- 1) Genişletme ekleri (-cIk, -cAğIz, -gil, -lAr, olumsuzluk eki -mA, soru eki -mI, şahıs ekleri, kip ekleri, çatı ekleri)
- 2) Durum ekleri
- 3) Kurucu ekler
- 4) Dönüştürücü ekler
- 5) Yapım ekleri
- 6) Bütünleşik ekler
- 7) Temsil ekleri

Gürer Gülsevin ise ekleri dört başlık altında sınıflandırmıştır (Gülsevin 2004: 1278-1280):

1. Türetme Ekleri (Bunlar, isim veya fiillerden; yeni, kalıcı, sözlüksel kelimeler türetirler.)
 - a) İsimden isim türeten ekler,
 - b) İsimden fiil türeten ekler,
 - c) Fiilden isim türeten ekler,
 - d) Fiilden fiil türeten ekler.
2. Tür Değiştirici Ekler (Bunlar, sözlüksel kelime türetmezler. Eklendikleri isim veya fiilleri, sözlükte yer almayacak isim, sıfat ya da zarflar hâline getirirler.)
 - a) Fiillere eklenenler:
 - Fiilimsiler (Mastar ekleri, sıfat-fiil ekleri, Zarf-fiil ekleri)
 - b) İsimlere eklenenler
 - +ki ilgi eki
 - +sIz yokluk eki
 - +II varlık eki
3. İşletme Ekleri (Bunların görevi, ne sözlüksel kelime türetmek, ne de kelimelerin türünü değiştirmektir. Cümlede kelimeler ve kelime grupları arasında ilişki kurarlar).
 - a) Öğeleri belirleyiciler (Hâl ekleri, çatı ekleri, şahıs ekleri, zaman ekleri, kip ekleri, bildirme ekleri)
 - b) Bağlantı kurucu ekler (iyelik ekleri, tamlayan eki)

4. Kategori Ekleri (Bunlar sözlüksel kelime de türetmez, kelimelerde tür değişikliği de yapmaz. Eklendikleri kelimelerin kendileri ile sınırlı kalan değişik özellikler katar.)
- Çokluk kategorisi (+lAr)
 - Grup/aile kategorisi (+gil)
 - Küçültme/sevimlilik kategorisi (+Cİk, +CAğIZ, +CAcIk)
 - Sıralama sayı kategorisi (+IncI)
 - Üleştirme sayı kategorisi (+[ş]Ar)
 - Nitelik dereceleyici kategorisi (+ImSI, +Imtrak, +sI, +CA,)
 - Olumsuzluk kategorisi (-mA-)

Cahit Başdaş (2011) işlev ve kullanılışları bakımından yapım ekleriyle çekim eklerinin kesişme noktasında bulunduğunu düşündüğü ara ekleri şöyle ele almıştır:

A grubunda yer alanlar (yapım ekleri grubu)

- Sıfat-fiil ekleri
- Zarf-fiil ekleri
- Mastar ekleri (-mAk, -mA, -Iş)
- Olumsuzluk eki (-mA)
- Küçültme ekleri (+Cİk, +CAğIZ)
- İlgı eki (+ki)
- Yokluk eki (+sIz)
- Topluluk/beraberlik eki (+gil)

B grubunda yer alanlar (çekim ekleri grubu)

- Çokluk eki (+lAr)
- Eski yön gösterme eki (-GArU)
- Eski vasıta eki (+In)
- Eşitlik eki (+ÇA)

1.8.Anlambilim Hakkında

Anlambilim dili anlam yönünden ele alan, göstergenin gösterilen bölümü veya eş zamanlı ve art zamanlı açılardan inceleyen bilim dalıdır (Vardar, 1998, s.20). Yani dilin anlam boyutunu ele alır. Bu boyut içinde bir kelimenin anlamlarını, bunları

nasıl, niçin, ne zaman kazandığı, diğer kelimelerle ilişkisi konuları yanında kelimenin ne olduğu, işlevini nasıl yerine getirdiği gibi konulara da girmektedir (Guiraud, 1984, s. 6).

Dili bir iletişim aracı olarak kullanmada üç önemli unsur var: 1) Dil ifadeleri, 2) İfadelerin karşıladığı şeyler (nesnelere, özellikler, ilişkiler, olaylar vs.) 3) Konteks (Swart 1988:8-9). Anlambilim çalışmaları bu unsurlardan birinci ve ikinci arasında ilişkiyi ele alır. Kelime ve cümle gruplarındaki pek çok ifadenin birleşmesinden doğan anlamları inceler. Burada anlam yapısından, yapı da anlamdan bağımsız olarak ele alınmaz. Çünkü anlam, daima bir şeyin anlamıdır (Arslan, 2014, s. 17).

19. yüzyılın ortalarına doğru bilim dünyasında beliren ve yüzyılın sonlarında gelişen anlambilim, dilin, o zamana kadarki çalışmalarda önemsenmeyen bir yanını ele alıyor, dilin doğrudan doğruya anlam yönüne eğiliyordu. Bugün de –eğer kabataslak bir ayırım yapmak istersek- sesbilimin dilin dış yönüne, dil seslerine yöneldiğini, anlambilimin ise dilin düşünce yanıyla, sesle düşünce arasındaki ilişkilerle ilgilendiğini söyleyebiliriz. Ancak, yüzyılımızda gelişen dil çalışmalarının yanı sıra, bu dalda da büyük gelişmeler kaydedilmiş, bir yandan dilbilim alanındaki ilerlemeler, bir yandan da felsefede, mantıkta ve ruhbilimdeki gelişmeler anlambilimin çerçevesini genişlettiği gibi, öteki alanlarla ilgisini ve önemini de arttırmıştır. Bugün dille ilgili yayımlar arasında anlambilime ayrılanlar geniş bir yer tutmaktadır (Aksan, 2015, s. 30).

19. yüzyılda temelleri atılan anlambilim çalışmaları birçok dilci tarafından açıklanmaya çalışılmıştır. Alman dilcisi K. Reising anlama ilişkin sorunlara *Latin Dilbilimi Üzerine Dersler* adlı kitabının Semasiologie başlığı altında yer verilmiştir. Bu çalışmanın üzerine Fransız M.Breal tarafından kuvvetlendirici eklemeler yapılmış ve anlambilim çalışmaları devam etmiştir. Breal, *Essai de Semantique* (1897) adlı kitabında anlam konusuna genişçe yer vermiş, onun biçimle ilgisi, anlamların oluşumu, sözdizimiyle olan bağlantısı, eş anlamlılık, anlam değişimleri gibi sorunlara değinmiştir (Aksan, 2017, s. 23).

20. yüzyılda yapılan çalışmalar arasında İsviçreli dilbilimci F. De Saussure'un dilbilimde çığır açtığına, "dizge" anlayışı getirdiğine, dilin nitelikleri, incelenme yöntemleri üzerinde önemli ilkeler koyduğuna, "gösterge" kavramını yerleştirdiğine tanık oluyoruz (Aksan, 2017, s.24). Saussure'le birlikte eş zamanlı dil incelemeleri

yaygınlık kazanınca; bu, anlam bilimi incelemelerine de yansımış, eş zamanlı ve art zamanlı anlam bilimi şeklinde iki yöntem ortaya çıkmıştır. Gelişme ve değişimlerden uzak olarak kelime, kavram, anlam ve kapsam konularıyla eş anlamlılık, es seslilik, çok anlamlılık eş zamanlı anlambilimi adını alırken; anlam değişmelerinin ve söz sanatı sayılabilecek olan deyim aktarması, ad aktarması gibi konuların ele aldığı anlam bilimi ise art zamanlı olarak adlandırılmıştır (Topaloğlu, 1989, s. 25).

Bütün bu anlambilim çalışmaları gözden geçirilecek olursa dilbilimsel anlambilimin başlıca iki alt alanı olduğu görülür: 1) Sözcük anlambilimi, 2) Tümce anlambilimi (Aksan, 2017, s. 26). Doğan Aksan 1971 yılında yayımlanan kitabında eş zamanlı ve art zamanlı yöntemi bakımından durgun anlambilim ve gelişmeli anlambilim ayrımına gider. Biz de çalışmamızı sözcük anlambilimi üzerinden eş zamanlı yöntemle birlikte inceleyeceğiz.

Kavramlar insanın çevresindeki nesnelere, olay ve durumlara ait kişisel gözlem ve deneyimlere dayanan tasarımların zihinde yer eden ve bir soyutlamayla dile dönüşen yönüdür, göstergelerin gösterilen yanıdır. Bir dilin sözvarlığını temel olarak da kavramı kabaca bir tanımla “bir sözlükte madde başı olarak yer alan sözcükler” biçiminde niteleyebiliriz. Ancak bunlardan bir bölümü bir nesneyi, bir niteliği; bir bölümü de bir olayı, bir oluş ya da devinimi gösterir (Aksan, 2017, s. 52).

Bahsedilen bu kavramları anlam olarak incelediğimizde ifade ettikleri durumu tam olarak anlatmanın tek yolunun bağlamla olacağını savunan bilginler vardır. Günümüzde bazı dilciler önce en küçük anlamlı birimler düzleminde içeriğin belirlenmesi gerektiğini savunurken birçok dilci anlamın cümle düzleminde de ele alınması gerektiği görüşündedir (Vardar, 1998, s. 21). Wittgenstein, *Philosophical Investigations* adlı yapıtında “Sözcüğün anlamı, onun dil içindeki kullanımınıdır” der. Ancak bir kelimeyi sadece dil içindeki kullanımlarıyla anlamlandırsaydık sözlükteki temel anlama sahip olamazlardı. Ullmann’ın da belirttiği gibi (1962, s. 48) eğer sözcükler bağlam dışında var olmasaydı sözlük yazılamazdı (Aksan, 2017, s. 59). Bizce de kelimelerin tek başına sözlük anlamlarını belirlemek mümkündür. Aslında bu iki görüş birbirini tamamlamaktadır. Yani bazı kelimeler eklendikleri ekler sayesinde kökünden farklı bir anlam kazanırken bazı kelimeler ise tamamen bağlama bağlı olarak anlam kazanır. Bu iki görüş de anlambilimi incelemesi yönünden doğrudur.

Anlambilim üzerine çalışmalar Doğan Aksan tarafından sistemli bir şekilde yürütülmüştür. Doğan Aksan anlamı: “Eğer tek anlamlı bir sözlüksel biçim birim, bir sözcük üzerinde duruluyorsa anlam, bunun dile aktardığı kavram, gösterilendir.” tanımıyla açıklar. Vecihe Hatipoğlu, (1982, s. 13) anlamı “Sözcüklerin veya davranışların zihinde uyandırdığı izlenim” şeklinde vermiş, Zeynep Korkmaz ise (1992, s. 8) *Gramer Terimleri Sözlüğü’* nde “Kelimenin söz içindeki diğer unsurlarla bağlantılı olarak zihinde yarattığı kavramlardan her biri” tanımını vererek kelimenin kavram alanıyla ilgili yapılan tartışmalar hakkında ipucu vermiştir (Arslan, 2014, s. 20). Dilbilimi içinde anlamı, bir dilbilimin ifade ettiği veya zihinde oluşturduğu düşünce, kavram hatta içerik olarak tanımlayabiliriz.

Türkçede bazı anlamsal sınıflar mevcuttur. Bu sınıflar cümlede kullanıldıkları göreve göre: genel ve özel, soyut ve somut, yan anlam, gerçek ve mecaz anlam, eş ve zıt anlam, yakın ve uzak anlam, nitel ve nicel anlam, sesteşlik, terimsel anlam gibi sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu ayrım cümlede kelimenin anlamını belirler. Tüm bu bilgiler ışığında bu çalışmada anlambilimi ekler üzerinde belirlemeye çalışıp kelimeye kattığı yeni ifadeler incelenecektir.

1.9. İşlev ve Anlam

Çalışmamızın ana unsuru anlam üzerine yapılmıştır. Bu nedenle işlev ve anlam arasındaki farklılığı ve bağı açıklamak gerekmektedir. Bazı gramer kitapları ekleri incelerken çoğunlukla işlev yönünden ele almış, bazen anlam özelliğini işlev olarak vermiştir. Bu nedenle tezimizde eklerin anlam yönünden incelemesi yapılacaktır. Bu doğrultuda işlev ve anlamın açıklamasını yapmak önemlidir.

- *İşlev*: TDK'nin sitesinde işlevin anlamı “Bir nesne veya bir kimsenin gördüğü iş, iş görme yetisi, görev, fonksiyon” olarak verilmiştir.

Örnek: "Seçme ve aracılık işlevini yerine getiren dünyanın önünde ise öyle aşılması güç engeller yok gibi." - Adalet Ağaoğlu

Yukarıdaki açıklama doğrultusunda işlevin görev ve fonksiyon bildirdiğini ve dilbilgisi açısından da köklerin, eklerin, kelime türlerinin birer işlevi olduğu söylenebilir.

Eklerin işlev yönünden ilişkisi, söz dizimi ve yeni bir kelime oluştururken belirlenebilir. Örneğin: “Annem balıkçıdan balık almış” cümlesinde ‘balıkçıdan’ kelimesindeki –çı eki yapım eki işlevindeyken, -dan eki çekim eki işlevindedir.

- *Anlam:* TDK kelimenin açılımını “Bir kelimededen, bir sözden, bir davranış veya olgudan anlaşılan şey, bunların hatırlattığı düşünce veya nesne, mana, meal, fehva, deme, mazmun, medlul, valör” olarak yapmıştır. Bu açıklamadan yola çıkarak anlam, bir sözcüğün zihnimizde canlandığı şey, olarak açıklayabiliriz.

Dilbiliminde anlam, kelimelerin ifadelerinin açıklığa kavuşması bakımından önemlidir. Sözcükler kullanışlarına göre çeşitli anlamlar ifade eder. Sözcüğün zihinde anımsattığı ilk anlama, temel anlam denir. Geri kalan tüm oluşumlar, temel anlam çerçevesinde oluşur. Buna göre yan anlam, mecaz anlam, terim anlam, soyut ve somut anlam, nitel ve nicel anlam olarak farklı türleri vardır. Anlam ilişkisi bakımından ise: eş anlamlı, eş sesli, zıt anlamlı, yakın anlamlı vd. olarak farklı başlıklara ayrılır.

Ekler yönünden anlamları sınıflandırmak, yukarıdaki sınıflandırma kadar basit değildir. Çünkü bir ek, eklendiği kök ya da gövdeye göre farklılık göstererek anlam kazandırır. Bu sebeple eklerin anlamlarının belirlenip açıklanması son derece önemlidir.

Örneğin +IXk ekini ele alalım. Bu ek kardeş kelimesine eklendiğinde (kardeşlik) soyut bir anlam verirken kitap kelimesine eklendiğinde (kitaplık), kitaptan yeni bir eşya yapma anlamı vermektedir.

Çalışmamızda amacımız eklerin anlamsal yönünü işlevleriyle açıklamak ve *Türkçe Sözlük* ’teki anlamsal yoğunluğunu belirlemektir. İşlev ve anlam kelimesinin birbirinin yerine kullanılmaması ve farklı görevlerinin olması inceleme bölümünde örneklerle ekler üzerinden gösterilecektir.

1.10. Türkçe Sözlük Hakkında

“Sözlükler, bir dilin bütün veya belli bir dönemdeki sözcüklerini yazılışlarını, türlerini, söylenişlerini, temel ve yan anlamları, kullanım özellikleri bakımından kayıt

altına alan, açıklayan, edebi metinlerden seçilen cümlelerle örneklendiren, alıntı sözcüklerin hangi dilden geçtiğini bildiren başvuru kaynaklarıdır.” (Türkçe Sözlük, 2011, s. XI)

Türk dilinde, sözlük yazımı Kâşgarlı Mahmud’un 1074 yılında yazdığı *Divanü Lügâti’t-Türk* ile başlar. Bu tarihten sonra Türk diliyle ilgili birçok sözlük yazılmıştır. Türk Dil Kurumu kurulmadan çok önce yazılan, *Lehce-i Osmani* ve *Kamus-ı Türki* gibi birçok sözlük de kendisinden sonraki yazılacaklara kaynaklık edecek nitelikte sözlüklerdir. TDK’nın kurulmasından 13 yıl sonra 1945’te ilk baskısı yayınlanan Türkçe Sözlük günümüz Türk sözlükçülüğünün temel eserlerinin başında gelmektedir.

Çalışmamız “*Türkçe Sözlük*”, TDK yay, Ankara, 2011, 11. Baskı evreninde kelime fişlemesi yapılarak sürdürülecektir. On birinci baskı Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın başkanlığında hazırlanmıştır. Hazırlanan bu *Türkçe Sözlük*’te söz, terim, deyim ve anlamdan oluşan 122.423 söz varlığı bulunmaktadır. Sözlükte 77.005 madde başı, 15.287 madde içi olmak üzere toplam 92.292 söz bulunmaktadır. Bu sözlerin 53.451’i isim, 12.666’sı sıfat, 3.312’si zarf, 88’i zamir, 40’ı edat, 299’u ünlem, 50’si bağlaç, 9.912’si fiildir. Türk Edebiyatından seçilmiş 34.664 örnek cümleyle sözcüklerin tanıtıldığı sözlük metni ise 1.454.903 sözden oluşmuştur (Türkçe Sözlük, 2011, s. XXI).

Çalışmamızın konusunu oluşturan ekler, *Türkçe Sözlük*’teki yapım eki almış madde başı kelimeler temel alınarak incelenmiş ve anlam yönünden açıklanmaya çalışılmıştır.

1.11. Türetme Ekleri ve Anlambilim Üzerine Yapılan Çalışmalar

Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* (2019) eserinde türemiş eklere yer vermiş, gramer ve işlev olarak açıklama getirmiştir.

Tahsin Banguoğlu’nun *Türkçenin Grameri* (2015) kitabında yine eklere açıklama yapılmış ve geçmişten günümüze uzantılı şekilde ele almıştır. Bu eser Türk gramer yapısını anlatan eski kaynaklardan olduğundan dolayı çalışmamız için aydınlatıcı niteliktedir.

Yine *Türk Dil Bilgisi* (2019) kitabıyla dilin yapısını açıklayan Muharrem Ergin'in bu eseri çalışmamızda yardımcı olmuştur.

Bu önemli eserler dışında dilbilgisi yönünden ekleri inceleyip işlevi konusunda bize yol gösteren: Oya Adalı'nın *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler* (2004) , Erdoğan Boz *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi* (2015), Mehmet Hengirmen'in *Temel Dilbilgisi* (2006), Tahir Nejat Gencan'ın *Dilbilgisi* (1979) kitabı çalışmamız için önemli eserler arasındadır.

Anlambilim çalışmaları üzerine Doğan Aksan'ın *Her Yönüyle Dil* (2015) ve *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi* (2017) kitapları anlamlandırma çalışmalarımıza katkı sağlamıştır.

Anlam üzerine bilgiler veren Hülya Arslan Erol'un *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri* (2014) kitabı da anlambilimle ilgili önemli kaynaklardan biridir.

Çalışmamızın temelini dayandırıp örnek aldığımız Tuğba Mahçup'un *Türkçede Eklerin Kazandırdığı Anlamlar* (2010) adlı Yüksek Lisans tezi ekler hakkında anlamlandırma yapılmaya çalışmıştır.

Mutlu Bozel' in *Türkiye Türkçesindeki Türemiş Adların Aldıkları Yapım Eklerine Göre Anlam ve Görev Özellikleri Bu Konudaki Bilgi ve Bulguların İlköğretim 2.Kademe Türkçe (Dilbilgisi) Derslerinde Kullanılışı* (2008) tezinde, ad türemiş ekler hakkında bulgular vardır.

Hamza Zülfikar'ın *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları* (1991) kaynağından yararlanılmış ve çalışmamızda anlamlandırma çalışmalarında yer almıştır.

Bütün bu çalışmalar haricinde birçok makale, bildiri ve tezler ele alınmış olup çalışmamızın temelini kuvvetlendirecek kaynaklardan yararlanılmıştır.

1.12. Çalışmanın Amaç ve Kapsamı

Türk dili yapım ekleriyle farklı kelimeler türetip kelime haznesini genişleten bir dildir. Tezimizin amacı, *Türkçe Sözlük'* teki türemiş kelimelerin aldığı ekleri sınıflandırıp bu eklerin türevlerini belirlemek ve kattığı anlamı tespit etmektir. Bu sayede eklerin anlamsal özelliklerini tasnifleyip dilbilgisi çalışmalarına anlambilim olarak katkı sağlamaya çalışacağız.

Bu çalışmada *Türkçe Sözlük* kapsamında, hem Türkçe hem yabancı kökenli ad ve fiil kabilindeki tüm kelimelere gelen yapım eklerini dikkate aldık. Sözlükte sıklıkla karşımıza çıkan ve anlamsal olarak belirlenmesinin önemli olduğunu düşündüğümüz yabancı ekleri de çalışmamıza dâhil ettik.

Çalışmamızda çoğunlukla madde başı kelimeler üzerinden türemiş ekleri açıklamaya çalıştık. Anlamsal fark oluşturan ikileme, kelime grupları ve birleşik kelimelere gelen türemiş eklere de yer verdik. Amacımız ekleri incelemek olduğu için anlam yönünden belirgin olan kelimeleri örnek olarak gösterdik.

Yapım eki kategorisinde ele alınan çatı ve fiilimsi eklerinin kalıcı anlam değişikliği yaptığı kelimeler ele alınmıştır. Anlam değişikliği yapmayıp yalnızca özne ve nesnesine göre ilişki kurduğu ekler yüzeysel olarak açıklanmıştır.

Türkçe Sözlük 'teki yapım eki almış tüm kelimeler fişlenip anlamsal tasnif sonucunda uygun örnekler verilerek ilerlemeyi amaç edindik. Bu nedenle sözlükteki tüm kelimelerin çalışmamızda yer alması tekrar olacağı için yalnızca belli başlı örnekler üzerinden açıklamayı amaçladık.

1.13. Yöntem

Türkçenin yapısal özelliğinden yola çıkarak semantik yönden incelenmesi Türk dili tarihi için önemli bir adımdır. Çalışmamızda Türkiye Türkçesinde kelime türeten ekleri incelemek için *Türkçe Sözlük* (2011) ele alınmıştır. Ekler incelenip görevlerine göre sınıflandırılarak semantik boyutta açıklama getirilmiştir. Bu kapsamda sözlük tarama yapılarak fişleme sonucunda tasnif yoluna gidilmiştir. İzlenen bu yol belirli bir kaynaktan yola çıkılıp ekler o kaynağa göre tarandığı için metin merkezli inceleme yöntemi kullanılmıştır. Kelimelerin arkaik yapıları açıklanmayıp yalnızca günümüz kök ve gövde anlayışıyla incelendiği için eş zamanlı bir çalışma yürütülmüştür.

Eklerin anlamsal olarak belirlenip açıklanırken tablo yardımıyla sınıflandırılacaktır. Ancak anlam yönünden 4 ve daha az anlamı belirlenen ekler tablo şeklinde değil maddeler halinde açıklanacaktır.

Örnek: +cI eki kök ve gövdeye eklendiğinde anlam yönünden değişimi şu şekilde gözlemlenmiştir:

Madde başı	Ek	Anlam
taksi, demir	taksici, demirci	Kelime köküne bağlı olarak meslek adı anlamı katan kelimeler türetir.
yalan, inat	yalancı, inatçı	Bir davranışı, alışkanlığı huy edenmiş kimse anlamı vermiştir.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi +cX eki farklı anlamlarda kelime türetmiştir. Örneklerin ayrıntılı şekli inceleme bölümünde verilecektir. Ekler alfabetik bir şekilde sıralanıp işlevlerine göre tasniflenmiştir.

2. BÖLÜM

2.1. Türkçe Yapım Ekleri

Türkçedeki yapım ekleri şu şekilde sınıflandırılır:

- Addan ad yapım eki
- Fiilden ad yapım eki
- Addan fiil yapım eki
- Fiilden fiil yapım eki

2.1.1. Addan Ad Türeten Yapım Ekleri ve Anlamları

1) +A

Günümüzde kullanım sıklığı az olan bir ektir. *Türkçe Sözlük*' te örnekleri oldukça sınırlıdır. "Eklendiği kelimeye "ilgili olma, dayanma" işlevi katan terim niteliğinde bazı sözler yapmıştır." (Korkmaz, 2019, s. 119). *Türkçe Sözlük*' te en belirgin örneği "komuta" kelimesinde görülmektedir.

Madde Başı	Ek	Anlam
komut	komuta	Kökle ilgili bir hareketi yönetme görevi.
denk	denge	"İlgili olma" anlamı vardır.
ilk	ilke	Kök ile bağlantılı temel düşünce anlamında.
erk	erke (fiz.- fel.)	Kelime köküyle aynı anlamda fakat farklı disiplinlerde kullanılan terim anlamlı sözcük türetmiştir.

2) +Aç

Örnekleri sınırlıdır. Anlamsal olarak incelendiğinde çoğunlukla araç yapma anlamı katan kelimeler türetir. Kelimenin anlamına bağlı olarak "benzetme ve yakınlık" anlamı katar. İşlev yönünden +Aç eki küçültme ve büyültme görevi vardır.

Ek tonlama açısından vurguludur (Korkmaz, 2019). *Türkçe Sözlük*' teki bazı örnekleri şu şekildedir:

Madde Başı	Ek	Anlam
bakır, düz, dik, top	bakraç, düzeç, dikeç, topaç	Araç yapma anlamı katmıştır.
gün,	güneç	Belli bir yer, çevre adı yapmıştır.
kır	kıraç	Kelime köküne ilişkili olarak yetersizlik anlamı vardır.
kol	kol + aç (ET) < kulaç	Ölçü birimi anlamı vermiştir.

3) +AdAk

Bu ek sadece ses yansımali köklerde görülmüştür. Korkmaz (2019), ekin birleşik bir ek olduğunu, fiil yapan -dA eki ile ad yapan +k ekinin birleşmesiyle oluştuğunu açıklar. Anlam olarak ses yansımali sözcüklerin “hareket şeklini bildirme” anlam verir. *Türkçe Sözlük*' te bulunan bazı örneklerde ise “araç-gereç” anlamı kazandırdığı tespit edilmiştir.

Madde Başı	Ek	Anlam
hart, güm, şıp, hop	hartadak, gümbedek, şıppadak, hoppadak	Yansıma seslerden sözcüğün “hareketini bildirme” anlamı vardır.
Işıl, fırl, fişkır, çakıl, öz, şakıl, çingır, bağıl	Işıldak, fııldak, fişkırđak, çakıldak, özdek, şakıldak, çingırdak, bağıldak	Araç yapma anlamı vardır.
Bingıl	bingıldak	Yansıma sestem benzetme yoluyla insana ait anatomi terimi yapmıştır.

fingir, dingil	fingirdek, dingildek	“Oynayan, oynak” temel anlamının genişlemesiyle insana atfedilen bir sıfat türetmiştir.
----------------	-------------------------	---

4) +Ak

“Eski Türkçede canlı -gek küçültme adlarından kaldıkları anlaşılıyor.” (Banguoğlu, 2015) Benzetme ve küçültme anlamı veren kelimeler yapar. İşlek olmayan bir ektir. Sözlükte örnekleri sınırlıdır. Genellikle yavru hayvanların adını yaparken kullanılır. Benzetme anlamı kattığı kelimeler de oldukça sınırlıdır. Örnekleri şöyledir:

Madde başı	Ek	Anlam
oğul, kısır, mal, şiş	oğlak, kısırak, malak, şişek	Yavru hayvan adları üreterek küçültme anlamı katar.
baş, ben, top	başak, benek, topak,	Kelime kökündeki anlama benzeterek küçültme anlamı vermiştir.
Yan	damak < tamgak, yanak	Vücutta organ adı yapmıştır.
baldır, sol	baldırak (pantolonun alt kısmı), solak (sol taraf)	Sözcüğün köküne bağlı olarak “yer” anlamı vermiştir.

5) +An

“Bu ekin kullanım sıklığı oldukça azdır. Eski Türkçede bağlılık, güçlendirme ve çokluk görevindeki bir ekin Türkiye Türkçesine ve kökle kaynaşmış halidir.” (Korkmaz, 2019) Anlam yönünden yukarıdaki +Ak ekiyle benzerlik gösterdiği gözlemlenmiştir. “Cumhuriyet döneminde ‘madam’ karşılığı bayan, ‘itina’ karşılığı özen gibi kelimeler bu ekle türetilmiştir. Halk ağzında belen, köken gibi örnekleri vardır.” (Zülfikar, 1991) Kazandırdığı çeşitli anlamlar şöyledir:

Madde Başı	Ek	Anlam
oğul, kız	oğlan, kızan	Küçültme anlamı vardır.
kök	köken	Kök anlamına bağlı güçlendirme yapar.
sap, kol	sapan, kolan	Kelime köküne küçültme anlamı vererek araç-gereç adı yapmıştır.

Oğlan kelimesiyle ilgili kelimenin kökünün “oğul” olduğu bilinmektedir. Bu kelime Eski Türkçede kız ve erkek çocuklar için de kullanılmaktaydı. Zamanla daralmaya uğrayıp yalnızca erkek çocuklar için kullanıldığı görülmektedir. Ek ile ilgili Clauson (1972) –n morfeminin çoğul ifade kattığını ancak zamanla unutulduğunu söyler. Banguoğlu (2015) ise Eski Türkçede eren, oğlan gibi kelimelerin çokluk değil de topluluk olarak kullanılmış olabileceğini belirtir.

6) +Ar, +şAr

Çoğunlukla sayı adlarına gelerek üleştirme sıfatı işlevine geçer. Kalıcı ad yapma özelliği yoktur. Sözlükte arkaik yapısının farklı olmasından dolayı birkaç örnekte görülür. Görevi asıl sayı adlarından dağıtma, bölme, ayırma sayı adları türetir (Ergin, 1998, s. 240). Sayı adları ünlüyle bittiğinde –şAr, ünsüzle bittiğinden –Ar eki gelir: birer, ikişer, beşer, yedişer gibi.

Sayı sıfatı haricinde Gülensoy, <pınar <buş+ar, çomar <çom+ar, sakar <sak+ar kelimelerini bu şekilde tahlil etmiştir (Gülensoy, 2007).

7) +ArI

Süer Eker (2017), “..a doğru” anlamında eski yönelme ekinin donmasıyla oluştuğunu söyler. Sözlükte sadece yön bildiren kelimelere eklenerek sözlüksel değerde kelime türetmiştir: dışarı, ileri, içeri, yukarı. Yön anlamı dışında semantik çeşitliliği yoktur.

8) +Ay

Oldukça seyrek kullanılan bir ektir. Sözlükte örnekleri sayılıdır. Terim anlamlı ve yön bildiren kelimeler türetmiştir. Türettiği kelimelerin bir çoğunluğu benzetme ya da Dil Devrimi sırasında türemiştir.

Karşılaşılan örnekler şöyledir:

Madde başı	Ek	Anlam
gün, kuz, yan	güney, kuzey, yanay	Yön bildirme anlamı verir.
bir, dik, düz, yüz, eş	birey, dikey, düzey, yüzey, eşey	Terim anlamda kelimeler türetir.
yer, ad	yerey, aday	İlgili olma anlamı vermiştir.

Yön belirten kuzey kelimesi, örneksime yoluyla oluşturulduğu için ses uyumu gözetilmemiştir (Bulak, 2013).

9) +Az

Yazı dilinde kullanım alanı oldukça dardır. İşlek olmayan bir ektir. Sözlükteki örnekleri sınırlıdır. Kelimeye kattığı anlam bakımından net bir ifade bulunamamaktadır. Örnekleri şöyledir:

- **Ayaz**, **çerez**, **yalaz**. Örnekler incelendiğinde kelime köküyle bağlantılı olarak “ilişkili olma, dayanma” anlamı yorumunda bulunulabilir. Korkmaz (2019) ise “küçültme işlevinde adlar türeten bir ektir” açıklamasını yapar.

10) +CA

Yapım eki kategorisinde en tartışmalı eklerden biridir. Tasnif konusunda oldukça farklı görüşler vardır. Gökdayı ve Sebzecioğlu, *Türkiye Türkçesinde –CA Biçimbiriminin Türleri* (2011) makalesinde yapımsı olan –ca ekinden bahsederek 3 farklı işlevli –ca eki olduğunu ileri sürmüştür. Aslında çekim eki olarak bilinen fakat

kullanım aşamasında kalıplaşarak çekim eki işlevinden yapım eki işlevine geçtiği görülmektedir Yazı dilinde kullanım sıklığı fazla olan bir ektir. Türetme çeşitliliği fazladır. Farklı birçok anlam veren kelimeler türetmiştir. Ergin (2019), +CA eki için “Aslında bir çekim eki olan bu ek klişeleşerek veya fonksiyon değiştirerek eskiden beri yapım eki halinde de kullanılmaktadır. Çekim eki olarak başlıca fonksiyonları isimlere gibi, göre, ile, kadar, birlikte manaları katmaktadır” açıklamasını yapmıştır. Bu ekle türetilmiş dilekçe kelimesi “arzuhal” kelimesinin karşılığı olarak türetilmiş ancak bu konuda Farsça –çe ekine benzediği ileri sürüldüğü için bazı itirazlar olmuştur. Bununla birlikte kelime benimsenmiş ve Türk dilinde kullanılmaya başlanmıştır (Zülfikar, 1991). Yapım eki olarak kalıcı ad türettiğinde kazandırdığı anlam ve işlevler şöyledir:

- i. Çeşitli ad köklerine eklenerek yer adı anlamında kelimeler türetir.
- ii. Halk ağızlarında geçmiş bir şekli olarak +cene halinde sözlükte pek çok örneği vardır: iyicene, aptalcana vb.
- iii. Sıfatlara eklenerek kelimenin kökeniyle “ilgili olma, oldukça, görelilik hali ve gibi benzerlik” işlevi katan zarflar türetmiştir (Korkmaz, 2019).
- iv. Çokluk eki almış zaman ve sayı adlarından pekiştirilmiş zarflar türetilmiştir: aylarca, yıllarca, günlerce vb.
- v. “Gibilik, benzerlik” işlevi ile halk, millet, kavim adları türetmiştir.
- vi. Hayvan adları yapar: kokarca, karaca, atmaca, delice.
- vii. Bitki adları yapar: bürülce, delice, ekşice gibi.
- viii. Hastalık adı yapar: sivilce, alaca gibi.
- ix. Terimler yapar: tümce, dilekçe, gerekçe, günce gibi.
- x. Belirsizlik bildiren niteleme adı yapar.

Türkçe Sözlükte tespit edilen kelimeler ve anlam olarak şu şekilde örnekler verebiliriz:

Madde Başı	Ek	Anlam
düz, çatal, sapan, sütlü	Düzce, Çatalca, Sapanca, Sütlüce	Yer adı anlamı katan kelimeler türetmiştir.

Uygur, Arap, Türk, İngiliz, Fransız	Uygurca, Arapça, Türkçe, İngilizce, Fransızca	Dil ve lehçe manasına gelen kelimeler türetir.
epey, çok, büyük, fazla, küçük, aylar, yıllar, iyi	Epeyce, çokça, büyükçe, fazlaca, küçükçe, aylarca, yıllarca, iyice	Miktar ve süre bildiren kelimelere “oldukça” ya da “azlık, süreklilik” anlamı verir.
adam, alçak, barbar, bilge, kahraman, cani, cesur	adamca, alçakça, barbarca, bilgece, kahramanca, canice, cesurca	Kökteki kelimenin anlamına göre davranış biçimi adları türetmiştir.
yaşlı, güzel, hoş, fakir, bıçkın	yaşlıca, güzelce, hoşça, fakirce, bıçkınca	“yaklaşıklık” anlamında kelimeler türetir.
ön, olan, sade, ayrı	önce, olanca, sadece, ayrıca	Kelime köküyle bağlantılı “ilişkili olma” anlamı vardır.
din, derviş, asker, anlam, adet, ahlak	Dince, dervişçe, askerce, anlamca, adetçe, ahlakça	“Görelilik” anlamı vardır.
boz, kızıl, sarı	bozca, kızılca, sarıca	Renk adlarına gelerek kelime köküne “yakınlık, gibi olma” anlamı vardır.
kokar+, kara+, atma+, kakır	kokarca, karaca, atmaca, kakırca	Hayvanların biçimsel ve niteliksel özelliklerine uygun şekilde isimler türetir.
börül+ (madde başı değil), deli, ak+	börülce, delice, akça	Bitki adı türetmiştir.

sivil+	sivilce	Hastalık adı türetmiştir.
falan, filan	falanca, filanca	“Belirsizlik” anlamı veren kelimeler yapmıştır.
dilek, gün	dilekçe, günce	Kökteki anlamla bağlantılı olan “yazılı belge” anlamı vermiştir.
akar, kaplı, ılı+,	akarca, kaplıca, ılıca	Benzetme, küçültme anlamından yola çıkarak birer hidrografi terimi oluşturmuştur.

11) +CAk

Dilbilimciler arasında +CA ekinin +ok ekiyle pekişmesi sonucunda oluşan bir türetme eki olduğu söylenmektedir (Banguoğlu 2015, Korkmaz 2019). Zeynep Korkmaz +CAk (>çA+ok) şeklinde olduğunu ve “küçültme, sevgi ve tahsis” işlevinde sıfat, zarf ve ad yaptığını söyler (Korkmaz, 2019). Sık kullanılan bir ek değildir. Örnekleri sınırlıdır.

Madde Başı	Ek	Anlam
aile, ev	ailecek, evcek	“Birliktelik, topluluk” anlamı verir.
yumur+, yavru	yumurcak, yavrucak	Sevgi ve acıma duygusu bildiren kelimeler yapmıştır.
hemen, demin	hemencek, demincek	“Zamanın çabukluğu ve yakınlığı” anlamına gelen sözcükler yapmıştır.
ılık, ısı, büyük, yalın	ılıcak, ısıcak, büyücek, yalıncak	“Gibi” anlamı veren kelimeler yapmıştır.
ayak, oyun, kol, el, gün,	ayakcak, oyuncak,	Araç- gereç, eşya, nesne adları türetir.

	kolçak, elçek, güncek	
kuyu, bulan+	Kuyucak, Bulancak	Nadir de olsa yer adları yaptığı görülür.
gök	gökçek	Benzetme yoluyla “gibi olma” anlamında canlılara atfedilen bir sıfat türetmiştir.

12) +CAğIz

+CAğIz eki +CAk ekinin yine bir pekiştirme eki olan +Az > +Iz ekiyle genişletilmesinden oluşmuş birleşik bir ektir (Korkmaz, 2019). Eklediği kelimelere “sevgi, acıma, şefkat ve küçülme” anlamı katar.

- Kadın, kız, adam, bu gibi kelimelere eklenerek “kadıncağız, kızcağız, adamcağız, buncağız” örneklerinde de görüldüğü gibi “sevgi” ve “acıma” anlamı vermiştir.

13) +CI/ +CU

Türkçe Sözlükteki en işlek eklerden biridir. Örneklerine bolca rastlanılan bu ekin kelimeye birçok anlam kattığı gözlemlenmiştir. Kazandırdığı anlamlar şu şekildedir:

- Ad köklerine gelerek kelimenin anlamına göre “o nesneyi, işi veya sanatı yapan, meslek haline getiren” anlamlarında kelime türetir.
- Kök kelimenin anlamına bağlı olarak “kişi, kimse” anlamında kelimeler türetir.
- Kökteki anlamı görev olarak üstlenmiş adlar türetir.
- Sözcüğün anlamındaki nesneye ya da o ada “sahip olma” anlamı veren türemiş kelimeler yapar.
- Bir karakter özelliğini, alışkanlığı veya davranışı huy haline getirme; bir şeye düşkünlüğü belirtme anlamı veren kelimeler türetir.
- Belli bir görüşe, inanca ya da düşünceye bağlı olma; o düşünceyi benimseme veya taraf olma anlamında kelimeler yapar.
- Özel yer adları yapmıştır.

Madde başı	Ek	Anlam
gazete, diş, kitap, kalbur, kantin, araba, futbol, aş	gazeteci, dişçi, kitapçı, kalbureu, kantinci, arabacı, futbolcu, aşçı	Meslek ya da uğraş anlamında kelimeler türetmiştir.
Atatürk, nesnel, özgürlük, yapısal, ülkü, akıl, anane, devrim	Atatürkçü, nesnelci, özgürlükçü, yapısalcı, ülkücü, akılcı, ananeci, devrimci	Bir düşünceyi benimseyen, bağlı olan “kimse” anlamında kelimeler yapar.
ayla, yol, ara, öğle, erken, yaban, kira	yaylacı, yolcu, aracı, öğlenci, erkenci, yabancı, kiracı	“Kişi, kimse” anlamlarında kelimeler yapar.
ayran, bostan, demir, sabun, cebe	Ayrancı, Bostancı, Demirci, Sabuncu, Cebeci	Yer adları yaptığı da görölür.
hava, düello, yazı, icat, konuşma, araştırma, söz	havacı, düellocu, yazıcı, icatçı, konuşmacı, araştırmacı, sözcü	Kelime kökündeki işi veya nesneyi “görev olarak yapan kimse” anlamı vardır.
kuşku, kopya, sahte, hayal, çıkar, ben, inat, uyku	kuşkucu, kopyacı, sahteci, hayalci, çıkarıcı, benci, inatçı, uykucu	Bir davranışı huy edinmiş kimse anlamı vardır.
fırın, dava, süpermarket, miras	fırıncı, davacı, süpermarketçi, mirasçı	Sahiplik anlamı vermiştir.

14) +Cık

Ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı olan +Cık / +Cuk eki, adlara ve sıfatlara küçültme, pekiştirme, sevgi ve acıma ifadesi katan bir ektir (Korkmaz, 2019). Sık kullanılan işlek bir ektir. Anlamları şöyledir:

- i. Küçülme anlamı veren sıfat niteliğinde kelimeler türetir.
- ii. Yine aynı işlevde küçük olma durumu bildiren adlar türetir.
- iii. Hastalık adları yapar.
- iv. Yer adları yapar fakat bu adlarda küçültme işlevi yoktur (Korkmaz, 2019).

Madde başı	Ek	Anlam
küçük, az, ufak, alçak, dar	küçücük, azcık, ufacık, alçacık, daracık	Sözcüğün kendisinde verilen “azlık, yetersizlik” anlamlarını pekiştirerek “küçültme” anlamı vermiştir.
ana, baba, ihtiyar, kadın, tosun, peri	anacık, babacık, ihtiyarcık, kadıncık, tosucuk, pericik	Sevgi ve yakınlık anlamı bildiren kelimeler yapar.
dere, soğan, sütun, oda, minare	derecik, soğancık, sütuncuk, odacık, minarecik	Adın ya da nesnenin küçük olma durumunu anlatan kelimeler türetmiştir.
kızamık, badem, yılan, kurbağa	kızamıkçık, bademcik, yilancık, kurbağacık	Hastalık adı yapar.
kızıl, sap, yaprak, tel	kızılçık, sapçık, yaprakçık, telcik	Kelime kökündeki anlamdan yola çıkarak benzetme yoluyla bitki adları yapmıştır.
Elma, kemik, beyin	elmacık, kemikçik, beyincik	İnsan anatomisinde organ anlamı veren kelimeler türetmiştir.
çınar, ayva, göl, ova	Çınarcık, Ayvacık, Gölcük, Ovacık	Yer adı anlamı verir.

15)+CII

Sözlükte örneklerine az rastlanmıştır. Türkçeleştirme çalışmalarında bu ekten bazı terimlerin yapımında yararlanılmıştır. Özellikle biyoloji ve zoolojide terim adı yapımında yardımcı olmuştur (Korkmaz, 2019). –cıl ekinin anlamı Anadolu ağızlarında ve çağdaş Türkiye Türkçesinde genişlemiştir. Kattığı anlamlar şunlardır:

- i. Eklendiği adın gösterdiği ortamda yaşamayı seven bitki-hayvan adları türetir.
- ii. Bitki ve hayvan adlarına eklenerek yemeye düşkünlüklerini belirten kelimeler türetir.
- iii. Meyilli olma, eğilimli olma ve bir davranış özelliği anlamı verir.
- iv. +ÇII/+ÇUI biçimiyle “yakınlık, benzerlik” anlamları da vardır (Korkmaz, 2019).
- v. Eski Anadolu metinlerinde geçen adamcıl kelimesi ‘insana saldıran’ anlamında kullanılırken günümüzde insancıl kelimesiyle anlamdaş olmuş ‘insanlara sokulan, insandan kaçmayan’ anlamı kazanmıştır (Zülfikar, 1991).

Yani kısaca bu ek için farklı köklerde bulunan kelimeye çoğunlukla “düşkünlük” anlamı verdiği gözlemlenmiştir.

Madde başı	Ek	Anlam
ana, baba, ben, ev, erkek	anacıl, babacıl, bencil, evcıl, erkekçıl	Düşkün olma, bağımlı olma, sevmeye anlamı vardır.
balık, böcek, hep, kurt, tavşan, göl, gölge, ılık, kum	balıkçıl, böcekçıl, hepçıl, kurtçıl, tavşancıl, gölcül, gölgecıl, ılıkçıl, kumcul	Canlıların yaşam tarzlarına uygun biçimlenen yeme şekli ve yaşam ortamı anlamı vermiştir.
buğday	buğdaycıl	Hayvan adı yapar.
Taş, kır, ak, gök	taşçıl, kırçıl, akçıl, gökçül	“Yakınlık, gibi olma” anlamı vardır.
ön, son, kötü,	öncül, soncul,	Bir “davranış özelliği” anlamı

iyi, bütün	kötücül, iyicil, bütüncül	vardır.
------------	------------------------------	---------

16) +cIIAyIn

Birkaç kelimedede görülen bu ek sözcüğe “gibi” anlamı katmıştır: biz**cileyin**, **onculayın** gibi.

17) +CIn

Banguoğlu (2015), ekin eski bir ek olduğunu belirtmiştir. Aynı ek için Korkmaz, “Ekin Türkiye Türkçesine eski dönemlerin bir kalıntısı olarak geldiği tahmin edilmekte ise de ekin Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde görülmemesi ihtimali zayıflatmaktadır.” açıklamasında bulunur (Korkmaz, 2019, s. 127). +CII/+CUI ekine benzeyen bu ekin kullanımı oldukça azdır.

- i. Ayak**çın**, balık**çın**, bildirc**ın**, güver**cin**, kaşık**çın**, kır**çın** kelimelerinde ekleştiği görülür. Anlam olarak hayvan adları yapmıştır.
- ii. Ayrıca ikinc**in** kelimesinde “kararsızlık, ikilem” anlamında, hır**çın** kelimesinde ise ses yansımali sözden “davranış şekli” bildiren kelime türetmiştir.

18) +Ç

İşlek olmayan eklerden biridir. Çok nadir görülür. Manayı kuvvetlendirme fonksiyonu vardır. Eski Türkçede de Batı Türkçesinde de –ç’li şekli görülür (Ergin, 2019, s. 184). Sözlükteki örnekleri:

Madde Başı	Ek	Anlam
ana, baba	anaç, babaç	Kelime köküne “gibi olma, gibi davranma” anlamı vermiştir.
kaya, dağlı, orta,	kayaç, dağlıç, ortaç	Terim anlamlı kelimeler türetmiştir.
toka, arkalı	tokaç, arkalıç	“araç-gereç” anlamında

		sözcükler yapmıştır.
--	--	----------------------

19) +dA

Çekim eki olarak da kullanılan bu ek, bazı sözcüklere eklendiği yeni bir kelime türetme görevi gördüğünden yapım eki işlevinde de örneklerine rastlıyoruz. Hamza Zülfikar bu eki ayrıntılı bir şekilde ele almış ve Cumhuriyet Döneminde birtakım kelime ve terimlerin türetilmesinde kullanıldığını söylemiştir. Ekle ilgili Banguoğlu (2015, s. 167) ise “Ek isim çekiminin kimde halini meydana getiren vurgulu çekim ekidir. Fakat yer yön, zaman miktar ve hal gösteren isimlere geldiğinde belli anlamda zarflar yapar” demiştir.

Madde başı	Ek	Anlam
anın+, akabin+, vakit, gün, geçen	anında, akabinde, vaktinde, günde, geçende	“Zamanda bulunma” anlamı vardır.
saye, birlik, kucak, kapı, meydan	sayesinde, birlikte, kucakta, kapıda, meydanda	Durum bildiren kelimeler yapmıştır.
pay, on, yüz, el	payda, onda, yüzde, elde	Terim anlam bildiren kelimeler türetmiştir
söz	sözde	Kelime köküyle bağlantılı “güya” anlamında kalıcı ad yapmıştır.
göz	gözde	Önemli kimse anlamında kalıcı ad yapmıştır.

20) +DAm

Sözlükte sayılı örnekleri olan bir ektir. Türetme işlevi zayıf bir yapım ekidir. Eskiden beri seyrek olan bu ek günümüzde de nadir görülmektedir. Çiğdem, gündem, yöntem, erdem gibi kelimelerde görülür. Anlam olarak her bir kelimenin

kök ya da gövdesine göre müstakil birer anlam ortaya çıktığı görülmektedir. Zülfikar (1991), “kökteki anlama bağlı olarak bir takım nitelikler bulundurma kavramı katar” açıklamasında bulunmuştur.

- Mevsim geçişlerinde havadaki su buharının soğuk bir yüzey üzerinde sıvılaşarak oluşmasından etkilenen bitki anlamında “çiğdem” kelimesi oluşmuştur.
- Gündem kelimesine “güncel olan, konuşulan, aktüel, popüler” manalarını katmıştır.
- Yöntem ise bilim dallarında çalışmalarda sonuca ulaşmak için belirlenen yol anlamını kazanmıştır.
- Erdem kelimesi kökteki anlamla bağlantılı “ilişkili olma” manası vermiştir.

21) +DAn

Bu ek de vurgulu olup aslında ad çekiminin kimden halini meydana getirir. Fakat –de eki gibi yer-yön, zaman, miktar ve hal gösteren adlara geldiğinde belli anlamda zarflar yaratır (Banguoğlu, 2015, s. 168).

Madde başı	Ek	Anlam
çok, doğuş+, evvel, önce	çok tan , doğuş tan , evvel den , önce den	Zaman bildirme anlamı verir.
açık, sıra, şaka, bedava, iç	açık tan , sıra dan , şaka dan , bedava dan , iç ten	“Durum, hal” belirtilmiştir.
hep, tüm, top	hep ten , tüm den , top tan	Miktar anlamı vardır.
genç, ince, hafif	genç ten , ince den , hafif ten	“Gibi olma” anlamı sezilmektedir.

22) +DAş

Anlam olarak “bir işi beraber yapma, ortak olma, eşit olma” anlamlarını verir. Daha çok kalın sıradan kelimelere geldiği için dindaş, ülküdaş, meslektaş gibi bazı sözlere kalın olarak eklenmiştir (Korkmaz, 2019, s. 128).

Clauson ekin yapısıyla ilgili –da bulunma eki ile eş kelimelerinin birleşip kaynaşmasıyla oluştuğunu belirtmiştir. Anlam olarak birlikte yapma görevi vardır (Clauson, 2007, s. 191).

Tek bir anlam içerdiği için örnekleri şu şekilde gösterebiliriz: **adaş** (addaş), **arkadaş**, **boydaş**, **evdeş**, **vatandaş**, **yurttaş**, **sırdaş**, **yandaş**, **soydaş**, **kardeş**, **sesteş**, **işteş**, **renktaş** vb.

23) +dİç

Sözlükte iki örneği bulunan bu ek sözcüğe kelime köküyle bağlantılı müstakil anlamlar vermiştir. **Sağdıç** kelimesinde sağ kökünden “gelin veya damadın yakın arkadaşı” anlamı, **andıç** sözcüğünde ise an kökünden “anları anlatan not” anlamlı sözcük yapmıştır.

24) +dİrIk

İşlek olmayan bir ektir. Banguoğlu (2015, s. 170), “bu ek insan ve hayvan organları adlarına gelerek onlarla ilgili aygıt adları yapmaktadır” açıklamasında bulunmuştur. Örnekleri azdır:

- i. **Boyunduruk**, **burunduruk**, **gömüldürük**, **sakandırık**, **çiğindirik** gibi kelimelerde araç adı anlamı katmıştır.

Mevcut çalışmalardan farklı olarak –dırIk morfeminin tespit ettiğimiz şu iki anlamı da vardır:

- i. **Akındırık** kelimesinde kök anlamına bağlı olarak bitki anlamı vermiştir.
- ii. Oğul “erkek arı” manasından –dırık eki ile “oğulduruk” türemiş kelimesine “döl yatağı” anlamını katmıştır. Burada mecazî manada “yer” anlamı vermiştir.

25) +dİz

Yapılan araştırmalarda Eski Türkçede de Türkiye Türkçesinde de az kullanıldığı tespit edilmiştir. Işık, parlama anlamlarına gelen yıldız, yaldız, gündüz kelimeleri dışında başka örneğine rastlanmamıştır.

26) +GA

Türkçe Sözlük’ te sınırlı örneği olan eklerden biridir. Kelime köküne “ilgili olma, dayanma” anlamında sözcükler türetir: başka, özge gibi.

27) +gAn

Sözlükte örneklarine terim kelimelerinde rastlanmaktadır. Matematik terimi olarak üçgen, dikdörtgen, beşgen gibi kelimeler türetilmiştir. Ayrıca “başkan, yelken” kelimelerinde de ekin varlığı görölmektedir. Anlam olarak terim yaparken “köşeli olma” anlamı verirken başkan kelimesinde başta olan kişi; yelken kelimesinde ise araç yapmıştır.

28) +GI

Örneklere çok azdır. Birkaç kelimedede görölür. Anlam olarak kökteki ifadeye bağlı “ilişkili olma, dayanma” manası görölür: özgü, dışkı, düzgü gibi. Bunlar dışında gözgü kelimesinde araç anlamını tespit ettik.

29) +gil

Halk ağzında sık kullanılan bir ektir. Genellikle akrabalar ve ahabplar için sözcüğün sonuna eklenir. Anlam değişikliği yaratıp sözlüksel değer taşıyan bir kelimeye rastlanır. Akraba, aile anlamının dışında fişleme sonucunda tespit ettiğimiz “şergil” kelimesinde TDK’den yola çıkarak “baş belası, askıntı” anlamını kazandığı görölmektedir.

30) +giller

Bu ek +gil çokluk eki ile günümüzde kullanılan +ler çokluk ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. Anlam olarak aile, akraba, soy anlamında çokluk bildirir. *Türkçe Sözlük*' te örnekler incelendiğinde çoğunlukla bitki ya da hayvan ailelerini tanımlarken türetildiği gözlemlenmiştir. Başka anlamı olmayan bu ekin örnekleri: sincap**giller**, susam**giller**, köpek**giller**, bo**giller**, iğde**giller** vb.

31) +gIn

Sözlükte örneğine nadir rastlanılan addan ad yapım eklerinden biridir. Anlam olarak kelimelere müstakil birer mana katmıştır. Yani kelimenin köküne göre aldığı anlam değişmiştir. Örnekleri sınırlı olduğu için genel bir anlam kategorisi belirlemek zordur. Bu yapım ekini almış bazı kelimeler ve örnekler şöyledir:

- **Engin:** Kelimenin köküyle bağlantılı “uçsuz bucaksız” anlamına gelir.
- **Elgin:** Kelimeye “yabancı, gurbette olan anlamı katarak şahsi nitelik bildirmiştir.
- **İçkin:** Varlıkla bütünleşme anlamı katarak bir felsefe terimi oluşturmuştur.
- **Özgün:** Yine kelimenin köküyle bağlantılı “kişiye ait, özel, tek” anlamı vermiştir.

32) +I

İyelik hali olarak kullanılan bu ek anlam olarak büyük değişimler göstermez. Daha çok kelimenin görevini yani türünü değiştirir. Sözlükte bu işlevde birçok kelime türetmiştir. Sıfatlara gelindiğinde zamir türetir: biri, kimi, hangisi, başkası, öbürü gibi. Anlam değişikliği yaptığı kelimeler “oluru, günü, geleni” gibi kelimelerdir. Bu kelimelerde kelimenin kök ve gövdesine “bağlı olma, ilişkili olma” anlamı vermiştir.

33) +Ik

“+Ir ekiyle kurulmuş ses yansımali ikincil köklerden sonra gelerek küçültmeli anlamda bazı ad ve sıfatlar türetmiştir: çıkırık, gıcırık, ktırık gibi.” (Korkmaz, 2019,

s. 129) Sözlükteki örnekleri ise daha çok terim anlam katan kimi zaman araç, kimi zaman organ adı yapan bir ektir. Bunlar dışında:

Madde Başı	Ek	Anlam
yüz, bet	yüzük, betik	“Araç-gereç, eşya” anlamı vermiştir.
sül+, üvey, kap	sülük, üveyik, kabuk	Hayvan adı anlamı vardır.
top, su	topuk, suykuk	Terim anlamlı sözcükler türetmiştir.
pısır	pısırık	Ses yansımali kelime kökünden “karakter özelliği” anlamı vermiştir.

34) +(I/A)l

Bu ekin varlığı oldukça az görülür ve sözlükte bulunan bazı kelimelerde işlev açısından anlamlandırılmadığı için ek canlı değildir. “Eski Türkçede adlardan sıfat yapan az verimli bir –il ekinin varlığını sayılı kelimelerde tanımlayabiliyoruz (kızıl, yeşil <yaşıl, başıl).” (Banguoğlu, 2015) Kullanıldığı yerler şu şekildedir:

Madde Başı	Ek	Anlam
Şır+, civ+, gür+	şırıl şırıl, cıvıl cıvıl, gürül gürül	Ses yansımali sözcüklerde yine aynı anlamda ikilemeler türetmektedir.
buz, kum, dört, bağıl, kıl	buzul, kumul, dördül, bağıl, kılcal	Çeşitli dallarda terim anlamlı kelimeler türetir.
çok, tek, üç	çoğul, tekil, üçül	Sayısal nicelik bildiren sözcükler yapmaktadır.
us, özne, gün, ulus, yer, öz, giz	usul, öznel, güncel, ulusal, yerel, özel, gizil	Kelime kök ya da gövdesiyle bağlantılı “durum, olay” manası vermiştir.

35) +Im

Aslında iyelik ki olup kalıplaşma yoluyla sözlüksel birkaç kelime türeten ve yapım eki işlevine geçen eklerden biridir. Örnekleri azdır: begüm, hanım kelimelerinde unvan adı; canım, yavrum adlarında sevgi belirten iyelik görevi; birim kelimesinde ise “her bir eleman, nesne, küme” anlamında kelimeler türetmiştir.

36) +In

Banguoğlu (2015) ekle ilgili, “Eski Türkçede isimden bir sıra, dilimize de gelmiş sıfatlar yapan bir vurgulu –in eki buluyoruz. Çok eski üremeler olduğu anlaşılan bu sıfatların köklerini gerçeklemede güçlük çekeriz. Çünkü kimi zaman bunları bilinen lehçelerde yalın halleriyle veya hiç bulamayız. Biz bu ekte eski bir küçültme, dolayısıyla berkitme anlamı seziyoruz” açıklamasını yapmıştır. Korkmaz (2019) ise ekin vasıta durumu ekinin kalıplaşma aşamasından geçerek zarf türetme ekine dönüşmesinden oluşmuş olduğu belirtir.

Madde başı	Ek	Anlam
ansız, gündüz, yaz	ansızın, gündüzün, yazın	Zaman anlamı bildirmiştir.
erk, tek, üst, yeğ	erkin, tekin, üstün, yeğın	Kelimenin kökünden kalıplaşarak belli bir durumu anlatan adlar yapmıştır.
sağ, yük, dört	sağın (fel.) , yükün (fiz.), dördün (ast.)	Terim anlamı veren kelimeler yapmıştır.

37) +Ir

Türkçe sözlükteki örnekleri sadece ses yansımali köklerden kelime türettiğini göstermektedir. İkilme şeklinde daha sık türetme yapmıştır. Örnekleri: fısır fısır, şakır şakır, kıtır, zıpır, tıkır, tıngır gibi.

38) +kî

Zaman ve yer yön zarflarına doğrudan doğruya geldiği hallerde –ki bir üretim eki sayılır, sıfat ve zamir olan kelimeler yapar (Banguoğlu, 2015, s. 184). *Türkçe Sözlük*' teki örnekleri şöyledir: evvel**ki**, benim**ki**, gece**ki**, beri**ki**, sonraki vb. gibi. Sözcük kök ya da gövdesine "... olan" anlamı vermiştir.

39) +la

Eski Türkçedeki addan fiil türeten +la- eki ile fiilden ad türeten –g ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. Günümüzde zamanla –g sesi düşmüş ve +la biçimi sözlükte birkaç örnekte sınırlı kalmıştır (Korkmaz, 2019).

- i. Genellikle mekân, yer anlamı katan kelimeler türetmiştir: kış**la**, yay**la**, kum**la**, tuz**la**, yay**la**, sin**le**, buz**la** gibi.
- ii. "ile" takısı yerine kullanıldığında "birliktelik, aracılığıyla" anlamları veren zarflar türetmiştir: içtenlik**le**, ivedilik**le**, çoğunluk**la**, hakkıyla**la**, genellikle gibi.
- iii. Yer anlamı veren "Tuz**la**" kelimesinde ilçe adı yapmıştır.

40) +lak

Birleşik bir ektir. "–le- isimden fiillerine gelen düşmeli –ik eki bu fiillerin bir türlü sıfatfiillerini meydana getirir." (Banguoğlu, 2015)

Madde başı	Ek	Anlam
kış, yay+, ot, su, tuz, kuş, av	kış lak , yay lak , otl ak , sul ak , tuz lak , kuş lak , av lak	Yer, yöre anlamı vermiştir.
diş, ay, dil, besi, öd, daz	diş lek , ayl ak , dil lek , bes lek , öd lek , daz lak	Kökteki özelliği taşıyan "kimse" anlamında kelimeler türetmiştir.
gırt	Gırt lak	Anatomi terimi adı türetmiştir.

cırt, çat	cırtlak, çatlak	Ses yansımali köklerden yine o sesi belirten kelimeler türetmiştir.
-----------	-----------------	---

41) +IAr

Aslında çekim ekidir. Adlarda ve fiillerde çokluk gösterir. Yalnız bu ek bir yandan da gösterdiği “çokluk” özelliği dolayısıyla sınıf değiştirerek yer yer eklendiği sözlere kurallı özel anlamlar kazandıran bir yapım ekine dönüşmüştür (Korkmaz, 2019).

- i. Özel yer adı türetmiştir: Sütçüler, Akıncılar.
- ii. Hayvan ve bitki adlarına eklenerek çokluk bildiren aile adı yapmıştır: fundalar, güvercinler, omurgalılar, yırtıcılar gibi.
- iii. Zooloji, biyoloji, botanik alanında aile adı yapar: pireler, mantarlar, amipler gibi.

42) +IAyIn

Çok az örnekleri vardır. Sadece zaman adlarından yapılmış, zaman zarfı değerinde birkaç kelimedede görülür. Anlam olarak kelime kökü ya da gövdesine “... zamanında, ... vaktinde olan” manasını veren kelimeler türettiği gözlemlenmiştir. Kelime köküyle bağlantılı olduğu için “kuvvetlendirme” manasında olduğunu söyleyebiliriz.

Örnekler: sabahleyin, akşamleyin, geceleyin, öğleyin gibi.

43) +IAz

Birleşik bir ek olduğu bilinen –IAz eki, fiil türeten –la eki ile ad türeten –z ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. Yazı dilinde örnekleri azdır: haylaz, oflaz gibi kelimelerde durum bildirmiştir. Bu morfem sözcüğe “karakter- huy özelliği” anlamında sıfat özelliği katar.

44) +II/+IU

En yaygın isim türeten eklerimizden biridir. Eski Türkçeden günümüz Türkçesine canlı bir şekilde kullanımı devam etmiştir. Yazı dilinde de örneklerine sıkça rastlamaktayız. Farklı birçok anlama gelen –lı ekinin kullanım alanları ve anlamları şöyledir:

- i. Kökteki anlama bağlı olarak anlamdaki özelliği kendisinde bulundurma, ilişkili olma, sahip olma anlamına gelen kelimeler türetir.
- ii. Ülke, şehir, kavim ya da bir yer adına gelerek “ait olma, ilgili olma” anlamı veren kelimeler üretir.
- iii. Yer adları üretir.
- iv. Sayılara eklenerek grup olma, bir arada olma anlamı kazandırır.
- v. Pekiştirme amaçlı ikilemeler yapar.

Madde başı	Ek	Anlam
abdest, acı, benek, banyo, çember, diken, et, kardeş, koku, taş, yağış, ün	abdestli, acılı, benekli, banyolu, çemberli, dikenli, etli, kardeşli, kokulu, taşlı, yağışlı, ünlü	Kelime kökündeki anlamı “özellik olarak bulundurma” anlamı vermiştir.
zeka, yürek, üzüntü, sezgi, saygı, kin, hırs, görgü, gizem	zekalı, yürekli, üzüntülü, sevgili, saygılı, kinli, hırslı, görgülü, gizemli	“Bir davranış özelliğini kendinde bulunduran kimse” anlamı vardır.
zan, ev, söz, ek, top	zanlı, evli, sözlü, ekli, toplu	“İlgili olma” anlamında yeni kalıcı adlar yapar.
Fas, Girit, İskoçya, İzmir, kuzey, köy	Faslı, Giritli, İskoçyalı, kuzeyli, köylü	Bir şehir, ülke, yer-yön veya bir mekâna ait olan kişi anlamı verir.
Turgut, Salih, Deniz	Turgutlu, Salihli, Denizli	Özel isimlerden yer adı türetmiştir.
üç, iki, dört	üçlü, ikili, dörtlü	Sayılardan “gruplanma” anlamı

		verir.
akıl, us, ev, bark, al, pul	akıllı uslu, evli barklı, allı pullu	Pekiştirme anlamı veren ikilemeler yapmıştır.
çocuk, araba, torba, sepet	çocuklu, arabalı, torbalı, sepetli	Bir şeye sahip olma anlamı verir.

45) +II....+sIz

İkileme yapmak için türetilmiş bir ek grubudur. Sahip olma eki +lı ile yoksunluk eki +sız ekiyle sayılı örnekler vermiştir. Anlam olarak “bir işin, nesnenin, olayın ya da davranışın her durumda gerçekleşmesi” anlamını verir: yerli yersiz, sıralı sırasız, lüzumlu lüzumsuz gibi.

46) +IIk

Türkçe Sözlük'te en yaygın türemiş kelime yapan eklerden biridir. Banguoğlu (2015), “Çok işlek eklerimizden biri olan –lik de bir çekim ekini andıran bir kullanışa sahiptir. Adlara gelip için takısı anlatımında içinlik hali meydana getirir” açıklamasında bulunmuştur. Anlam yönünden çeşitliliği en fazla olan ektir. Tespit edilen belli başlı anlamlar şöyledir:

- i. Kelimenin köküyle ilgili olarak ifade ettiği adı, “bir şey için” anlamı veren kelimeler türetmiştir.
- ii. Bir nesnenin ya da ifade edilen adın bulunduğu yer, mekân adı anlamı veren kelimeler yapar.
- iii. Nesnenin doğal yolla oluşan topluluk yerini anlatmak, bollukla bir arada bulunma anlamında yer adları yapar.
- iv. Özel yer adları oluşturmuştur.
- v. Araç ve alet adı anlamına gelen kelimeler yapar.
- vi. Bir meslekle uğraşan kişiyi göstermek için kullanılan, meslek anlamında kelimeler türetir.
- vii. Dini, siyasi, felsefi bir düşünceye bağlı olma anlamında adlar türetir.
- viii. Rütbe ve makam anlamı bildiren adlar türetir.
- ix. Belli bir davranışın ya da hâl şeklini genelleştirme yaparak soyut anlamda kelimeler yapar.

- x. Renk adlarına gelir ve o rengin yaygın olduğu anlamında kelime yapar.
- xi. Sayılara eklenerek gruplanma anlamı veren kelimeler türetir.
- xii. Ölçü bildiren kelimelere gelerek ilgili olma, dayanma anlamı veren yeni kelimeler yapar.
- xiii. Zaman gösteren adlara gelerek “belli bir süre içinde olma” anlamı verir.
- xiv. Yokluk eksiklik bildiren +sIz ekinin üstüne gelerek soyut anlam bildiren kelimeler türetir: evsizlik, ahlaksızlık, cansızlık, tatsızlık.
- xv. Durum bildiren adlar yapar.

Madde başı	Ek	Anlam
yol, yaz, turşu, sahur, gelin, hediye, gece, mevsim, dünya	yolluk, yazlık, turşuluk, sahuruluk, gelinlik, hediyelik, gecelik, mevsimlik, dünyalık	Bir şey için anlamı veren kelimeler türetmiştir.
kitap, hurda, inek, odun, mezar, çöp, meydan, ot	kitaplık, hurdalık, ineklik, odunluk, mezarlık, çöplük, meydanlık, otluk	Nesnenin ya da adın bulunduğu yeri mekân haline getirme anlamı vardır.
fidan, ağaç, limon, kaya, çam, kum	fidanlık, ağaçlık, limonluk, kayalık, çamlık, kumluk	Topluluk bildiren nesnelere için yer adları türetmiştir.
buz, güneş, çatal, göz, ispirto, kap, kibrit, kulak, namaz, kim	buzluk, güneşlik, çatallık, gözlük, ispirotluk, kaplık, kibritlik, kulaklık, namazlık,	Yeni bir araç-gereç anlamında kelimeler türetmiştir.

	kimlik	
öğretmen, veteriner, solist, spiker, doktor, sucu, papa	öğretmenlik, veterinerlik, solistlik, spikerlik, doktorluk, suculuk, papalık	Meslek bildiren kelimelere gelip o görevi ifade eden kelimeler yapmıştır.
Yahudi, şeyh, tanrıca, ülküdaş, Atatürkçü, reformcu, garpçı	Yahudilik, şeyhlik, tanrıcalık, ülküdaşlık, Atatürkçülük, reformculuk, garpçılık	Belli bir görüş veya düşüncüyü belirtmek için türetmeler yapıştır.
boya, ayva, susur+	Boyalık, Ayvalık, Susurluk	Özel yer adı anlamında kelimeler yapmıştır.
lider, bakan, valilik, ağalık, muhtar, müftü	liderlik, bakanlık, valilik, ağalık, muhtarlık, müftülük	Makam ve rütbe bildiren kelimeler türetmiştir.
fitne, kardeş, gamsız, ilgisiz, mutlu, özgün, pasif	fitnelik, kardeşlik, gamsızlık, ilgisizlik, mutluluk, özgünlük, pasiflik	Kelime kökünü genelleme yaparak soyut anlamlı kelimeler türetmiştir.
mililitre, dönüm, üç, on bin, trilyon, üçüncü, yüz	mililitrelik, dönümlük, üçlük, on binlik, üçüncülük, yüzlük	Ölçü, miktar, sayı ve sıra bildirme durumu anlamında kelime türetir.
mavi, yeşil, kara	mavilik, yeşillik, karalık	Renk durumu bildirme adları türetmiştir.
ay, hafta, gün	aylık, haftalık, günlük	Belli zaman içinde olma anlamında adlar türetir.

47) +mAn

-men ekinin Eski Türkçeden önce büyültme anlatımıyla kullanılmış olduğunu farz edebiliriz. (Türk=Türkmenler=koca Türkler). Bunun benzeri gibi küçültme anlatımından büyültme anlatımına geçmiş olduğu da düşünülebilir (Banguoğlu, 2015). Çok işlek olmayan bu ek, sözlükte sınırlı sayıda karşımıza çıkmaktadır.

Madde Başı	Ek	Anlam
koca, küçük, evci, gök, ata, tora, şiş, uz, ege	kocaman, küçümen, evcimen, gökmen, ataman, toraman, şişman, uzman, egemen	Kelime kök ya da gövdesindeki özelliği anlatan “aşırılık, fazlalık, kimse” anlamları verir.
dik, kara	Dikmen, Karaman	Özel yer anlamı vermiştir.
kara	karaman	Hayvan adı anlamında sözcük türetmiştir.

48) +(I)msAr

Bu sıfatlar –ime- addan fiillerinin şimdiki geniş sıfatfiili diye adlandırılabilir. Şu var ki yenidirler ve fiil yabancıları oluşmadan doğrudan doğruya isim tabanından yapılmış görünürler (Banguoğlu, 2015). Genellikle “alışkanlık, huy” anlamında kelimeler türetir: kötümser, iyimser, karamsar gibi.

49) +(I)msI

Anlam olarak “bir şeyi andırma, benzeme, gibi olma” anlamlarına gelen kelimeler türetir. Çoğunlukla renk ve tat bildiren adlara gelmiştir. Bunun haricinde benzetme bildirmek için ad kökenli çoğu köke gelip türemeye elverişlidir. Korkmaz (2019), bu ek için birleşik ekin içindeki +sI/ +sU eki Eski Türkçedeki –sIg ekinin Türkiye Türkçesine uzanmış hali olduğunu söylemiştir: acımsı, morumsu, perimsi,

kadınımsı, şiirimsi, altınımsı vb. Örneklerde görüldüğü gibi kelimeye “yakınlık, benzerlik” anlamı kazandırır.

50) +(ı)mtırak

Ek yapısı bakımından Eski Anadolu Türkçesindeki +(I)mtı veya +(I)mtık/ +(U)mtuk benzetme ekiyle +rAk karşılaştırma ekinin birleştirmesinden oluşmuş olabilir (Korkmaz, 2019). Bir önceki ek gibi “benzetme, yakınlık” anlamı katar: **grımtırak**, **morımtırak**, **kızılımtırak**, **ekşımtırak** gibi.

51) +(I)ncı

Sayılarla gelerek sıra sayı bildiren kelimeler türeten işlek bir ektir: **birinci**, **üçüncü**, **altıncı**, **yüzüncü**, **onuncu**, **kırkıncı**. Anlam olarak “derece” manasında sıralama yapmıştır.

52) +rA

Bu ek Eski Türkçede ad çekiminin eskimiş bir erişme halini meydana getirir. Dilimizde zarf ve takı olarak erişme halinden kimisi eskimiş nadir örnekler kalmıştır (Banguoğlu, 2015). Eker (2015), yer ve zaman belirten bazı belirteçlere gelip yönelme durum ekinin kalıplaşmasıyla yapım eki fonksiyonu gösterdiğini söyler. Örnekleri çok azdır: **içre**, **sonra**, **üzere**, **taşra**. Bu kelimelerde sözcüğe müstakil anlamlar vermiştir. **Taşra** kelimesinde şehir merkezi dışında olan “yer” anlamı vermiştir. **İçre** kelimesinde “bulunma” durumu bildirmiştir. **Sonra** kelimesinde “zaman” ya da “sıralama” verirken **üzere** kelimesinde ise “amaç” anlamı vermiştir.

53) +rAk

“Türkçede eskiden beri kullanılan bu ek çokluk, fazlalık ifade eden karşılaştırma ekidir. Eski Türkçede olduğu gibi Eski Anadolu Türkçesinde de çokça kullanılır.” (Ergin, 2019) Anlam olarak kelimenin köküyle bağlantılı, özelliği “biraz” taşıma anlamı ya da durum bildirme anlamında kelimeler yapar:

- i. **İncerek** (biraz ince), **ufarak** (biraz ufak), **kısararak** (biraz kısa) örneklerinde “biraz” manasında benzetme anlamı vermiştir.
- ii. **Dışarak** (dışa dönük), **içrek** (içe dönük) gibi kelimelerde “”terim anlamlı sözcükler yapmıştır.

54) +sAk

Birleşik bir ek olan +sAk eki, fiil yapma eki +sa- ile ad yapma eki -k ile kaynaşmasıyla oluşmuştur (Korkmaz, 2019). Burada +sa- ekinin istek bildiren ek olduğu bilinmektedir. İşlek olmayan bir ektir. Eklendikleri kelimelerde +sa- ekinin istek olarak mı yoksa farklı bir işlevde mi olduğu tam olarak bilinmemektedir. Örnekleri sözlükte nadirdir: **ıraksak** “uzaklık”, **burunsak** “burunluk” yani araç, **yüksək** “yukarda olma durumu”, **aksak** “topallayan” anlamları kazandırmıştır. Örneklere dayanarak bu ekin kökle “bağlantılı, ilişkili olma” anlamlarının yanında aksak kelimesinde “olumsuzluk” anlamı sezilmektedir.

55) +sAl

“Türkçede “aitlik ve nispet bildirme” görevi için belirtisiz ad tamlaması çok elverişli olduğu halde, yabancı kökenli bu +sAl eki gittikçe yaygınlaşarak aitlik ve nispet sıfatları türeten yeni bir ek niteliği kazanmıştır.” (Korkmaz, 2019, s. 139) Türemesi kolay eklerden biridir. Çoğu kelimeye gelerek kelime köküyle “ilişkili olma, dayanma” anlamı verir. Örnekleri şöyledir: **deneyysel**, **bilişsel**, **doğrusal**, **sayısal**, **kutsal**, **zihinsel**, **kutsal**, **onursal** gibi.

56) +sı/ +sU

Birleşik bir ek olduğu bilinmektedir. Eski Türkçede +sIg ekindeki -g sesinin erimesiyle, günümüzde +sı/ +su şeklinde türetimliği devam eden bir ektir.

- Anlam olarak “gibi olma, andırma, benzeme” anlamlarında kelimeler yapar: **erkeksi**, **romansı**, **otsu**, **çiçeksi**, **masalsı**, **kemiksi** vb.

Not: Sözlükte -sIg ekinden bağımsız, +si ekiyle sözlüksel değer kazanan kelimeler de vardır. Bu ekler iyelik eki olan +si ekinin kalıplaşmasıyla sözlükte madde başı olarak türeme yapmıştır: hepsi, cümlesi, ötekisi, kimisi gibi.

57) +sII

Örnekleri az olan addan ad yapma ekidir. Terim niteliğinde kelimeler yapar. Anlamsal açıdan “benzetme, ilgili olma” manası katar: mayasıl, otsul, dudaksıl, damaksıl gibi. Bu ek “yoksul” ve “varsıl” sözcüklerinde iki zıt anlamlı kelime köküne gelerek kökteki özelliği taşıyan “kimse” manası vermiştir.

58) +sIn

Sözlükte sınırlı sayıda kelime türetmiştir. Eklendiği “yoksun, duruksun” kelimelerine kök veya gövdedeki anlama sahip “kimse” anlamı, “evsin” sözcüğüne ise “yer” anlamı vermiştir.

59) +sIz

Addan ad yapan en işlek eklerden biridir. Türkçe Sözlük’te örnekleri fazladır. +sIz eki genel itibariyle olumsuzluk bildiren, olumlusu +II ekinin karşıtı olan bir ek olarak bilinmektedir. Eski Türkçeden beri metinlerde rastlanılan bu ek –II ekiyle oluşturulmuş kelimelerde, zıt bir anlam vermek amacıyla birbirine paralel olduğu görülmektedir. Ekin dizimi konusunda genel kurala uymadığı yerler olmuştur. Yani Türkçede kelime dizimi kök+ yapım eki+ çekim eki şeklinde sıralanır. Bu kuralın uyulmadığı bazı kelimeler bu ekle görülür: annemsiz, sevgilimsiz vb. İşlevleri şöyledir:

- i. Ad ve ya ad soylu sözcüklerden sıfat yapma görevi vardır: amansız, zamansız, yersiz, tuzsuz, kulpsuz, ölümsüz gibi.
- ii. İkileme yapma işlevi: iki farklı kelimeye gelerek oluşan ikileme: ipsiz sapsız, ilk unsuru +lı ikinci unsuru +sIz ile yapılmış kelimeler: yerli yersiz, canlı cansız gibi.
- iii. Zarf işlevi yapar: korumasız, savunmasız, parasız, sevgisiz gibi.

- iv. Mecaz anlamlı sözcükler yapma işlevi: kalpsiz, kafasız, dilsiz, ciğersiz, ruhsuz, tüysüz gibi.
- v. Dolaylama yapar: bacasız endüstri, taşsız kral, çöpsüz üzüm gibi. (Bayraktar, 2016).

Olumsuzluk, yoksunluk bildiren bu ekin türettiği bazı kelimeler şunlardır:

Madde başı	Ek	Anlam
beyin, asıl, dantel, isim, su, süre, stres, telaş	beyinsiz, asılsız, dantelsiz, isimsiz, susuz, süresiz, stressiz, telaşsız	Yoksunluk anlamı, kökteki özelliğin eksikliği anlamı verir.
an, den, öğ+ (?), hır+ (?), 1s+ (?)	ansız, densiz, hırsız, öksüz, ıssız	Kelimenin köküne göre değişen müstakil anlamlar katmıştır.

60) +sIzIn

Yokluk bildiren +sIz eki ile vasıta eki +In ekinin birleşmesinden oluşmuştur. Örnekleri azdır. Anlam olarak kelime köküyle bağlantılı “bir işin devamlı ya da beklenmedik bir zamanda oluşu” anlamında adlar yapmıştır: ansızın, durmaksızın.

61) +şIn

Renk köklü isimlere eklenerek “eklendiği renge benzeyen” anlamında isimler yapar. Birkaç örneği vardır: sarışın, karaşın, gökşin, akşın gibi.

62) +(I/A)t

Örneği az olan eklerden biridir. Eklendiği kelime kök ya da gövdesine şu anlamları kazandırır:

Madde Başı	Ek	Anlam
eş, karşı, yaş, boy	eşit, karşıt, yaşıt, boyut	Kelime köküne “eşitlik, aynı olma, olarak” anlamı vermiştir.
belgi, bağ	belgit, bağıt	Kelime kök ve gövdesiyle bağlantılı “sözleşme, senet” anlamında sözcükler yapmıştır.
bel+, döl, öz	belit, dölüt, özüt	Terim anlamlı sözcükler türetir.
örgü, baş, öz	örgüt, başat, özet	Sözcüğün kök ya da gövdesine benzetme yoluyla “ilgili, bağlantılı” anlamında kelimeler türetmiştir.
ark	arkıt	Araç anlamı yapmıştır.

63) +tay

Dil Devrimi sonrasında dilimize örneksene yoluyla kazandırılan birkaç kelime bırakmıştır: kurultay, sayıştay, yargıtay. Kurum adı anlamı vardır.

64) +tI

Ekin işlevi açık değildir. Korkmaz (2019), bazı kelimelerde “aşağılama, küçük görme” anlamının sezildiğini söylemiştir: elti, tortu, pırtı, pinti gibi. Ama yoğunluk olarak ses yansımaları kelimelere gelip aynı anlamlı adlar türettiği görülmektedir: fisiltı, çıtırıtı, inilti, patırıtı, cıvıltı gibi. Püskürtü kelimesinde terim anlamlı kelime türetmiştir. Baygıntı sözcüğünde “bayılma işi” anlamında, püskürtü sözcüğünde terim anlamda, böbürtü sözcüğünde ise “davranış şekli” manasında müstakil anlamlı kelimeler yapmıştır.

65) (I)z

Genellikle sayı adlarına gelerek çokluk bildiren bir ektir. Çekim eki olarak bilinen +ız eki, zamanla kullanım alanının kalıplaşması ile yapım eki fonksiyonunda kelimeler yaptığı görülmektedir. Yapım eki fonksiyonuna kaydığı dönemde organ adlarında çokluk bildirme konusunda bazı dilciler tarafından farklı görüşler

bildirilmiştir. “Osman Fikri Sertkaya, organ adlarının sonunda yer alan -z ünsüzünün çokluk bildirdiğini ifade etmiştir.” (Arslan, 2018) Zülfiyar (1991) da organlarda çift olma kavramı kattığını belirtir: boynuz, diz, göz gibi. Ancak bu konuda net bir bilgi yoktur. Çünkü -z ile biten bazı organ adlarımız teklik bildirmektedir: ağız, boğaz gibi. Bu yüzden sadece organ adı yaptığı anlamı çıkabiliriz. Organlarda “sayısal çokluk bildirme” anlamı doğru olmayacaktır. Tabi bu kullanımlar kelime köklerinin arkaik yapılarının açıklanmasıyla belli bir sonuca ulaşabilir. Kaynaklardan edindiğimiz sözcüklere dayanarak anlamsal kullanım şekilleri şöyledir:

Madde başı	Ek	Anlam
altı, iki, yedi	altız, ikiz, yediz	Sayılardan topluluk, çokluk anlamı verir.
boyun+, om+, di+ (?)	boynuz, omuz, diz	Organ adı anlamı verir.

2.1.2. Fiilden Ad Türeten Yapım Ekleri ve Anlamları

1) -(y)A

Eski bir zarf-fiil eki olan -(y)A eki, Eski Türkçede ve ağızlarda daha işlek kullanılırken yazı dilinde kullanımı daha sınırlıdır. Türkçe Sözlükte çeşitli şekillerde bu eke rastlarız.

- i. İkileme, birleşik kelime ve de söz kalıplarında kendini gösterdiği olmuştur.
- ii. Zarf-fiil görevi dışında kalıplaşma yoluyla yeni anlamlarda kelime türetmiştir: kese, yaka, gölge (<kö-l+ig-e; Gülensoy, 2007, s. 378) , geçe, sapa gibi.
- iii. Pekiştirme ve küçültme sıfatlarına eklenerek anlam güçlendirmiştir.
- iv. İşteşlik ekine gelerek kelime türettiği de gözlemlenmiştir.

Madde başı	Ek	Anlam
sür-, karmaş-, , kıs-, evir-	süre, karmaşa, kısa, evre	Kelime kökündeki fiilin hareketinin gerçekleşmesi sonucunda ortaya çıkan “durum” manasında sözcükler türetmiştir.
ortaklaş-, nöbetleş-	ortaklaşa, nöbetleşe	İşteşlik ekinin üstüne gelerek eylemin beraber olma durumunu adlaştırır.
git- gel-, ser- serp-,	gide gele, sere serpe	İkileme ya da söz kalıplarına gelerek anlam pekiştirmesi yapmıştır.
çevir-, doğ-, yör-, sap-	çevre, doğa, yöre, sapa	Kelimeye belli bir “alan, yer, mekân” anlamı vermiştir.
oy-,	oya	Oymak işinin sonucunda ortaya çıkan “araç” anlamı vardır.

2) -(y)AcAk

Esasında sıfat-fiil eki olan ve fiilleri sıfat yapma görevi üstlenen bu ek, bazı fiil köklerinde kalıcı ad yapma özelliği göstermiştir. “-acak ekini almış biçimler sıfat olarak kalmazlar, gerektiğinde isim gibi kullanılırlar, ‘mahrukat’ karşılığı yakacak, ‘istikbal’ anlamında gelecek, otomobillerin camında kullanılan ‘silecek’ ayakkabıyı giymek için kullanılan çekecek bu kelimelerdendir.” (Zülfikar, 1991, s.50) Gerek tür değiştirme özelliği gerekse kelime kökünde köklü anlam değişikliği yapması bu eki, yapım eki kategorisinde ele almamıza olanak sağlamaktadır.

Madde başı	Ek	Anlam
sil-, giy-, sık-, çiz-, kır-,	silecek, giyecek, sıkacak, çizecek, kıracak	Fiillerden araç-alet adı yapmıştır.

çal-, ye-, iç-, ek-	çalacak, yiyecek, içecek, ekecek	Yemek, gıda adı manası veren kelimeler yapmıştır.
al-, ver-,	alacak, verecek	Borç para ya da malın varlığını anlatan adlar türetmiştir.
gel-, ol-, doğ-,	gelecek, olacak, doğacak	Kelime köküyle bağlantılı “ilgili olan, fiilin hareketinden ortaya çıkan” anlamında adlar türetmiştir.

3) -AcAn

Çok az örnekleri vardır. Rastlanılan örneklerde “eylemi gerçekleştiren kimse, karakter- huy” anlamı sezilmektedir: **sevecen**, **bilecen**, **gülecen** gibi.

4) -Aç, -ç

“Eski Türkçede canlı ve bir birleşik olması muhtemel –geç ekinden damak sesinin düşmesiyle meydana geldiği görülüyor.” (Banguoğlu, 2015, s. 229) Güleç, tıkaç kelimelerinde yaşadığı görülen bu ek Cumhuriyet döneminde işleklik kazanmıştır, vetire kelimesine karşılık gelen “süreç” bu ek ile türetilmiştir (Zülfikar, 1991). *Türkçe Sözlük*’te şu örneklerde görülmektedir:

- i. Fiilin hareketini üstlenen araç-gereç anlamlı adlar türetmiştir: **dikeç**, **tıkaç**, **büyüteç**, **yansıtıaç**, **kaldıraç**, **döveç**, **yürüteç**, **tutaç**, **sayaç**, **yönelteç**, **donduraç** gibi.
- ii. Bağlaç, tümleç, ulaç, indükleç, sarkaç, emeç gibi kelimelerde terim anlamlı sözcükler yapmıştır.
- iii. Güleç sözcüğünde kişinin davranışsal özelliğini anlatan sıfat türünde kelime türetmiştir.

5) -AgAn / -AğAn

Bu ek fiilden –ge- > -e- berkitme fiillerinin eski bir –gen sıfat-fiilinden erkenden kopmuş bir birleşik ek olmalıdır (Banguoğlu, 2015). Eski biçimleri az olan

-agan eki Cumhuriyet döneminde Anadolu ağızlarındaki kullanımıyla işleklik kazanmıştır (Zülfikar, 1991). Çoğunlukla fiildeki hareketin “sürekli yapılması, devamlılığı” anlamında kelimeler türetmiştir. Bunun haricinde şu örneklerde görülmüştür:

Madde başı	Ek	Anlam
gez-, art-, gül-,	gezeğen, artağan, güleğen	Bir işin devamlı olması durumu anlamındadır.
gez-, sür-, küs-, dur-, gel-, kay-, şırla-,	gezegen, süreğen, küseğen, durağan, geleğen kayağan, şırlağan	Farklı dallarda terim adları türetmiştir.
ol-	olağan	Kelimeye “doğal, alışıldık” anlamı vermiştir.

6) -Ak, k

Eski Türkçemizden günümüze uzanmış hala işlekliği olan bir ektir. Sözlükte birçok örneğine rastlanmıştır. Kazandırdığı anlamlar şöyledir:

- i. Fiildeki hareketin gerçekleşmesiyle anlama bağlı olarak “karakter ya da huy özelliği, davranış özelliği” anlamı verir.
- ii. Fiildeki hareketin gerçekleştiği yeri belirten “yer adı” anlamında kelimeler türetir.
- iii. Çeşitli araç-gereç adları türetir.
- iv. Terim adları yapar.

Madde başı	Ek	Anlam
kon-, korun-, barın-, sap-, sığın-, dur-, bat-, tapın-,	konak, korunak, barınak, sapak, sığınak, durak, batak, çıkak,	Eylemin gerçekleştiği yer anlamı vardır.

çök-, çık-	çökek	
bastır-, ölç-, uç-, bıç-, saç-,	bastırak, ölçek, uçak, bıçak, saçak	Araç-gereç, nesne adı yapmıştır.
at-, kaç-, ürk-, kork-,	atak, kaçak, ürkek, korkak	Karakter, huy özelliği, “eylemi gerçekleştiren kişinin davranışı” anlamı vardır.
yut-, ölç-, öb-, kay-,	yutak (anat.), ölçek (coğ.), öbek(db.), kayak (sp.)	Terim adları yapmıştır.
tut-, kon-	Tutak, Konak	Özel yer adı yapmıştır.
iste-, ilerle-, işle-, izle-	istek, ilerlek, işlek, izlek	Kelimenin köküyle bağlantılı işin sonucunu anlatan adlar türetmiştir.
ban-,	banak	“Yemek” anlamı vardır.
belle-, bağlan-, boğasa	bellek, bağlanak, boğasak	Kelime kök ya da gövdesiyle bağlantılı eylemin sonucunu bildiren “durum” manası vermiştir.
apış-, bit-, çatla-, ürk-	apışak, bitek, çatlak, ürkek	Belli bir nesnenin ya da kişinin özelliğini anlatan sıfatlar türetmiştir.

7) -Al, -l

Örnekleri az olan fiilden ad yapım ekidir. Dilimizde tarihi devirlerden gelme –Al ve ünlülerden sonra –l ekiyle kurulduğu tahmin edilen bazı sözler vardır. Bugün kökleri kesin olarak ayırt edilememektedir. Sıfat ve adlar türetir (Korkmaz, 2019, s. 143).

- i. **Çatal** kelimesinde araç anlamı vermiştir.
- ii. **Eleştirel, sanal, çökel, doğal** kelimelerinde kök ya da gövdeyle bağlantılı “ ilişkili olma, bağlılık” anlamı vardır.
- iii. **Sökel** kelimesinde “sakat” manasında yeni bir anlam kazandırmıştır.

-Al ekinin işlekliliğinin az olmasından dolayı diğer anlamlarını belirlemek güçtür.

8) -AlAk

Bu ek fiilden –le- edeleme fiillerinin –ik sıfatfiillerinden kopmuş birleşik olsa gerektir (Banguoğlu, 2019). Birleşik bir ek olan –AlAk ekinin işlek olmadığı görülmektedir. Genellikle eklendiği fiilden sürekli devam etme durumu anlatan adlar türetmiştir:

- i. **Yatalak** kelimesinde işin sürekliliğini anlatır.
- ii. **Çökelek** kelimesinde yiyecek adı yapmıştır.
- iii. **Yapalak** kelimesinde ise hayvan adı yapmıştır.

9) –AlgA

Sınırlı sayıda örneği vardır. Bu ekin açıklamasıyla ilgili kaynaklarda pek bilgi yoktur. Sözlükte tespit ettiğimiz kelimeler sonucunda şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- i. **Konalga**, **göçelge**, **çökelge** gibi kelimelerde fiildeki hareketin yapıldığı “yer” anlamı vermiştir.
- ii. **Çizelge**, **dizelge** gibi kelimelerde ise nesne- araç adı yapmıştır.

10) -Am/ -m

İşlek olmayan bir ektir. Birkaç kelimedede görülmektedir: **tutam**, **buram** (bur- “kokmak” anlamında), **kuram**, **dizem**, **biçem**, **kavram**, **gözlem**, **izlem**, **işlem** gibi. Anlam olarak fiildeki işin gerçekleşmesiyle ortaya çıkan “durum” adı manasında türeme yapmıştır.

11) -AmAç

Bir iki örnek bırakmış ölü bir ektir. Tek heceli geçişli fiillere veya fiilden fiil türeten –A-‘lı pekiştirme fiillerine gelerek adlar türetmiştir (Korkmaz, 2019, s. 146). **tutamaç** ve **dönemeç** kelimelerinde kendini göstermektedir. Buralarda “araç” ve fiilin gerçekleştiği “yer” anlamı vardır.

12) -AmAk

Yukarıdaki -AmAç eki gibi birkaç örneği bulunan bir ektir. Fiilden fiil türeten -A eki ile -mAk ad-fiil ekinin birleşmesiyle oluşmuş birleşik bir ektir (Korkmaz, 2019). **Basamak**, **kaçamak**, **tutamak** örneklerinde görülür. Zülfikar (2012, s. 426), “bir işe veya bir yere tahsis, özgü, özgüleme” anlamında adlar türettiğini söyler.

13) -(y)An

Sıfat-fiil eki olarak bilinen -An eki kalıplaşma yoluyla kalıcı adlar türetmiştir. Türkçe sözlükte örnekleri bol olan bir ek türüdür.

Madde başı	Ek	Anlam
gel-, kal-, uyar-	gelen , kalan , uyaran	“Bir işi yapan kimse” anlamında sıfatlar türetmiştir.
bez-, kalk-, kopar-, söv-	bezen , kalkan , koparan , söven	Araç-gereç adı anlamı kazandırmıştır.
bileş-, böl-, keşiş-, bük-, erit-, doyur-,	bileşen , bölen , keşişen , büken , eriten , doyuran	Terim adı yapmıştır.
oyun boz-, yel kır-, gel- git-,	oyunbozan , yelkıran , gelen giden	Birleşik kelime ya da söz kalıpları yapmıştır. Anlam olarak “bağlantılı olma” manası vardır.
toz-, çağla-	tozan , çağlayan	Kelimeye “yer” anlamı vermiştir.
çalıştır-, bak	çalıştıran , bakan	Kalıplaşarak meslek adları yapmıştır.
ayır-,	ayran	İçecek anlamında sözcük türetmiştir.

14)–AnAk

İşlek olmayan eklerden biridir. Anlam olarak fiildeki hareketi özellik olarak “bulundurma, yer bildirme, süreklilik” manasında adlar türetmiştir.

- i. **Gelenek**, **görenek** kelimelerinde devamlılık, süreklilik bildirir.
- ii. **Seçenek**, **olanak**, **sağanak**, **yetenek** gibi kelimelerde fiildeki kök ve gövdeyle bağlantılı “işin sonucunda ortaya çıkan durum” anlamında adlar türetmiştir.
- iii. **Düzenek**, **iteneke**, **tutanak** kelimelerinde “araç, belge” anlamları vardır.
- iv. **Takanak**, **kesenek** kelimelerinde maddiyat anlamlı adlar türetmiştir.

15) -(y)ArAk

-(y)A zarf-fiil ekinin –rAk karşılaştırma ekiyle genişletilmesinden oluşmuş çok işlek bir zarf-fiil ekidir (Korkmaz, 2019). Diğer eylemsi ekleri gibi kalıplaşma yoluna giderek birkaç kalıcı ad yapmıştır: **bilerek**, **bakarak** gibi kelimelerde “göre” ve “kasten” anlamları vardır.

16) -Ari

Örnekleri az olan bir ektir. Banguoğlu (2015) bu ek için fiilden berkitme sıfatları yapan –er-i şeklinde bölünebilen birleşik bir ek olabileceğini söyler. Bunun birinci parçası geniş zaman hal sıfatfiili eki olabilirse de ikinci parçasının iyelik eki olması uzaksandır. **Uçarı**, **göçeri** kelimelerinde görülür. Anlam olarak “yapan veya olan kimse” manası verir.

17) -AsI

“Eski Oğuzcada ve Eski Osmanlıcada yaygın olan –esi gelecek sıfatfiilleri yazı lehçemizde yerlerini –ecek sıfatfiillerine bırakmıştır.” (Banguoğlu, 2015) Sıfat-fiil eki olarak yazı dilimizde sıkça kullanılır. Fakat yapım eki olarak kalıcı anlam değişikliği yapan birkaç örnek vardır: **olası**, **giysi** < **giyesi**, **şaşılası** gibi. Bu kelimelere her bir kök ve gövdeye göre değişen kendine özgü “durum, araç” anlamında sözcükler türettiği gözlemlenmiştir.

18) -cA

Fiillerden hareketin sonucunda ortaya çıkan durumu anlatan kelimeler türetir. Örnekleri sınırlıdır. Sözlükteki örnekler: beğence, düşünce, eğlence, çekince, güvence, dinlence, söylence, dönence gibi. Örneklerde görüldüğü gibi “bir işin sonucu, durum” anlamında soyut adlar türetmiştir.

19) -CAk

Az sayıda kelime türetmiştir. Araç-gereç, eşya adları yaptığı görülür: salıncak, kapçak, koruncak, yapıncak, bakıncak gibi. Erincek sözcüğünde sıfat niteliğinde “huy, davranış” anlamında sözcük yapmıştır.

20) -ç

“Dönüşlü fiil köklerine getirilerek türeyen bir ek türüdür. Bazı kaynaklarda dönüşlü fiil gövdesine gelen -ç eki olarak değil, -nç veya -ç’li çift şekilli ek olarak gösterilir. Fakat bu doğru değildir. Ekin -ç olduğu ve -n’nin dönüşlülük ekinden başka bir şey değildir. Dönüşlü fiil şekli kullanılmayan misallerde bu şekil ya kullanıştan düşmüş veya unutulmuştur. Bu çeşit isimlerin manası da kökten değil, gövdeden türemiş olduklarını göstermektedir.” (Ergin, 2019, s. 200)

Anlam olarak fiildeki hareketten ortaya çıkan özelliği gösteren “durum, nitelik, hal” adları yapar. Örnekler: korkunç, gülünç, sevinç, inanç, ürkünç, avunç, gönenç, iğrenç, kıskanç, utanç, dayanç gibi.

Kelimenin kök ve gövdesiyle bağlantılı bir anlamdan “somut” anlam veren kazanç ve “şuur” anlamında bilinç sözcükleri türetmiştir.

21) -DI

Görülen geçmiş zaman eki olarak bilinen -dı eki zamanla kalıplaşmış az sayıda kalıcı ad türetmiştir. Örnekleri:

Madde Başı	Ek	Anlam
gir-, çık-, alın-	girdi, çıktı, alındı	Fiildeki harekete bağlı ticari anlam veren kelimeler yapmıştır.
sın-, uy-	sındı, uydu	Kelimenin köküne araç anlamı katmıştır.
ol-	oldu	Kelimenin köküyle bağlantılı fakat “ünlem” anlamı veren adlar yapmıştır.
kar yağ-, de-koy-, şıp sev-, bas-, kon-	karyağdı, dedikodu, şıpssevdi, külbastı, gecekonda	Yemek, eşya, konut ve durum anlamlarında birleşik kelimeler yapmıştır.
bin-,	bindi	Kalıplaşarak “destek” anlamını almıştır.
ek-,	ekti	Sıfat niteliğinde “kimse” anlamına gelen sözcük türetmiştir.

22) -DİK

Bu ek, sıfat-fiil eki olarak yazı dilinde işlek şekilde kullanılmaktadır. Ancak sözlük incelendiğinde ek işlevini aşır adlaşmış ve farklı kelimeler de türetmiştir: **bastık**, **beklenmedik**, **bildik**, **bilindik**, **bilinmedik**, **olmadık**, **tanıdık** gibi. Anlam olarak bir işin geçmiş zamanlı adları sezilmektedir.

Örneğin “tanıdık” kelimesinde geçmiş zamanda tanışılıp geniş zaman çerçevesinde tanışılmış kişi anlamı vardır. **Bastık** kelimesinde “bastırılmış olan yiyecek adı pestil” anlamı vardır. Bu nedenle kalıcı ad yaparken de geçmiş zamanın adlaşması durumu söz konusudur.

23) -GA

“Eski Türkçede oldukça yaygın ve türlü anlatımda adlar ve sıfatlar yapmış olan bu ekin daha eski bir –ge-g birleşiminden geldiğini sanıyoruz.” (Banguoğlu, 2015)

Madde başı	Ek	Anlam
süpür-, belirt-, sıyr-, duyar-, çevir-	süpürge, belirtke, sıyrğa, duyarga, çevirge	Araç-gereç anlamı veren kelimeler yapmıştır.
yörün-, tep-, bileş-, tep-,	yörünge, tepke, bileşke, tepke	Çeşitli terim adları türetmiştir.
yerleş-, böl-,	yerleşke, bölge	Yer-yöre anlamı veren kelimeler türetmiştir.
yon-, öner-, dal-, sömür-,	yonga, önerge, dalga, sömürge, kavurğa	Fiilin hareketine bağlı olarak belli bir oluşum ve durum adları türetmiştir.
bil-	bilge	Kelimenin kökündeki özelliğe sahip olan “kimse” anlamı kazandırmıştır.

24) -gAç

“Fiile ek –eç bahsinde belirttiğimiz gibi –geç eki Eski Türkçeden beri başlıca aygıt ve berkitme sıfatları yapmıştır. Aslında bu ek fiile ek –ge’nin –eç küçültme ekiyle uzatılmışı olabilir.” (Banguoğlu, 2015) Genellikle çatı eki almış (-n-, -r-) fiillere gelerek ad ve sıfat türeten bir ektir.

Madde başı	Ek	Anlam
çevir-, kıs-, sil- , süz-, pişir-,	çevirgeç, kıskaç, silgeç, süzgeç, pişirgeç	Araç- alet adı anlamı vardır.
bur-, il-, değiştir-, solun-,	burgaç, ilgeç, değiştirgeç, solungaç	Çeşitli terim adları yapmıştır.
üşen-, utan-	üşengeç, utangaç	Kişinin karakter özelliği anlamında adlar türetmiştir.

kıs-, solun-, yüz-	kıs kaç , solun gaç , yüz geç	Hayvanlara özgü bazı eylemlerin gerçekleşmesiyle “organ” anlamında adlar türetmiştir.
--------------------	--	---

25) –Gan

“Eski Türkçe -gen hal sıfatfiili eki dilimizde bir yandan damak sesini düşürerek aynı anlamda –en sıfatfiillerini veredursun, bir yandan da damak sesini koruyup anlatımca farklılaşarak fiillere berkitme ve alışkanlık sıfatları yapar.” (Banguoğlu, 2015, s. 240)

“Fonksiyonunda kuvvetli bir aşırılık manası vardır. Teşkil ettiği isimler çok yapan ve olanı ifade eder.”(Ergin, 2019, s. 198)

“Görev bakımından –an ekine benzerse de –gan eki için daha kuvvetli ve bilinçli yapıldığını anlatır. Çalışan ile çalışkan; dövüşen ile dövüşken şekilleri karşılaştırıldığında –gan eki almış olan sıfatların taşıdığı anlatımın daha etkili olduğu görülür.” (Zülfikar, 1991)

Fiil kök ve gövdelerinden ad yapan bu ek, çoğunlukla davranış özelliklerini bildiren “alışkanlık, huy” ve bir işi “en çok” yapan anlamında kelimeler türetmiştir. Sözlükte işlek bir ektir. Türettiği anlam ve görev grupları şu şekildedir:

Madde başı	Ek	Anlam
alın-, atıl-, çalış-, saldır-, konuş-, didiş-, sırt-, yılış-	alın gan , atıl gan , çalış kan , saldır gan , konuş kan , didiş ken , sırt kan , yılış kan	Fiildeki anlamı “üzerinde bulunduran, davranış-huy özelliği” anlamını yansıtan kelimeler türetir.
edil-, et-, akış-, büz-, sürün-,	edil gen , et ken , akış kan , büz gen , sürün gen	Farklı alanlarda terim adları türetir.

kay-, bükül-, devit-, dökül-, eri-, ezil-	kaygan , bükülgen , devitken , dökülgen , erigen , ezilgen	Araç ya da nesnenin özelliğini anlatan adlar türetmiştir.
ısır-	ısırgan	Bitki adı anlamı verir.
er-	ergen	Belli bir yaşa erişmiş “kimse” anlamı vermiştir.
ser-	sergen	Halk ağzında “araç-gereç” anlamı veren sözcük yapmıştır.

26) -GI

“Dilimizde sıfatfiil anlatımıyla –güci> ici birleşiminden kalmıştır.” (Banguoğlu, 2015, s. 241) Kelime türetmede canlı bir ektir. Sözlükte birçok örneğine rastlanmıştır. Anlamları açısından türeme şekilleri ve örnekleri şunlardır:

Madde başı	Ek	Anlam
çal-, as-, çat-, çöz-, ör-, süz-, sil-, üzen-,	çalgi , askı , çatki , çözgü , örgü , süzgü , silgi , üzengi ¹	Araç, nesne adları türetmiştir.
ser-	sergi	Yer adı anlamı veren kelime türetmiştir.
say-, coş-, sez-, tut-, gör-, kay-,	saygi , coşku , sezgi , tutku , görgü , kaygi	Duygu durumu bildirme anlamı vardır.
kat-, söv-, sus-, tep-, yer-,	katki , sövgü , susku , teпки , yergi	Fiillerin hareketine bağlı “davranış-huy” anlamında adlar türetmiştir.
ilet-, bölün-, it-	iletki , bölüngü , itki	Terim anlam veren kelimeler yapmıştır.

¹ Üzengi kelimesinin tahlili “üzengi <üze-n-gü < iz+e-n-gü < iz ayak izi, <i- takip etmek” şeklindedir (Hazar, 2012).

doy-, yey-,	doygu, yeygi	Kelimenin köküne “rızik, yiyecek” anlamları katmıştır.
yıl-	yılku	Kelimenin köküne hayvan adı anlamı vermiştir.

27) -gİç

Ek ile ilgili Banguoğlu (2015), –gAç ekinin devamı niteliğinde bağlantılı olduğunu söyler. “Yapan, olan veya yapılan” nesnelere karşılıyan isimler yapar. Bu ekte bir büyütmeye manası vardır (Ergin, 2019). Çok fazla örneği yoktur:

- i. Bazı araç-gereç adları yapmıştır: **çalgiç, silgiç, delgiç, ezgiç, kazgiç** gibi.
- ii. **Bilgiç, dalgiç, yargiç** gibi kelimelerde ise fiildeki hareketi “iş olarak yapan kimse” anlamı vermiştir.
- iii. Başla-n-giç örneğinde olduğu gibi dönüşlü çatı eki üzerine gelmiş örnekleri vardır: patlangiç, pırlangiç gibi (Zülfikar, 1991).

28) -Gİn

-Gen eki gibi başlıca berkitme ve alışkanlık sıfatları yapar (Banguoğlu, 2015). Genellikle tek heceli fiillere eklenip kelime türettiği gözlemlenmiştir. Nadiren de olsa çok heceli fiilleri de adlaştırır. Teşkil ettiği adlar çok yapan, olan veya yapılan nesnelere veya yapılan işi karşılarlar (Ergin, 2019, s. 198). İşlek bir ektir.

Madde başı	Ek	Anlam
düş-, bay-, az-, şaş-, kız-, sus-, sık-, dar-	düşkün, baygın, azgın, şaşkın, kızgın, suskun, sıkkın, dargın	Fiildeki işin “davranış ve alışkanlık adı” anlamı verir.
soy-, bas-, yan-, boz-, uy- , vur-	soygun, baskın, yangın, bozgun, uygun, vurgun	Kökteki anlama bağlı olarak eylemin gerçekleşmesi sonucunda ortaya çıkan “durum” manasında kalıcı adlar yapmıştır.

bıç-, bil-, ol-, say-, seç-, er-, ser-, yetiş-	bıçkın, bilgin, saygın, seçkin, sergin	Eylemin bildirdiği niteliğe sahip olan, fiildeki işi yapan “kimse” anlamı vermiştir.
aş-,	aşkın	Belli bir zamanın “geçmesi, aşması” anlamını vermiştir.
belir-, çık-, çök-, değiş-, dol-, düz-	belirgin, çıkkın, çökkün, değişkin, dolgun, düzgün	Bir nesne ya da eşyanın dış görünüşünü anlatan adlar türetmiştir.
eriş-, et-, ısır-, ör-, sal-	erişkin, etkin, ısırgın, örgün, salgın	Çeşitli alanlarda terim anlamlı sözcükler türetmiştir.
çal-	çalgın	Kelime köküne “yemek adı” anlamı vermiştir.
ol, er-, yetiş-	olgun, ergin, yetişkin	Fiildeki harekete “olan kimse” manası anlamı vermiştir.

29) -I

Oldukça işlek ve verimli bir ektir. Korkmaz’ a (2019) göre, Eski Türkçede – ıg’lı örnekleri vardır, Güney-Batı Türk lehçelerine uzanan gelişme sürecinde eriyip kaybolunca fiilin son ses ünsüzü ile eki kaynaştıran –(I)/ -(U) bağlantı ünlüleri –g sesinin yerini almış, böylece fiilden ad türeten bir ek niteliği kazanmıştır. Sözlükte bulduğumuz kelimeler ve anlamları şöyledir:

Madde başı	Ek	Anlam
tak-, tart-, ört-, saç-, sok-, yont-, çat-, dür-, gönder-,	takı, tartı, örtü, saçı, soku, yontu, çatı, dürü, gönderi	Araç-gereç, nesne adı türetmiştir.
bat-, doğ-	batı, doğu	Yer- yön adları türetir.
sız-, yet-, kan-, kork-, öngör-, um-	sızı, yeti, kanı, korku, öngörü, umu	His bildiren fiillerden, duygu adları yapmıştır.

ver-, uğraş-, öner-, uyar-, çevir-, anlat-, bildir-, koş-,	veri, uğraşı, öneri, uyarı, çeviri, anlatı, bildiri, koşu	Fiildeki hareketin sonucunda yapılan işi adlaştırmıştır.
öl-, şaş-, ayır-, dir- (<tir-)	ölü, şaşı, ayır, diri	Fiildeki işi taşıyan, o özelliği bulundurma anlamı vardır.
ak-, art-, bak-, benzet-, böl-, çarp, çektir-,	akı, artı, bakı, benzeti, bölü, çarpı, çektiri	Terim anlamlı sözcükler yapmıştır.
piş-, göver-	pişi, göveri	“Yiyecek türü” anlamında sözcükler türetmiştir.

30) -(y)IcI

“Sıfat-fiil eki olarak canlı olan –ici eki kılıcı ad ve sıfatlar yapan bir üretim eki olarak da dilimizde geniş ölçüde yaratıcı olmuştur. Eski Türkçede canlı –güçü birleşik hal sıfat-fiil ekinden gelmekte olup burada –gü eki isme ek –ci’nin fiil tabanlarına gelmesine köprü olmuştur.” (Banguoğlu, 2015, s. 246) Sözlükte işlekliliği fazla olan eklerden biridir. En belirgin anlamları şöyledir:

- i. Fiildeki hareketi yapanı gösteren meslek adları ya da fiildeki işi sürekli yapan kişileri belirten adlar yapar.
- ii. Fiilde bir işi yapmasına araç olan “işin gerçekleşme etkisini gösterme” anlamında kelimeler türetmiştir.
- iii. Alışkanlık ve başarıyla yapan anlamında sıfatlar türetir (Banguoğlu, 2015).
- iv. Fiildeki işi özellik olarak taşıyan isimler türetir.
- v. Araç- gereç adı yapmıştır.
- vi. Fiilden terim adları türetmiştir.

Madde başı	Ek	Anlam
üret-, tanıt-, tüket-, süsle-, sun-, dinle-, derle-, bak	üretici, tanıtıcı, tüketici, süsleyici, sunucu, dinleyici, derleyici,	Bir işi yapan kimse ve meslek ya da uğraşla ilgili kişileri ifade eden kelimeler türetmiştir.

	bakıcı	
yansıt-, kurut-, ısıt-, renklendir-, arıt-, nemlendir-, seyrelt-	yansıtıcı, kurutucu, ısıtıcı, renklendirici, arıtıcı, nemlendirici, seyreltici	Çeşitli nesne ve araç adları türetir.
sevindir-, bayılt-, avut-, kışkırt-, sürükle-, oyala-, sömür-, çek-, öldür-	sevindirici, bayıltıcı, avutucu, kışkırtıcı, sürükleyici, oyalayıcı, sömürücü, çekici, öldürücü	Fiildeki işin özelliği bulundurma, gerçekleşme etkisini gösteren adlar yapmıştır.
sür-, gez-, izle-, böl-, iç-	sürücü, gezici, izleyici, bölücü, içici	Bir davranışı ya da işi alışkanlık olarak yapma anlamı verir.
em-, erit-, indirge-	emici, eritici, indirgeyici	Çeşitli terim adları yapmıştır.

31) –Ik/ -k

“Hem tek hem çok heceli fiillere gelerek sıfat ve ad türetir. Bu ekin Eski Türkçede –yUk şeklinde olduğu zamanla –y sesinin düştüğü bilinir.” (Korkmaz, 2019, s.154) Bu ekin sözlükte karşımıza örneklerinden yola çıkarak şunları söyleyebiliriz:

- i. Fiildeki harekete bağlı olarak işin gerçekleşmesinden doğan adlar türetir.
- ii. Fiil kök ve gövdesinden işin hareketini bildiren durum ve hal adları yapmışlardır.
- iii. Davranış ve huy özelliği gösteren fiillerden karakter anlamında kelimeler türetmiştir.
- iv. Kökteki anlamın durumunu bildiren adlar türetmiştir. Bu kelimelerin bazılarında –ı –u sesleri düşmüş şekildedir: büyük, soğuk, eksik gibi.
- v. Terim anlamı niteliğinde sözler türetir.

Madde başı	Ek	Anlam
kıvrır-, kızar-, kes-, bulan-, dağın-, sark-,	kıvrık, kızarık, kesik, bulanık, dağınık, sarkık	Kelime kök ve gövdesiyle bağlantılı, bir şeyin niteliğini ya da dış görünüşünü anlatan adlar türetmiştir.
aksır-, hıçkır-, fişkir-, cırla-	aksırık, hıçkırık, fişkirik, cırlayık	Ses yansımali fiillerden o hareketi adlaştırmıştır.
al-, ez-, uç-, sap-, şımar-, somurt-, ay-	alık, ezik, uçuk, sapık, şımarık, somurtuk, ayık	Huy ve kişilik anlamı veren sıfatlar türetmiştir.
art-, sök-, kat-, püskür-, cıvı-, çürü-, tep-, ısır-, böl-, boz-, kalk-	artık, söküük, katık, püskürük, cıvık, çürük, tepik, ısırık, bölük, bozuk, kalkık	İşin sonucunda ortaya çıkan ürün ya da somut anlamlı adlar türetmiştir.
çel-, sar-, ör-, kay-, kaz-	çelik, sarık, örük, kayık, kazık	Çeşitli araç ve nesne adları türetmiştir.
san-, tan-, evir-, bileş-, eri-	sanık, tanık, evrik, eriyik, bileşik	Terim adları türetmiştir.

32) -(I)I

“Moğolca ile ortaklaşan ve Eski Türkçe döneminden beri işlek olmayan bir ektir. Türkiye Türkçesinde de ancak arkaik birkaç örnek bırakmıştır.” (Korkmaz, 2019, s. 157) Yeni kelime türetmede başarılı olamamıştır. Sözlükteki birkaç örneği: **koşul**, **kurul**, **sarkıl**, **çakıl**, **çapul** gibi kelimelerdir. Anlam olarak terim, topluluk ve ilgili olma anlamında kelimeler türetilmiştir.

33) -III

Birleşik bir ek olduğu bilinen bu ek, -il ve ig eklerinin birleşmesiyle oluşmuştur. İl-ig > -il-i şeklinde gelişme göstermiştir (Banguoğlu, 2015). Zülfikar (1991), döşeli, gömülü, dizili gibi örneklerde “kazandırılmış, sağlanmış özellik” kavramı kattığını belirtir. Örnekleri sınırlı olsa da belirlediğimiz kelimelerin belli başlıca anlamları şöyledir:

- i. **Dizili**, **ölçülü**, **yazılı**, **sayılı** gibi kelimelerinde “ ...olma durumu” anlamı veren kelimeler türetmiştir.
- ii. Ünlüyle biten kelimelere geldiğinde baştaki –ı sesi düşer: **dayalı**, **döşeli**, **kapalı** kelimelerinde görüldüğü gibi.
- iii. **Yazılı** sözcüğünde kalıplaşarak kökteki işin özelliğine uygun “sınav türü” anlamı vermiştir.

34) -m, -(I)m

“-m eki nesne adı yapan fiilden ad yapma eklerinin çok kullanılanlarından biridir. Başlıca fonksiyonu fiille ilgili hal, durum, iş ifade etmek olup o işle ilgili çeşitli adlar türetir.” (Ergin, 2019) Eski Türkçeden beri kullanılan bu ek, Türkçe Sözlükte de oldukça işlek türemiştir. Çeşitli anlam ve işlevleri vardır:

- i. Fiilin belirttiği hareketin adını yapar.
- ii. İşle ilgili sonucu gösteren adlar türetmiştir.
- iii. Fiilin gösterdiği işin “kısa sürede olması” anlamında adlar yapar.
- iv. İşin uzun süreli yapılması anlamında adlar yapmıştır.
- v. Farklı disiplinler için terimler üretmiştir.

Madde başı	Ek	Anlam
ak-, değiş-, evir-, geç-, birik-, tarı ²	akım , değiş im , evrim , geç im , birikim , tar ım , öğretim	Bir işin uzun süreli sonucunda ortaya çıkan durumu anlatan adlar türetir.
öl-, doğ-, gözle-, izlen-, ilet-, yık-, (<yit-), tasar-,	ölüm , doğ um , gözlem , izlenim , ilet im , yıkım , tasar ım	Belli süre içinde yapılan eylemlerin gerçekleşen şekline verilen adlar türetmiştir.

² Mehmet Hazar kelimenin tahlilini **tarı**-m ve darı <tarı-ø+ <tarı-ğ <tarı- “ekin ekmek” <*tar-ı-, şeklinde yapmıştır (Hazar, 2012).

yönel-, ulaş-, bak-, çıkar-, çöz-, değiş-, anlat-, al-	yönelim, ulaşım, bakım, çıkarım, çözüm, anlatım, alım	Fiildeki eylemin oluş özelliğine bağlı “olma işi” anlamında sözcükler türetmiştir.
çarp-, devin-, de-, birleş-, yönet-, ser-	çarpım, devinim, deyim, birleşim, yönetim, serim	Farklı disiplinlerde kullanılan, kökle ilişkili anlam veren terim adları yapmıştır.
biç-, bil-, bindir-, çağrış-, çak-, devir-, kal(k)dır-, tut-, uylaş-	biçim, bilişim, bindirim, çağrışım, çakım, devirim, kaldırım, tutum, uylaşım	Sözcüğün kök ya da gövdesiyle “bağlantılı olma, ilişkili” manasında her bir köke göre değişen müstakil anlamlar barındırır.
bitir-, yet-	bitirim, yetim	Kişilik özelliğine değinen “kimse” anlamında sözcük türetmiştir.
boğ-, böl-, kon-, yerleş-, uçur-	boğum, bölüm, konum, yerleşim, uçurum	Belli bir yeri, bölümü veya alanı anlatan sözcükler yapmıştır.
ye-, dür-,	yem, dürüm	Az sayıda “yemek” anlamı veren kelimeler türetmiştir.

35) -mA

“İsim-fiil ekidir. Yapısı bakımından –mAk kılış ismindeki son ses –k’ sının ünlüleri arasında yumuşayıp kaybolmasından oluşmuştur.” (Korkmaz, 2019) Hemen hemen her fiile gelebilen bu ek, fiildeki oluş ve kılışı ad yapma özelliği taşır. Olumsuz fiillere de gelir. Burada vurgu ikinci –mA ekindedir.

Türkiye Türkçesinde ek fiil dışında bütün eylemlere gelebilen bu ek ad-fiil görevi dışında kalıplaşarak çeşitli kalıcı adlar yaptığı görülmektedir. Bu işleviyle yapım eki görevindedir. Ek ile ilgili farklı görüşler vardır. Ramstedt ekin yapısını “-ma/-me < -m ‘fiilden sıfat ya da ad yapım eki’ + -a ‘sıfat yapım eki’ < Mo. –ai

(Ramstedt, 1952, s. 105)” biçiminde değerlendirirken, Brockelmann ekin “-m eylemden ad yapım ekinin eşiti (Brockelmann, 1954, s. 125)” olduğunu söylemekle yetinmiş, yapısı konusunda bir açıklama getirmemiştir. Karaağaç -ma ekinin “Türkçenin bütün zamanlarında işlek” olduğunu belirtmekte ve Eski Türkçeden itibaren değişmediğini, günümüz Türk dil ve lehçelerinde de aynen devam ettiğini belirtmektedir (Bayraktar, 2017).

Sözlükte kalıcı ad yapmada aktif olan –mA ekinin tür ve işlev değiştiren kelimeleri değil anlam değişikliği yaratan kelimeleri ele aldık. Kelimeye kattığı anlamlarını şöyle belirleyebiliriz:

- i. Yemek adı anlamı veren kelimeler yapmıştır.
- ii. Araç-gereç nesne adı türetmiştir.
- iii. Fiildeki işi anlatan, “yapma” anlamı veren fiilin ürünü olan adlar türetmiştir.
- iv. Çeşitli terim adları türetmiştir.
- v. Özel yer adı yapmıştır: Bandırma

Madde başı	Ek	Anlam
akıt-, kıy-, bandır-, dol-, gözle-, şekerle-, söğür-, tuzla-	akıt ma , kıy ma , bandır ma , dol ma , gözle me , şekerle me , söğür me , tuzla ma	Yiyecek ve yemek adları türetmiştir.
bağla-, kaz-, ör-, yaz-, çat-, boya-, uçurt-	bağla ma , kaz ma , yaz ma , çat ma , uçurt ma	Çeşitli türlerde araç, nesne, eşya adları yapmıştır.
an-, ata-, alıştır-, çalış-, çekiş-, patla-, sözleş-, yap-, çöz-, ör-, boya-	an ma , at ma , alıştır ma , çalış ma , çekiş me , patla ma , sözleş me , yap ma , çöz me , ör me , boy ma	Fiil kökeniyle ilişkili “yapma işi” anlamı veren birçok kalıcı ad yapmıştır.

besle-, koru-, yanaş-	besleme, koruma, yanaşma	Kelime kök ya da gövdesine “kişi, kimse” anlamları vermiştir.
iv-, göçüş-, koş-, taşla-, ula-, toplama-	ivme, göçüşme, koşma, taşlama, ulama, toplama	Terim anlam veren, farklı türlerde kelimeler yapmıştır.
kır-, çak-, tak-, döv-	kırma, çakma, takma, dövme	Sözcüğe “ilişkili olma” manası veren müstakil anlamlı sözcükler türetmiştir.
balıkla-, kurbağala-	balıklama, kurbağalama	Kökteki hayvanın stili gibi hareket etme, yüzme işi anlamını vermektedir.
arpala-, küple-	arpalama, küpleme	Hastalık adı anlamı vardır.

36) -mAcA

“Daha çok zarf işleyişinde kelimelerde gördüğümüz bu ekin –me sıfatları üzerine gelen –ce görelilik ekinden doğmuş bir birleşik ek olduğunu tahmin ediyoruz.” (Banguoğlu, 2015, s. 267) Korkmaz (2019) da birleşik ek olduğunu düşünmekte ve kaynaşıp –maca şeklinde türetmeler yaptığını belirtir. Tespit ettiğimiz anlamları şöyledir:

Madde başı	Ek	Anlam
bil-, bul-, şaşırt-, yuttur-, aldat-, koş-,	bilmece, bulmaca, şaşırtmaca, yutturmaca, aldatmaca, koşmaca	Çeşitli çocuk oyunları adı türemiştir.
at-,	atmaca	Hayvan adı yapmıştır.
çek-,	çekmece	Araç-gereç manası vardır.

yaşa-, say-, -, iç-, sil-, del-	yaşamaca, kesmece, içmece, silmece, delmece	Fiilde belirtilen işin yapılma tarzını ortaya koyar.
boğ-	boğmaca	Hastalık adı yapmıştır.
kes-, seç-	kesmece, seçmece	Sıfat niteliğinde kendisinden sonra gelen adın “özelliğini” anlatan kelimeler türetmiştir.
gül-, ört-	gülmece, örtmece	Terim anlamlı sözcük türetmiştir.

37) -mAç

Örnekleri az olan bir ektir. Ses olarak değişime uğramıştır. Banguoğlu, ek için –ma ve –eç birleşimi ile –me ve –aş birleşiminden oluşmuş iki farklı biçimde kelimeler türettiğini söyler (Banguoğlu, 2015). Korkmaz, bu iki farklı biçimi şu şekilde açıklamaktadır: -mAç ve -bAç ekleriyle oluşturulan kelimeler genellikle oyun ismi türetir. Bunun yanında fiildeki işin oluş şeklini belirten isimler ve farklı araç isimleri yapar. Diğer –mAç eki ise genellikle yiyecek adı yaparken –mA ekinin aş adıyla oluşmuş olabilir. Bu adlar o işin yapılaş şekliyle, biçimine ve tarzına göre anlam kazanmıştır (Korkmaz, 2019, s. 162). Bu ekle karşımıza çıkan örnekler ve tespit ettiğimiz anlamları şunlardır:

Madde Başı	Ek	Anlam
sakla-, dola-	saklambaç, dolambaç	Oyun adları türetmiştir.
böl-, çal-, kanırt-, kapa-, yıka-	bölmeç, çalmaç, kanırtmaç, kapamaç, yıkamaç	Araç-gereç anlamı veren kelimeler yapmıştır.
bazla-, bula-, tut-, ov-	bazlamaç, bulamaç, tutmaç, ovmaç	Yiyecek adları yapar.

çağırt-, sığırt-	çağırtmaç, sığırtmaç	“Görevli kimse” anlamında kelime türetmiştir.
doğrult-, al-, em-, sık-	doğrultmaç, almaç, emmeç, sıkmaç	Fizikle ilgili terim adları yapmıştır.
katış-, yırt-, yanılt-	katışmaç, yırtmaç, yanıltmaç	Fiildeki işin sonucunda oluşan durumu anlatan adlar türetmiştir.
eğ-	eğmeç	Yer anlamına gelen kelime yapmıştır.

38) -mAk

“Fiilin mastar biçimi diye de adlandırılan –mAk eki, fiildeki soyut hareketleri adlandıran, onları ad biçimine sokan bir ektir.” (Korkmaz, 2019, s. 162) “Fonksiyonu fiillerin hareket adı yapmaktır. Fiil kök ve gövdeleri hareketleri karşılayan; fakat tek başlarına kullanılamayan; ancak şahıs, zaman, şekil v.s.’ye bağlanmak suretiyle kullanış sahasına çıkan dil birlikleridir.” (Ergin, 2019, s. 194) Kalıcı ad olarak anlam değiştirdiği örnekleri şunlardır:

- i. Çak**mak**, ilm**ek**, yaş**mak** gibi kelimelerde nesne, araç adı yapmıştır.
- ii. Yem**ek**, ek**mek**, kay**mak** gibi kelimelerde yiyecek, gıda ile ilgili kelimeler yapar.
- iii. Az**mak** kelimesinde özel yer adı yapmıştır.

39) -mAlI

Eski Anadolu Türkçesinden Türkiye Türkçesine uzanan –mAlI eki, fiilden ad türeten –mA ekiyle +IU/ +II sıfat ekinin kaynaşmasından oluşmuştur (Korkmaz, 2019, s. 163). Örnekleri karşımıza çok az çıkar: uzat**malı**, seç**meli**, vur**malı**, çözümlem**eli** gibi. Anlam olarak fiildeki harekete dayalı “bir işin oluş biçimi” manasını verir.

40) -mAn

Örnekleri azdır. Fiildeki işi “yapan ve etkilenen kişi” anlamında kelimeler türetir. Bu ekin türeme işleklığı azdır. Ancak yeni kelime yapımında aktif rol alabilecek yapıdadır. Karşılaşılan örnekler ve anlamları şunlardır:

- Şişman, araştırmAn, azman, danışman, gözetmen, okutman, seçmen, yazman, yönetmen gibi kelimelerde “kimse” anlamı verir.
- Bazı kelimelerde terim anlam vermiştir: doğrultman, ayırtman, ılıman, işletmen, azman gibi.
- Eğirmen, sekmen, sokman gibi sözcüklerde ise “araç-gereç” anlamı vermiştir.

41) -mAz

Bu ek sıfat-fiil eki olan –r, -Ar, -İr/ -Ur ekinin olumsuz halidir (Korkmaz, 2019). Olumsuzluk katmak istenilen durumlarda bütün fiillere gelebilir. Çeşitli söz kalıpları ve ikilemelerde de kullanıldığı görülür. Kalıplaşma yoluyla birçok sözlük değerinde kelimeler yapmıştır. Bu kelimelerde yine “olumsuzluk” anlamı vardır:

- i. Akışmaz, akmaz gibi kelimelerde terim adı yapmıştır.
- ii. Çıkamaz, yaramaz, tükenmez gibi kelimelerde kalıcı adlar yapmıştır. Kelimenin yapısında olumsuzluk anlamı sezilmektedir.
- iii. Doymaz, şaşmaz, çekemez gibi örneklerde kişinin özelliğini anlatan sözcükler türetmiştir. Olmaz, ölmez, uymaz, taşınmaz gibi sözcüklerde ise yine olumsuz bir mana vermiştir.

42) -mAzlık

Olumsuzluk eki olan –mAz ile İlk ekinin birleşmesiyle olmuştur. Fiillerden olumsuz soyut adlar türetir: duymazlık, doymazlık, görmezlik, uyuşmazlık, yaramazlık, utanmazlık, uzlaşmazlık gibi. –mAz ekiyle fiile “olumsuzluk” anlamı verirken “İlk” ekiyle ise “olumsuz olma durumu” manası vermiştir.

43) -mIk

İşlek olmayan bir ektir. Sayılı örnekleri vardır. Fiilin bildirdiği işin küçültücü anlamı vardır (Banguoğlu, 2015).

Madde Başı	Ek	Anlam
kız-,	kızamık	Hastalık adı türetir.
yas-, ekşi-,	yasmık, ekşimik	Çeşitli yemek adları yapmıştır.
tır-, dola-,sor-, kıy-	tırmık, dolamık, sormuk, kıymık	Eklendiği köke “nesne, eşya” anlamı vermiştir.
yala-, soy-,	yalamuk, soymuk	Bitki bilimi alanında terim anlamı sözcük türetmiştir.
kus- kes-, at-, çiğne-	kusmuk, kesmık, atmık, çiğnemik	Fiildeki işin gerçekleşmesi sonucunda ortaya çıkan “durum, nesne” anlamı vermiştir.
kıs-	kısmık	İnsana özgü kişisel özellik anlamı vermiştir.

Not: Çitlembik (m<b ses değişimi olabilir), karamuk gibi kelimeler bitki adı yapar. Bunlar haricinde kusmuk, sormuk, yalamuk, atmık, çiğnemik gibi kelimelerde örnekleri vardır. Anlam olarak birbirinden farklı fiildeki kök ve gövdeye benzetme yönüyle kelimeler türetmiştir.

44) -mİş

Aslında bir sıfat-fiil eki olan bu ek, eskiden beri yapılmış bitmiş işleri gösteren sıfatlar türetmiştir. Bu sıfatlarda duyulan geçmiş zaman kiplerindeki duyuma dayanan belirsizlik yoktur. Aksine geçmişte “bitmiş ve tamamlanmış” işleri gösteren kesinlik vardır (Korkmaz, 2019). Zaman işlevinden sıyrılıp kalıcı ad türettiği de olmuştur.

Madde başı	Ek	Anlam
geç-, ol-,	geçmiş, olmuş	Bir işin olup bittiğini anlatan durum manalı adlar türetmiştir.
ye-,	yemiş	Yiyecek adı türetmiştir.
türe-	türemiş	Terim anlamlı kelime türetmiştir.
oku-	okumuş,	Bir işi yapan “kimse” anlamı vermiştir.
öde-	Ödemiş	Özel yer anlamı katmıştır.
öl-, er-	ölmüş, ermiş	Fiilden etkilenen kimse anlamında sözcükler türetmiştir.

45) -(I)mI

Korkmaz'ın (2019) kaynağından birleşik bir ek olduğunu biliyoruz. Fiildeki özelliği “taşımaya, bulundurma” anlamı veren kelimeler türetmiştir. Örnekleri çok azdır: **sorumlu**, **alımlı**, **ılımlı**, **olumlu**.

46) -mUr

Sözlükte *yağmur* kelimesinde karşımıza çıkar. Bu kelime fiilde “hareketin ürünü olma” anlamı vardır. Türkçenin söz varlığında bulunan kömür sözcüğü de bu ekle türemiş bir kelimedir. Kelimenin arkaik yapısı *kön-mür* > *kömür* şeklinde gelişme göstermiştir. *Kön-* yanmak anlamına gelmektedir. Ek ile “yanan şey” anlamında sözcük türetmiştir.

47) -n, -(I)n

“Eski ve oldukça verimli olmuş düşmeli bir ektir. Dilimizde edilen anlamlı ve çoğu zaman kılışın ürününü gösteren bir sıra adlar bırakmıştır.” (Banguoğlu, 2015) *Türkçe Sözlük*'te işleklik derecesinin az olduğu bir morfemdir. Elde ettiğimiz sözcükler kapsamında şu anlamlara ulaşılmıştır:

- i. Fiilin bildirdiği işin sonucunu gösteren adlar yapmıştır: **yayın**, **sorun**, **esin**, **ışın**, **akın**, **basın**, **ekin**, **dizin** gibi. Bu kelimelerden bazıları fiilin

bahsettiği hareketten ortaya çıkan ürün anlamı vermiştir: **ekin**, **ışın**, **dizin**, **tütün**, **yayın** vb.

- ii. **Gelin** kelimesinde kalıplaşarak –gel fiilinden bağımsız evlenmiş kadın anlamı, **sayın** kelimesinde ise saygı bildirme anlamı vardır.

48) -tI/ -(I)ntI

Ekin şekli konusunda farklı görüşler vardır. İşlek olan bu ek için bazı kaynaklar dönüşlük eki ile –tI ekinin birleşmesinden oluştuğu söylenirken, bazıları ise direkt –(I)ntI biçimini temel almıştır. Zeynep Korkmaz’a göre (2019), ekin temelini –tI / -tU olarak belirtmiştir. Ancak –(I)ntI şeklinde kullanılan şekilleri de aynı görevde olduğunu söylemiştir. Bu iki hali birbirinden ayırmamıştır. Banguoğlu (2015) ise –tı ekiyle –ıntı ekini ayrı şekilde vermiştir. Yine de Bu iki ekin bağlantılı olduğu konusunda kesin görüşler vardır. Kullanıldığı yerler şöyledir:

- i. Genellikle fiilin hareketinin sonucu ve ürünü olan adlar türetir.
- ii. Fiilin aralıklarla ya da sıklıkla yapıldığı gösteren adlar türetir.
- iii. Fiildeki işin sonucunu bildiren adlar türetir.
- iv. İşin sonucunda fiilin anlamına göre belirtilen ürün, parça, bölüm adları yapar (Korkmaz, 2019).
- v. Bazı kelimelerde insan davranışının huy olarak adlandırıldığı görülür.

Madde başı	Ek	Anlam
coş-, özle-, üz-, sık-, ağla-, ürper-, bunal-, iğren-,	coşuntu, özlenti, üzüntü, sıkıntı, ağlatı, ürperti, bunaltı, iğrenti	Duygu durumu anlatan kelimeler türetmiştir.
kal-, ekle-, der-, kap-, böl-, bul-, gör-	kalıntı, eklenti, derinti, kapantı, bölüntü, buluntu, görüntü	Hareketi bildiren “ürün, araç” anlamına gelen somut adlar türetmiştir.

söyle-, irk-, rastla-, gezin-, söyle-, taşın-, yayın, bekle-, tak-, sark-, belir-	söylenti, irkinti, rastlantı, gezinti, söylenti, taşıntı, yayıntı beklenti, takıntı, sarkıntı, belirti	Eylemde bildirilen hareketin sonucunda ortaya çıkan "... şey, durum" anlamı verir.
al-, taş-, yay-,	alıntı, taşıntı, yayıntı	Terim anlamlı sözcükler türetmiştir.
oy-, çiz-	oyuntu, çizinti	"yer" anlamı vermiştir.
askın-, kas-, süpür-, asıl-,	askıntı, kasıntı, süprüntü, asıltı	Kişinin davranış ve huyunu anlatan sıfat niteliğinde kelimeler türetmiştir.
yeşer-, karar-, sarar-, kızar	yeşerti, karartı, sarartı, kızartı	"Rengini alma" anlamına gelen fiillere gelerek eylemin sonucunda meydana gelen şekli anlatır.

49) -r, -(I)r

Geniş zaman sıfat-fiil ekidir. Sıfat-fiil olarak çok işlek bir yapıya sahiptir. İkileme ve söz öbekleri yapmada da yaygındır. Sıfatların önlerindeki adı atmasıyla kalıcı adlar yaptığı görünür:

Madde başı	Ek	Anlam
aç-, kes-, bilgi say-, ölç-, çek-	açar, keser, bilgisayar, ölçer, çeker	Alet, araç adı yapar.
gel-, git-, tut-, et-	gelir, gider, tutar, eder	Parasal anlam veren adlar türetmiştir.
uyu-, göç-, çek-, bat-, bil-, taşın-, kayna-	uyur, göçer, çeker, batır, bilir, taşınır, kaynar	Fiilin belirttiği işi anlatan "durum" anlamı vardır.

oku- yaz-, düşün-, dil sev-, oku-,	okuryazar, düşünür, dilsever, okur,	“Kişi, yapan kimse” anlamı vardır.
evril-, kes-, sok	evrilir, kesir, sokur	Terim adı türetmiştir.
dön	döner	Yemek anlamını veren sözcük türetmiştir.
bat-	atar	Hastalık adı yapmıştır.
balkı-, göç-, um-, kay-	balkır, göçer, umar, kayar	Kök ya da gövdedeki anlama “bağlantılı olma” manası veren birbirinden farklı müstakil anlamlar barındırır.
çekimse-, güvenil-, gülümse-	çekimser, güvenilir, gülümser	Fiildeki işin olması anlamını vermiştir.

50) -sAk

Ölü bir ektir. Örnekleri sınırlıdır. Verdiği anlam ise “fiili özellik olarak taşıma” manasındadır: savsak, tutsak, tümsek gibi.

51) -sI

Eski Türkçede –sIk, sIğ biçiminde görülen bu ek ad ve sıfatlar türetmiştir. Sözlükte örnekleri sınırlıdır: yatsı, yassı, tütsü gibi. Anlam olarak kelimenin kök ya da gövdesiyle bağlantılı “belli bir nesne ya da durum” anlamı vardır.

52) -(y)Iş

Yapılan işin tarzını bildiren ad-fiil ekidir. Bu ek ad-fiil olarak sözlükte sıklıkla türemiştir. Hem işlev olarak hem anlam olarak değişerek kalıcı adlar yapmıştır. Ergin (2019), fiilden ad yapma eklerinden ayrı bir yer işgal ettiğini söyler. Tespit ettiğimiz bazı kelimeler ve anlamları şunlardır:

- i. Akış, atış, bakış, geçiş, giriş, iniş, oluş, öpüş, duruş, anlayış, biniş, kavrayış, çekiliş, direniş kelimelerinde “hareketin özelliği” ve “olma işi” anlamları verir.
- ii. Biliş, giriş kelimelerinde terim anlamı sözcükler türetmiştir.
- iii. Uğraş kelimesinde “meşguliyet”, söğüş kelimesinde “yemek”, buluş kelimesinde “araç, nesne” tanış, oynaş kelimelerinde “kişi” anlamları vererek müstakil manalar oluşturmuştur.

53) -t, -(I)t

Eski Türkçeden günümüze uzanan bu ek in işlekliliği sınırlıdır. Günümüzde bazen yer adı, bazen fiilin gösterdiği ürün adı, bazen yiyecek adı bazen de araç-gereç adı türetmiştir.

Madde başı	Ek	Anlam
giy-, an-, kan-, yak-, taşı-, yap-, bin-	giyit, anıt, kanıt, yakıt, taşıt, yapıt, binit	Fiilin hareketinden ortaya çıkan ürün, nesne anlamında adlar türetir.
kal-, soy-, sark-, böl-	kalıt, soyut, sarkıt, bölüt	Terim anlamda kelimeler türetmiştir.
iç-, yoğur-, kuru-	içit, yoğurt, kurut	Yiyecek adı türetir.
um-, düş-, çık-, tan-	umut, düşüt, çıkıt, tanıt	“Durum, iş” anlamlarına gelen fiildeki hareketi anlatan adlar türetmiştir.
aş-, geç-, kon-	aşıt, geçit, konut	Yer, mekan anlamı veren kelimeler türetmiştir.

54) -v, -(A)v

“Oğuz- Türkmen lehçelerinde böyle bir ek yoktur. Eski –AgU ekinden gelişmiş olarak Kıpçak lehçelerine özgü bu ek, dil devriminin başlangıç yıllarında o lehçelerdeki örneklere benzetilerek birkaç kelime yapımında kullanılmıştır.”

(Korkmaz, 2019, s. 171) Eylemin bildirdiği hareketin gerçekleşmesiyle ortaya çıkan “ürün, nesne, durum” anlamında “ödev, söylev, görev, sınav” gibi kelimeler türetir. Bunlar dışında “türev” ve “işlev” kelimelerinde terim anlam kazandırmıştır.

55)-(A)y

Çok az sayıda kelime türetmiştir. Terim anlam veren “yatay, dikey, düşey, bitey” sözcüklerini türetmiştir. Fiildeki hareketi anlatan “durum” anlamında ise “deney, onay, olay, dolay” sözcüklerini türetir.

56)-(A)z

Bu ek ile ilgili Türkçe Sözlükte örnekler oldukça sınırlıdır. İşleklığı az olan bir ektir. Görev olarak fiildeki “hareketi yapan ya da hareketten etkilenen” anlamlarında adlar yapar. Korkmaz (2019), ekin kökle iyice kaynaştığını bu yüzden ayırmakta güçlük çektiğimizi belirtir. Elimizdeki örnekleri bazı kaynaklar sayesinde inceleyebiliyoruz: ayaz, boğaz, öz (ö-z), söz (sö-z), uz (u-z= uzman) gibi adlar türetmektedir. Örneklerde görüldüğü gibi eki kelime kökünden ayırabilmek için etimolojik tarihini bilmek gerekmektedir. Anlam olarak “yapılan işin sonucunda ortaya çıkan vaziyet ve ürün” anlamları vardır.

2.1.3. Addan Fiil Türeten Yapım Ekleri ve Anlamları

1) +A-

“Bu ek, “n, l” gibi akıcı ve “d, p” gibi patlayıcı “ş, z” gibi sızıcı ünsüzlerle sonuçlanan tek heceli ad köklerinden fiil türeten bir ektir.” (Korkmaz, 2019) Eski Türkçeden beri kullanılan bu ek, günümüzde işleklığını kaybetmiştir. Buna rağmen sözlükte karşımıza sınıflandırabileceğimiz anlamlar çıkmaktadır. Karşılaştığımız anlam ve görevlerini şöyle sıralayabiliriz:

Madde başı	Ek	Anlam
------------	----	-------

oyun, yaş, dil, ad, kın (ceza), dil	oy na mak, yaş a mak, dil e mek, ad a mak, kın a mak, dil e mek	Adın verdiği manayı “yapma işlemi” anlamı katar.
kan, koca, uzun, yumuşak, beniz, bun	kan a mak, koc a mak, uz a mak, yumuş a mak, benz e mek, bun a mak	Adla ilgili durumun “kendiliğinden olması” anlamı veren fiiller yapar.

2) +Al-

+A- ekiyle edilgenlik bildiren -l- çatı ekinin kaynaşmasından oluşan birleşik bir ektir. Çok fazla kelime türetmemiştir. Bu yüzden örnekleri azdır. Anlam olarak ad kök veya gövdesine “durumuna gelmek” anlamı verir. Örnekler: dar**al**mak, yön**el**mek, şen**el**mek, düz**el**mek, köre**l**mek, genc**el**mek, kart**al**mak, sağ**al**mak, az**al**mak, bol**al**mak, boş**al**mak, çoğ**al**mak, sert**el**mek, dik**el**mek, dinc**el**mek, yoğ**al**mak.

3) +An-

“Bu ek -e fiillerinden dönüşlü, edinen çatısının anlatımını taşıyan bir birleşik ektir.” (Banguoğlu, 2015) Adlara ve sıfatlara gelerek onlarla donanma ve vasıflanma anlamlarında fiiller türetir. Kelimelerde kök ve eki ayırmak güçtür. Bu nedenle elimizdeki kaynaklardaki örneklerle bu eki açıklamaya çalıştık. Buna göre edinilen örnekler: dad**an**mak, öze**n**mek, güce**n**mek gibi. Örneklerde kelimenin köküne “yapma” anlamı vermiştir.

4) +Ar-

Kelime kök veya gövdesinde ayrımı kolay olan bu ek iki şekilde karşımıza çıkmaktadır:

- i. +A- ve -r- eklerinin birleşmesinden oluşmuş bulunan bu ek, birleşik bir ek olarak “yapma ve durumunda olmak” anlamı veren fiiller

türetir: **becermek**, **onar**mak****, **baş**armak****, **yaş**armak****, **ever**mek****, **toz**armak****, **kab**armak****, **bol**armak****, **iç**ermek**** gibi.

- ii. Diğer bir şekli ise renk adlarından “o renkte olma” anlamına gelen kelimeler türetmiştir: **mor**armak****, **sar**armak****, **yeş**ermek****, **al**armak****, **boz**armak****, **ağ**armak****, **kız**armak****, **kar**armak**** örneklerindeki gibi.

5) +Aş-

“Addan fiil türeten +A- ekinin işteşlik eki –ş- ile kaynaşmasından oluşmuş bir ektir.” (Korkmaz, 2019). Bir işi karşılıklı yapma ya da ad kökün iş bildirme anlamı vermiştir. Örnekleri azdır: **sava**şmak****, **yan**aşmak****, **dola**şmak**** gibi. Örneklerde görüldüğü gibi bu ekin kök ya da gövdeden ayrımının zor olduğu görülmektedir. Çalışmamızda kelimenin etimolojik kökenine ait bilgilere yer vermediğimiz için birkaç örnek üzerinden incelemesi yapılmıştır. Bu örneklerde **sava**şmak**** kelimesinde “çatışmak”, **yan**aşmak**** kelimesine “yaklaşmak, yakın olmak, yanında olmak” , **dola**şmak**** fiiline ise “gezinme” anlamı vermiştir.

6) +At-

“+A- ekiyle fiilden ettirgen fiiller türeten –t- ekinin kaynaşmasından oluşmuş birleşik bir ektir.” (Korkmaz, 2019, s. 174) Anlam olarak “yapma” ifade eder. Banguoğlu (2015), bu ek için taşıdığı ettiren anlatımına uygun olarak adlardan geçişli fiiller türettiğini söyler. Karşımıza çıkan örnekler: **gözet**mek****, **yönet**mek****, **donat**mak****, **yarat**mak**** vb. Sözcüğün kökündeki anlama bağlı “işin gerçekleşmesi” anlamı çıkmaktadır. Yani sözcüğün kökündeki ad aracılığıyla bir eylemin gerçekleşmesi söz konusudur.

7) +dA-

“-de- fiilleri –le- fiillerine benzer donatma anlatımında Eski Türkçede ve Doğu Türkçesinde oldukça geniş bir üreme alanına sahip olmuşlardır.” (Banguoğlu, 2015) Eski Türkçede ekin hem –d’li hem t’li şekilleri vardır. Bugün ise t’li şekillerine sadece iste- fiilinde karşılaşıyoruz (Ergin, 2019). *Türkçe Sözlük*’ te örneklerine sıklıkla rastladığımız fiil türetmede zorluk çekmeyen bir ektir.

- i. Ses ve renk adlarına gelerek, hareket bildirme anlamı veren kelimeler türetmiştir: fısıldamak, ışıldamak, fingirdemek, kımıldamak gibi.
- ii. Çok az kelimedede adın “yapmak, etmek” anlamını veren fiilleri görülmüştür: bağdamak, istemek gibi.

8) +I- / +U-

Eski Türkçeden günümüze uzanan bir ektir. Canlılığını kaybetmiştir. –A addan fiil yapma ekiyle aynı olup olmadığı konusunda farklı görüşler vardır. Banguoğlu (2015) bu ekin –A ekine yakın olduğunu ve anlamca farklılığın çok belirli olmadığını belirtir. Yeni kelime türetmede işlek değildir.

Bu ekin yapmış olduğu bazı kelimeler: ağrımak, ışımak, berkimek, şakımak, tozumak, farımak, şavkımak. Anlam olarak adın belirttiği ifadenin “duruma gelmesi” anlamında hareket, iş bildirir. Kelimenin kökünü pekiştirdiği de hissedilmektedir.

9) +(I)k-

Eski Türkçede de kullanılan bu ekin örnekleri o dönemde de şimdi de çok fazla türemeye sahip değildir.

Korkmaz (2019), oluş bildirme özelliği ile geçişsiz fiiller yaptığını söyler. Sınırlı sayıda kelime türetmiştir.

- Kelimenin kök ya da gövdesindeki duruma hareket anlamı katar: acıkmak, birikmek, gecikmek, gözükme gibi.

10) +kIr-

Yalnızca ses yansımalarından hareket anlamı veren fiiller türetmişler. Örnekler: hiçkırılmak, fişkırılmak, haykırılmak, tükürmek, sümükürmek gibi. Görüldüğü gibi bu kelimelerde canlıların doğalarında bulunan tepkimeler gerçekleşmektedir. O halde bu ek için “canlıların tepkisi ya da davranışları” anlatılan fiiller türettiği söylenebilir.

11) +I-

-Al ekiyle aynı işlevde olduğu düşünülmektedir. Ad ve sıfatlardan “olma, durumuna gelme” anlamlarına gelen kelimeler yapmıştır.

- Küçülmek, durulmak, incelmek, doğrulmak, sivrilme, dirilmek, kocalmak, kısalma, buyrulma, eğrilme, eksilmek, ufalmak, yücelme gibi örneklerde adlardaki anlamı veren “durumuna gelme, şeklini alma” manası vardır.

12) +IA-

Bu ek Eski Türkçeden günümüze ulaşmış canlılığını koruyan bir ektir. Addan fiil yapma eklerinin arasında en işlek olan ektir. Kelimeye kattığı bazı anlamlar şöyledir:

- Adın niteliğini bildiren o nitelikte yapılan somut ve soyut anlamlı fiiller türetmiştir.
- Adın ifade ettiği şeyin oluşmasını, meydana gelmesini anlatan fiiller türetir.
- Kelimenin niteliğinde belirtilen nesneyi araç olarak kullanıp yapma işini ifade eden fiiller türetir.
- Adın belirttiği nesneyi bir şeye katma, kazandırma işlevinde fiiller türetir.
- Zaman gösteren adlara gelerek zaman geçirme anlamı verir.
- Adın anlamındaki özelliği üzerinde “bulundurma, olma” anlamında kelimeler yapar.
- Ses yansımaları kelimelere gelir ve fiiller türetir.
- Bazen bir işi “sürekli” ya da “ara ara yapma” anlamında fiiller türetir.
- Bazı kelimelerle öyle kaynaşmış ki eklendiği hissedilmemiştir: anla-, bekle-, belle-, damla-, dinle- gibi. (Korkmaz, 2019)
- Yabancı dillerden alınan kelimelere eklenip kelime türetmiştir.
- Mecazlı anlatımlı fiiller türetmiştir: iple-, çuvalla-, sepetle-, koltukla- (Korkmaz, 2019).

Madde başı	Ek	Anlam
------------	----	-------

kucak, hatır, kut, mühür, suç, tekrar, su	kucak lamak , hatırl lamak , kut lamak , mühür lemek , suç lamak , tekrar lamak , sul lamak	Adın gösterdiği niteliği ya da nesneyi “gerçekleştirme, iş olma” anlamı vermiştir.
yavru, paket, cilt	yavru lamak , paket lemek , cilt lemek	Bir nesnenin adın “oluşmasını sağlama” anlamı veren fiiller türetmiştir.
avuç, sepet, sabun, kaşık, ütü, kurşun, kazık	avuç lamak , sepet lemek , sabun lamak , kaşık lamak , üt lemek , kurşun lamak , kazık lamak	“Nesne ile yapılan işi gösterme” anlamı veren kelimeler yapar.
sabah, akşam, güneş	sabah lamak , akşam lamak , güneş lemek	“Zamanı geçirme” anlamı vardır.
dış, kötü, dem, kara, yağ	dış lamak , kötü lemek , dem lemek , kar lamak , yağ lamak	Adın ifade ettiği anlamı “davranış olarak göstermek” anlamı vardır.
çın, pat, hav, vız	çın lamak , pat lamak , hav lamak , vız lamak	Yansımalara “hareket” anlamı vermiştir.
döl, ışın	döl lemek , ışın lamak	Farklı disiplinlere ait terim köklü adlardan “yapma” anlamında fiiller türetmiştir. Bu fiiller çeşitli bilim alanlarında kullanılır.
uyku, durak, didik, besi	uyuk lamak , durak lamak , didik lemek , bes lemek	Adlardaki niteliği “yapma” anlamı veren fiiller türetmiştir.

13) +IA-

“+IA eki ve dönüşlük eki olan –n ekinin birleşmesiyle oluşan addan fiil yapan ektir. Bu ekin fiilden fiil yapan +IA eki kökten ayrılarak fiil yapmak için

türeyebildiği esnada –n eki fiilden fiil eki olarak alınır. Ancak buradaki görevi kökten ayrılmadığı ve –n ekiyle kaynaştığı için addan fiil yapar: ayaklan-, çöreklen-, evlen-, hastalan- gibi. Görüldüğü üzere bu örneklerin sadece –IA şeklinde türediği biçimleri görülmez. Bu yüzden bu kelimelerde addan fiil yapar.” (Korkmaz, 2019) Bu ekin kelime türetme işlevliği oldukça fazladır. Kazandırdığı bazı anlamlar şunlardır:

Madde başı	Ek	Anlam
kanat, ev, yaş, ayak, dil	kanat lan mak, ev len mek, yaş lan mak, ayak lan mak, dill en mek	Addaki özelliği “bulundurmak, gerçekleştirmek” anlamı veren fiiller yapar.
şöhret, araba, kapı, ad, para	şöhret len mek, arab alan mak, kapı lan mak, ad lan mak, para lan mak	Adın belirttiği “nesneyi ya da niteliği edinmek” anlamı veren fiiller türetir.
büyük, yiğit, horoz, huysuz	büyük len mek, yiğit len mek, horoz lan mak, huysuz lan mak	Addaki durumu “gösterme, gibi davranmak” anlamı veren fiiller yapmıştır.

14) +IAş-

+IAn eki gibi birleşik bir ektir. Dönüslük veya işteşlik bildiren –ş ekiyle kaynaşma sonucu oluşur. Sözlükte örneklerine sık rastladığımız addan fiil yapım eklerinden biridir.

- i. Addaki özelliği karşılıklı yapma anlamı verir: söz**leş**mek, haber**leş**mek, mektup**laş**mak, tokala**ş**mak gibi.
- ii. Belirtilen niteliğin oluşması, değişmesi ya da dönüşmesi anlamlarında fiiller türetmiştir: sert**leş**mek, hayvan**laş**mak, irile**ş**mek, azgın**laş**mak, güç**leş**mek gibi.

15) +(I)msA-

“Bu ek +(I)m/ (U)m ve +sA ekinin kaynaşmasından oluşmuş bir ektir. Eski Türkçede addan fiil türeten +sA- eki bulunduğu halde, +(I)msA- biçiminde bir ek yoktur. Bu nedenle ekin daha sonraki bir gelişmenin ürünü olduğu anlaşılıyor. –sA istek bildiren ek ile –m ünsüzüyle biten kelimelerin kaynaşmasıyla oluşmuş olabilir. Kesin bir bilgi yoktur.” (Korkmaz, 2019)

Anlam olarak “farz etmek öyle davranmak” anlamı verir: azımsamak, küçümsemek, çoğumsamak, gücümsemek, benimsemek, anımsamak, ayırımsamak, büyümsemek, kötümsemek, özümsemek, yokumsamak gibi.

16) +(I)r-

Örnekleri az olan bu ekin anlamı konusunda kesin bir yargıya varmak zordur. Genel itibariyle “yapma, olma” anlamı verir, diyebiliriz.

- i. Özellikle ses taklitlerinden fiil türettiği ve bu yönde anlam değiştirdiği görülmektedir: aksırmak, öğürmek, üfürmek, geçirmek, hapşirmek gibi.
- ii. Delirmek, kabarmak, belirmek, bağırarak gibi kelimelerde de “addaki anlatılan durumun gerçekleşmesi” anlamını vermiştir.

17) +rA-

Sözlükte örneğine az rastladığımız bir ektir. Anlamsal açıdan ses yansımalarına gelerek “yapma” anlamı verir: iğrenmek, titremek gibi.

18) +sA-

+sA- eki +msA- birleşik ekinde de görüldüğü gibi istek bildiren bir ektir (Korkmaz, 2019, s. 180). Anlam olarak şu şekillerde karşımıza çıkar:

- Ad köküne “ihtiyaç duymak, istemek” anlamı veren fiiller türetir: susamak, boğasamak, koçasamak, kutsamak, evsemek, gereksemek gibi.

- Ad kökündeki anlama “öyle saymak” anlamında fiiller yapmıştır: garipsemek, iraksamak, umursamak, büyükmek, kanıtsamak, aşığısamak, çirkinsemek, çoksamak, önemsemek, hafifsemek gibi.
- Mühimsemek, ağırsamak, örneksemek, duraksamak, duyumsamak, kanıksamak gibi kelimelerde ise sözcüğün kök ya da gövdesindeki anlama “yapma” manası vermiştir.

19) +sI-

+sA- eki ile aynı görevde olduğu düşünülmektedir. Bu ekin daralmaya uğramış hali olabilir. Anlam olarak ad köke “benzetme, gibi görme” anlamları kazandırmıştır. Örnekleri sınırlıdır. Tespit ettiğimiz bazı kelimeler: çiçeksimek, düvesimek, bayatsımak gibi sözcüklerdir. Anlam olarak aynı özelliğe sahip “+sIn” şeklinde de örnek kelimelere rastladık: gereksinmek, güçsünmek, iraksınmak, tiksinek, yüksünmek, zorsunmak gibi.

2.1.4. Fiilden Fiil Türeten Yapım Ekleri ve Anlamları

1) -A-

Eski Türkçeden günümüze uzanmış ve seyrek kullanılan fiilden fiil türeten bir ektir. Banguoğlu ekin –ga berkitme ekiyle aynı olduğunu söylemiştir. Bu ekte ses düşmesiyle –a’lı örneklerine rastlarız (Banguoğlu, 2015, s. 276).

Örnekleri oldukça azdır. Eklendiği fiilde pekiştirme işlevinde bulunur (Korkmaz, 2019). Anlam olarak “bir işin daha kuvvetli bir şekilde yapılması” anlamı verir. Örnekler: tıkmamak, dalamak, kapamak, dolamak gibi.

2) -AkIA-

“Fiilden isimler üzerine –le- isme ek fiil ekinin gelmesi ve öncekiyle kaynaşması ile dilimizde bazı birleşikler meydana gelmiştir ki eskilerden biri bu –

ekle- ekidir.” (Banguoğlu, 2015, s. 277) Sınırlı sayıda fiil yapmıştır. “Arka arkaya yapılan yoğun hareketler bu ekle anlatılır.” (Zülfikar, 1991)

- i. Anlam olarak kökteki fiilin “tekrarlanması” ya da “devam etmesi” anlamına gelen fiiller türetmiştir: **duraklamak**, **itekleme**, **didikleme**, **dürtükleme**, **sayıklamak**, gibi.

3) -AIA-

Fiilin gösterdiği işi aralıklarla yapma anlamı veren bu ek ile ilgili farklı görüşler vardır. Hacıeminoğlu (1991, s. 104), bu ekin ya –a zarf-fiil ekiyle +IA- addan fiil yapma ekinin yanlış ayırımla birleşmesinden oluşmuş ya da fiilden ad türeten bir –Ag ekinin +IA- ekiyle oluşturduğu fiilin yine yanlış bir ayırım ile –AIA- biçiminde kaynaşmasından oluşabileceğini söylemektedir.

Banguoğlu (2015) ise –Akla- fiilden fiil türeten ekinden -k sesinin düşmesiyle oluştuğunu söylemektedir.

Korkmaz’a göre (2019), -AIA eki, fiilden ad türeten –g ekinin düşmesi ve geride kalan bağlantı ünlüsünün +IA- ekiyle birleşip kaynaşmasından oluşmuş olabileceği görüşündedir.

Sözlükte örnekleri kolayca seçilebilen bir ek olan –AIA- morfemi fiilin köküne “işin devam etmesi, aralıklarla yapılması” anlamını verir: **silkelemek**, **itelemek**, **kovalamak**, **eşelemek**, **dönelemek**, **duralamak**, **dürtelemek**, **kakalamak**, **ovalamak**, **sarsalamak**, **serpelemek** gibi.

4) -Ar-

-Ar- eki, ünsüzle sonuçlanan geçişsiz belirli bazı fiillerden geçişli fiiller türeten ettirgenlik ekidir (Korkmaz, 2019, s. 182). Sözlükteki birkaç örneği “aktarmak, çıkarmak, gidermek, koparmak” gibi fiillerdir. Anlam olarak “yol açmak, olmasını sağlamak” manaları verir.

5) -Dir-

Banguoğlu (2015), –it ve –ir çatı eklerinin bir araya gelerek birleşik bir ek oluşturduğunu belirtir. Bu ek fiilden fiil yapan ve çok işlek olarak kullanılan ettirgenlik ekidir. Türkçe Sözlükte bu ek ile birçok fiil yapılmıştır.

- i. Ettirgenlik anlamı verdiği “iş bir başkasına yaptırma, oldurma” anlamları görülür.
- ii. Anlam olarak “neden olma” manası veren fiiller türetmiştir.
- iii. Kökle kaynaşarak çok farklı anlamlarda kelimeler türettiği görülmektedir: çıldırmak, kaptırmak gibi.
- iv. İşin olmasını sağlama, olanak sağlama anlamlarında kelimeler türetir.

Madde başı	Ek	Anlam
kaz-, aç-, de-, seç-,öp-,	kaz d ırmak, aç t ırmak, ded i rme k , seç t irme k , ö p türme k	Bir işi oldurma, başkasına yaptırma anlamı veren ettirgen işlevde fiiller türetmiştir.
küs-, kap-, çal-, sez-, an-, çarp-, tut-	küs t ürme k , kap t ırma k , çal d ırma k , sez d irme k , an d ırma k , çarp t ırma k , tut t ürme k	Fiildeki anlama sebep olma, benzeme anlamlarında gerçek ve mecaz anlatımlı fiiller türetmiştir.
dol-, bil-, yıl-, çek-, öl-, gül-, uyan-	dol d ürme k , bil d irme k , yıl d ırma k , çek t irme k , öl d ürme k , gül d ürme k , uyan d ırma k	Bir işin olmasına olanak sağlamak, anlamı veren fiiller türetmiştir.
kap-, al-, tut-, sal-	kap t ırma k , al d ırma k , tut t ürme k , sal d ırma k	Buralarda sözcüğe, temel anlamı dışında, her biri birbirinden farklı müstakil anlamlar kazandırmıştır.

6) -I-

“Bunlar berkitme anlamında az sayıda fiillerdir. Eski Türkçeden aynı anlatımla gelen örnekleri vardır (yorımak > yürüme gibi).” (Banguoğlu, 2015) Eklendiği köklere iyice kaynaşmış şekilde karşımıza çıkar. Bu nedenle bazı kelimelerde ayırmak güçtür. Canlı bir ek değildir. Az sayıda örnekleri görülür: kaz-ı-, sür-ü- vb. Anlam olarak “pekiştirme, bir işe süreklilik, devamlılık” anlamları katar.

7) -k- / -(I)k-

Fiilin anlamına bağlı olarak “işin olması” anlamında pekiştirme fiilleri türetir. Korkmaz ekin kaynaşmasıyla dönüşlük işlevinde de kelimeler türettiğini söyler (Korkmaz 2019, s. 183). Türeme işlemi sık değildir. Birkaç örnekte eki ayırt edebiliyoruz: acıkmak, burkmak, kanıkmak, ayıkmak, kırkmak, sarkmak gibi. Buralarda kelimeye pekiştirme yoluyla eylemin gerçekleşmesi anlamı verilmiştir.

8) -(I)l-

Hem yazı dilinde hem konuşma dilinde en işlek türetilen fiilden fiil yapım ekleri arasındadır. Bu ek hem çatı eki olma hem de yeni bir kelime türetme olarak oldukça önemli görevler üstlenir. Sözlükteki örnekleri ve anlam sınıflandırması şöyledir:

Madde başı	Ek	Anlam
kır-, kes-, dök-, çiz-, bak-,	kırılmak, kesilmek, dökülmek, çizilmek, bakılmak	Örneklere görüldüğü gibi fiil köküne “yapılma” anlamı veren edilgen çatılı fiiller türetmiştir.
yan-, kes-, dur-, irk-, yay-	yanılmak, kesilmek, durulmak, irkilmek, yayılmak	Kelimelerde edilgenlik anlamı değil “eylemin kişiye dönmesi” manası vardır.

9) -mAIA-

Fiilden ad türeten -mA eki ile addan fiil türeten +IA ekinin kaynaşmasıyla oluşmuş bir ektir (Korkmaz, 2019, s. 184). Bir işin sürekli yapılması, yinelenmesi anlamını veren sarm**alamak**, saç**alamak**, tırm**alamak** fiillerinde görülür.

10) -mAş

Fiilden –imse- fiillerine benzeyen ve berkitme anlatımı kazanmakta olan yayılmamış bir ektir (Banguoğlu, 2015). Dönüşlük ve işteşlik bildiren birleşik bir ektir. –m ad yapan ek, +a fiil yapan ek ile –ş fiil yapan ekin birleşip kaynaşmasıyla oluşmuştur. (Korkmaz, 2019, s. 185). Örnekler azdır: karma**şmak**, sarma**şmak** gibi. Anlamsal açıdan “bir işin karşılıklı olması ya da durumuna gelme” anlamı vardır.

11) -n- / -(I)n-

“Ünlü ile biten fiil kök ve gövdelerinden sonra –n-, ünsüzle bitenlerden sonra araya birer bağlantı ünlüsü olarak gelen –n- eki, Türkçenin en eski dönemlerden beri kapsamlı kullanım özelliği taşıyan çatı ekidir.” (Korkmaz, 2019) Kullanımı canlı bir dönüşlük eki olan –n- eki, anlam olarak “fiildeki işi yapma ve yapılan işin yapana dönmesi” anlamlarında kullanılır. Farklı kullanılış şekilleri şöyledir:

- i. İşin yapana dönmesi ya da kendi kendine oluşmasını bildiren fiiller yapar: dile**n**mek, alın**m**ak, öğren**n**mek, giyin**m**ek, edin**m**ek, silkin**m**ek, sür**ün**mek gibi.
- ii. İşin sürmesi ve tekrarlanmasına bağlı olarak fiilde pekiştirme görevinde kelimeler türetir: bak**ın**mak, geç**in**mek, gez**in**mek, kaç**ın**mak, sız**lan**mak gibi.
- iii. Bazı örneklerde kökle iyice kaynaşmıştır. İşlevi yine dönüşlüktür: avun**m**ak, dadan**m**ak, gocun**m**ak, gücen**m**ek, inan**m**ak, kazan**m**ak, sak**ın**mak, tüken**m**ek, üşen**m**ek, öğren**m**ek, gibi (Korkmaz, 2019).

Bu ekle ilgili *Türkçe Sözlük*' te karşımıza dönüşlülük bildirme dışında kalıcı anlam değişikliği yapan örnek çıkmamıştır. Örnekler çatı görevi üzerinden türemiştir. Buralarda fiildeki işin kendisine dönmesi anlamı dışında farklı bir sonuç yoktur.

12) -nA-

Eski Türkçede oldukça yaygın olan ve fiilden –in adlarına isme ek –e-gelmesi ile oluşmuş olduğu anlaşılan birleşik bir ektir (Banguoğlu, 2015, s. 294). nA-ekin in sözlükte türettiği kelimeler az olduğu için anlam yönünden inceleme sınırlı tutulmuştur. Örnekler: es**n**emek, kay**n**amak gibi kelimelerde görülür. Bu fiillerde “durumun gerçekleşmesi” anlamı vardır.

13) -p-

Dilimizde örnekleri çok az olan bir ektir. Sınırlı sayıda örnekleri olduğu için de anlam yönünden incelemek zorlaşmaktadır. Sözlükteki birkaç örneği şunlardır: ser**p**mek, kır**p**mak. Bu örneklerde kelime kökündeki eylemin eşit bir şekilde “dengeli” olarak gerçekleşmesi anlamı vardır.

14) -(I)r-

Eski Türkçede başka eklerle birlikte yaygın bir ettirgen fiili şeklidir. Fiilden fiil yapan –Ar ekiyle aynı fonksiyona sahip olduğu düşünülmektedir. Çatı işlevinde oldukça fazla kelimeler türetmiştir.

- i. Ettirgenlik işlevinde “yapma, duruma getirmek” anlamında fiiller türetmiştir: piş**ir**mek, taş**ır**mak, bat**ır**mak, şiş**ir**mek gibi.
- ii. Ettirgenlik işlevi dışında yeni bir anlam katarak yapım eki işlevinde fiiller türetmiştir. Yalnız bu örneklerde kökle eki ayırmak zordur. Bu yüzden anlam yönünden net bir açıklama yapmayı güçleştirir. Örnekler: ay**ır**mak, kay**ır**mak, eğ**ir**mek gibi. Bu örneklerde de görüldüğü gibi fiile müstakil anlamlar katmıştır.

15) -(I)ş-

Asıl görevi işteşlik yapmak olan bu ekin kullanımı oldukça canlıdır. İşlev olarak “bir işi beraber yapma, ortaklaşa yapma” anlamı vardır. Bu anlamı dışında farklı işlevde de fiiller türettiği için çatı eki fonksiyonunun dışında da anlam değişikliği yapmaktadır.

- i. Geçişli fiillere gelerek “bir işi karşılıklı yapma” anlamı vardır: kucaklaşmak, bakışmak, görüşmek, sevişmek gibi.
- ii. Fiil köklerine gelerek “iki ve daha fazla kişinin ortaklaşa birlikte iş yapması” anlamında fiiller türetir: koşuşmak, kaçışmak, ağlaşmak, gülüşmek gibi.

Bu açıklamalarda sözlükte çatı işleviyle kelime türettiği görülmektedir. Anlam yönünden köklü değişiklik yaptığı örnekleri ise şöyledir:

- i. Ekin kökle kaynaşması sonucu yapım eki işlevinde fiiller türetmiştir. Anlamsal olarak “bir işin ya da durumun oluşması” manası veren fiiller yapmıştır. Bu örneklerde işi karşılıklı ya da ortaklaşa yapma durumu yoktur: girişmek, dolaşmak, çıkışmak, yakışmak, yetişmek, yapışmak gibi.
- ii. Kelimeye “kendi kendine olma” anlamını veren fiiller türetmiştir: buruşmak, tutuşmak, gelişmek, yakışmak gibi.

16) -(I)ştIr-

Bu ek, -ş işteşlik eki ile -tır ettirgenlik ekinin birleşmesinden oluşmuş fiil türetme ekidir. Ekteki işteşlik ve ettirgenlik işlevi aşınıp yok olmuştur (Korkmaz, 2019, s.188). Bir işin “sürekli yapılması” anlamına gelen fiiller türetmiştir: çekiştirmek, kınıştırmak, geçiştirmek, itiştirmek, soruşturmak gibi.

17) -t-, -(I)t-

-t- eki, ünlü ile ya da akıcı veya patlayıcı ünsüzlerden biriyle biten geçişli ve geçişsiz fiil kök ve gövdelerine gelerek ettirgenlik fiilleri kuran işlek bir çatı ekidir (Korkmaz, 2019).

- i. Ettirgenlik işlevinde fiil türettiğinde “etki etme, yaptırmak” anlamlarında kelimeler yapar: kazıtmak, okutmak, yıkatmak, düzeltmek, getirtmek gibi.
- ii. Bazen ettirgenlik işlevinden uzaklaşıp farklı anlamlara gelen kelimeler türetir: aldatmak, berkitmek, örtmek, sürtmek gibi. Buralarda “bir işi yapma” anlamını pekiştirerek aktarmaktadır.
- iii. Dönüşlülük işlevinde kelime türetmiştir: kırıtmaq, sapıtmaq, azıtmaq, somurtmaq gibi.

2.2.Yabancı Ekler

Yeryüzünde bugüne kadar var olmuş diller, geçmişten günümüze devamlı etkileşim halinde olmuştur. Sosyal ve siyasi nedenleri kapsayan göçler, savaşlar gibi oluşumların yanında çağımızın en etkili unsuru teknoloji ve eğitim yönündeki gelişmeler sayesinde de bu etkileşim her zaman devam etmektedir.

Diğer diller gibi Türkçe de farklı dillerle ilişki kurmuş ve birçok yönden etkilenmiştir. Buna bağlı olarak kelime oluşturmada, türetmede, cümleleri bağlamada ve diğer birçok dilsel işlemlerde bu etkiler gözlemlenmektedir.

Eğitim, ticaret ve iletişimin getirisiyle birçok alanda hayatımıza giren kavramları adlaştırmak için yeni kelimeler türetme ihtiyacı doğmuştur. Özellikle bilim yönündeki gelişmelerle birlikte birçok bilgi, terim ve kavramların adı konusunda yabancı kelimeler ve eklerden yararlanılmıştır. Bunun yanında anlatımı kuvvetlendirmek, anlatımın çekiciliğini arttırmak için de bu yola başvurarak kelimeler türetilmiştir. Edebiyattaki akımlar, bilimdeki gelişmeler, teknoloji ile birlikte iletişimin artması sonucunda bu durum *Türkçe Sözlük' te* büyük ölçüde hissedilmektedir.

Sözlük incelediğinde gerek yabancı kökenli sözcüklerin, gerekse yabancı eklerin varlığı dikkat çekmektedir. Yabancı ek ve köklerin fonetik etkileri dışında morfolojik etkileri de yoğunluktadır. Anlam yönünden morfolojik etkilerini ele almak ve incelemek önemlidir (Özkan, 2015).

Sözlükte büyük ölçüde kelime türetip yer alan yabancı ekler şöyledir:

1) Ar. +at

Arapçada sâlim çokluğu ifade eden ve dişil çokluk yapan bir ektir. Yabancı kökenli sözcüklere de Türkçe kökenli sözcüklere de eklenip kelime yaptığı görülür. Anlam olarak çokluk bildirir. Sözlükteki bazı örnekleri:

Erat: er, onbaşı ve çavuşlara verilen genel ad, erler.

Gidişat: Olayların genel durumu, işlerin gelişme biçimi.

2) Ar. +e

Dişilik eki olarak bilinmektedir. Arapçada kelimelerin eril ve dişil olarak ayrıldığı biliniyor. Bu ek de dilimizde dişilik anlamı veren birkaç kelime türetmiştir. Ancak çoğunluğu Arapça kökenli sözcüklere gelerek olmuştur.

Muallime: kadın öğretmen

3) Ar. +î

Sıfat yapmak için adların üzerine eklenerek kelime türeten Arapça bir ektir. Nispet eki olarak bilinir. Hem Arapça hem Türkçe kökenli sözcüklere gelerek kelime türetmiştir.

Askerî: askerlikle ilgili, askere özgü

Altunî: Altın sarısı, bu renkte olan

4) Ar. +İye

Bu ekle özellikle yer adı anlamı veren kelimeler yaptığı görülmüştür. Türkçe kökenli bazı kelimelere eklendiğinde “gider” anlamı veren parasal kelimeler türettiği görülür.

Otlakıye: Osmanlı döneminde, devlet malı otlaklarda yayılan hayvanlardan alınan vergi

Türkiye: ülke adı

Yaylakıye: sürü sahiplerinin yaylak sahiplerine verdikleri kira.

5) Ar. +İyet

Arapça mastar eki olarak bilinir. Türkçede –lık ekine denk gelen kelimeler türettiği görülür. Bunun haricinde Arapça kökenli kelimelere eklenip kelime yapması daha yaygındır.

Kraliyet: krallık

Mecburiyet: zorunluluk

Medeniyet: uygarlık

Masumiyet: masumluk

6) Far. +tar

Farsça ilgi ekidir. Hem Türkçe hem yabancı kökenli sözcüklere eklenip türetmiştir. Sözlükte bir işi yapan “kimse, kişi” anlamlarını vermiştir.

Emektar: Bir görevde uzun süre kalıp o işe emeği geçmiş olan kimse.

Bayraktar: Bayrağı taşımakla görevli kimse

Dindar: Din inancı güçlü, din kurallarına bağlı kimse

Silahtar: Osmanlılar döneminde padişah, vezir vb devlet büyüklerinin silahlarına bakan kimse.

7) Far. +baz

Farsça sıfat-fiil eki olan +baz eki, Türkçede “oyunayan, yapan kimse” anlamında kelimeler türemiştir.

Kumarbaz: kumara düşkün, kumar oynayan kimse

Dilbaz: güzel söz söyleyen, konuşmasıyla ikna eden kimse

Düzenbaz: hile ile aldatan, hile yapan

Cambaz: iptede, yerde veya bisiklet üzerinde çeşitli gösteriler yapan kimse

8) Far. +gâh

Farsçada yer adı anlamında kelimelerde kullanılan +gâh eki Türkçede de yer adı anlamında kelimeler yapmıştır.

Ordugâh: ordunun konakladığı yer

İbadetgâh: tapınak

Güzergâh: yol üstünde uğranılacak yer

9) Far. +güzar

Sıfat-fiil eki görevinde kelimeler türetir. Anlam olarak addan “kimse, kişi” manasına gelen kelimeler yapmıştır.

İşgüzâr: gereği yokken, genellikle kendini göstermek için işe karışan kimse.

10) Far. +keş

Farsça sıfat-fiil ekidir. Bir şeye bağımlı, bir işi yapan-eden “kimse” anlamlarında kelime türetmiştir.

Esrarkeş: esrar kullanmayı alışkanlık haline getiren kimse

Çilekeş: sıkıntı ve üzüntü çeken kimse

Sırmakeş: gümüş veya başka madenleri haddeden çekip sırma yapan kimse

11) Far. +zede

Farsça ilgi eki olarak bilinir. Anlam yönünden bir işten etkilenen kimse manası vermektedir.

Depremzede: depremde zarar görmüş kimse

Afetzede: afete uğramış kimse

12) Far. Bî+

Farsça bir ek olan bî+ eki, olumsuzluk bildiren bir önektir. Türkçe Sözlük' te hem Osmanlıca hem Türkçe hem Farsça kökenli kelimelere eklenerek olumsuz anlam verdiği gözlemlenmiştir.

Bî-çare: çaresiz

Bî-vefa: vefasız

13) Far. nâ+

Yukarıdaki bî+ öneki gibi olumsuzluk bildiren bir önektir. Dilimizde “-siz, -ma” gibi olumsuzluk anlatan eklerin Farsçadaki karşılığıdır.

Nâ-hoş: hoş olmayan durum

Nâ- mert: korkak

14) Far. ça+

Kelimeye küçültme anlamı veren Farsça bir ektir.

Bahçe: sebze, meyve, çiçek veya ağaç yetiştirilen yer

Sözlükçe: herhangi bir bilim dalının söz varlığını içeren sözlük

15) Fr. + ist

Meslek eki olarak Fransızcadan dilimize geçmiş bu ek, anlam olarak bir görüşü savunan kimse, bir işi meslek olarak yapan kimse anlamlarını verir. Türkçe eklerden –çı ekine denk geldiğini söyleyebiliriz. Hem Türkçe hem yabancı kökenli sözcüklere eklenip türemiştir. Sözlükte örnekleri oldukça fazladır.

Modelist: moda ile ilgili iş yapan kimse

Kemalist: Atatürkçü görüşü benimseyen

Piyanist: piyano çalan kimse

16) Fr. +izm

Mensubiyet ekidir. Belli bir görüşü, akımı, inancı veya davranışı genel manada ifade eden “ilgililik, ilişki içinde olma” anlamı veren kelimeler türetmiştir.

Kemalizm: Atatürkçülük

Atletizm: koşu, atlama gibi sporların genel adı

Realizm: gerçekçilik

17) Rus. +ça

Türkçede cinsiyet bildiren ekler yoktur. Ancak yabancı ekler vasıtasıyla dilimize geçmiş ve bazı kelimelere cinsiyet bildirme anlamı vermiş yapılar vardır. +ça eki de bunlardan biridir. Rusçada dişilik eki olan bu ek, birkaç kelimedede kendisini göstermiştir.

Tanrıça: kadın tanrı

Kraliçe: kral karısı veya krallığı yöneten kadın

18) İng +k

İngilizce ilgi olarak bilinmektedir. Çeşitli bilimsel dallarda “ilgili, ilişkili” anlamları veren kelimeler yapmıştır.

Fizyolojik: vücutla ilgili

Psikolojik: ruhla ilgili, ruhsal

19) Fr. anti+

Fransızcadan geçmiş bir ön ektir. Karşı çıkma, belirtilen şeyin tersi durumu, anlamlarına gelen kelimeler türetmiştir.

Antiemperyalist: emperyalizme karşı olan

Antitez: karşı tez

20) İng. il+

Bir önceki ek gibi bu da ön ektir. Olumsuzluk bildirir.

İllegal: legal olmayan

21) Fr. a+

Fransızca kökenli, olumsuzluk belirten ön ektir. Sözlükte “*anormal*” kelimesinde görülür. Normal olmayan anlamını verir.

22) Fr. +ör/ +öz, +sse

Cinsiyet bildiren Fransızca kökenli bir ektir. Yabancı kökenli kelimelere gelerek türeme gerçekleştirmiştir.

Aktör / Aktris

Masör / Masöz

Prens / Prenses

SONUÇ

Toplumda kişilerin iletişim kurmasında, eğitimin, teknolojinin ve bilimin gelişmesinde dilin önemli bir yer tuttuğu aşikârdır. Bu nedenle her dil kendi içinde kavramları karşılamak için gelişme, değişme ve türeme yoluna gitmektedir. Her dilin kendine has fonetik ve morfolojik özellikleri vardır. Yazının icadı ile birlikte her toplum kendine ait ses, işaret ve kelimeler ile iletişim yoluna geçmiştir. Bu süreçte karşılaştıkları yeni kavram veya olgular için kelime yapma işlemi başlamıştır. Dildeki iletişimin kolaylaşması ve güçlenmesi için en önemli faktör olan ekler meydana gelmiştir. Bu çerçevede kelimeleri çeşitlendirmek ve anlamı arttırmak için eklerden yararlanılmıştır. Türkçe de bu yolda çeşitli yöntemlerle kelimeler yapmıştır. Ekleme, birleştirme, kalıplaşma, kısaltma, derleme, uydurma, ödünçleme gibi farklı söz yapım yollarıyla kelime hazinesi genişletilmiştir. Ancak burada en sık kullanılan ekleme yöntemidir.

Elde edilen araştırma ve veriler ışığında Türkçenin eklemeli bir dil olduğunu ve sondan ekleme yaparak kelime yaptığını söylemiştik. Eski Türkçeden günümüze birçok ek, değişim ve gelişim göstererek birçok kelime türetmiştir. Bu gelişim ve değişim yalnızca ses özelliği olarak değil anlam yönünden de genişlemeye veya daralmaya uğramıştır.

Çalışmamızda Türkiye Türkçesindeki türemiş kelimelere gelen yapım eklerini anlam yönünden inceledik ve ekleri bu yönde tasniflemeye çalıştık. Ekleri tespit edip anlamlandırmak için *Türkçe Sözlük*' teki kelimelerden yararlandık. Bunun sonucunda birçok yapım ekinin farklı anlamlarına ulaştık.

Yapım eki, kelime türetmeye yarayan ve kelimenin kök veya gövdesinde anlamsal değişiklik yaratan eklerdir. Çalışmamızda bu eklerin hem işlev değişikliğine hem de anlam değişikliğine sebep olduğu görülmüştür. Yani bu ekler; bazı kelimelere eklendiğinde kelimenin sıfat, zarf ya da fiilimsi görevini üstlenmesine sebep olurken diğer taraftan bazı kelimelerde görevsel değişiklik yapmayı yalnızca anlam yönünden değişiklik yapar.

Türkçe Sözlük' te yapılan tarama sonucunda aktif kullanılan 157 yapım eki tespit edilmiştir. Türkçedeki yapım ekleri elbette daha fazladır. Biz çalışmamızda anlamsal fark yaratıp belirgin olan ekleri inceledik. Bu eklerin içinde; addan ad yapım eki 65, addan fiil yapım eki 19, fiilden ad yapım eki 56 ve fiilden fiil yapım eki de 17 tane bulunmuştur. Bunlar haricinde aktif olarak kelime türeten 22 yabancı

ek tespit edilmiştir. Bu eklerin çoğunluğu Arapça ve Farsçadır. Tanzimat Dönemi'nden sonra benimsenen farklı akımlar ile Fransızcadan da birçok kelime ve ek dilimize geçmiş ve terim anlam niteliğinde kelimeler türetmiştir. Bunun dışında çalışmamızda Rusça, İngilizce ve İtalyanca eklere rastlanılmıştır.

İncelenen 157 yapım eki arasından addan ad yapan eklerin daha işlek ve türemeye daha elverişli olduğu gözlemlenmektedir. Fiilden ad yapım eklerinin de en az addan ad yapım ekleri kadar işlek olduğu görülür. Ancak çalışmamızda fiilimsi görevinde ad türetenleri değil kalıcı anlam değişikliği yapan kelimeleri ele aldığımız için bu sayı, addan ad yapan eklere göre daha azdır.

Tespit edilen bu ekler arasında fiil yapım eklerinin daha az yer aldığı görülür. Addan fiil yapan eklerin anlam yönünden daha belirgin örnekleri tespit edilirken fiilden fiil yapım ekleri ve çatı eklerinin kelimeye kattığı anlamın daha sınırlı olduğu gözlemlenmiştir. Elbette elde edilen bu veriler sözlükteki kelimelerin kökleri ile ilgilidir. İnceleme sırasında sözlükte ad soylu kelimelerin fiil soylu kelimelere göre daha fazla olduğu görülmüştür. Bu nedenle addan ad yapım eklerinin daha işlek ve anlam yönünden daha çeşitli olduğu sonucuna varılmıştır.

Sözlükte Türkçe eklerin dışında yabancı ekler de oldukça yer tutmaktadır. Bu ekler özellikle yabancı kökenli sözcüklere eklenerek kelime türetmiştir. Anlam yönünden farklılık yaratan bu eklerin Türkçe kökenli kelimelere eklenerek kelime türetmesinin seyrek olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu kelimeler dil varlığımızda bulunduğu için bunları açıklamak önemlidir.

Çalışmamızın sonucunda *Türkçe Sözlük*' te tespit ettiğimiz ekler ve sayısal verileri şöyledir:

A. Addan Ad Türeten Ekler ve Sayısal Verileri

Türkçe Sözlük' te en sık kullanılan addan ad yapım ekleri 65 tanedir. Türettiği kelimelerin fazla olmasının yanında anlam olarak da çeşitliliğinin fazla olduğu gözlemlenmiştir. Sözlükte bulunan kelimeler ışığında diğer gramer kaynaklarından farklı olarak tespit edilen bazı anlamlar şunlardır:

- +Ak ekinin küçültme göreviyle “yavru” anlamının dışında insan anatomisine ait “damak” sözcüğü ve belli bir yeri, alanı gösteren “solak, baldırak” kelimelerini türettiği gözlemlenmiştir.

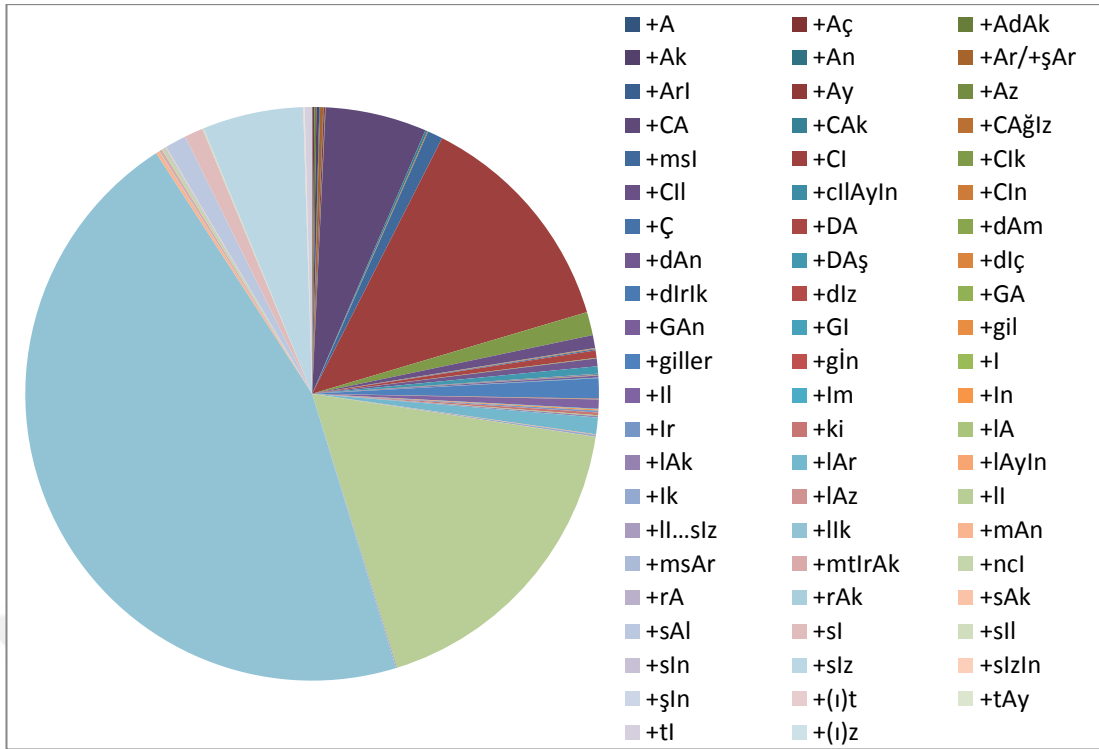
- +cAk morfeminin “Kuyucak” isminde “yer, ilçe” manası, “gökçek” kelimesinde ise benzetme yoluyla “gibi olma” anlamları gözlemlenmiştir.
- +Ç morfemi kayaç, ortaç, dağlıç kelimelerinde “terim” anlamı; arkaç kelimesinde “yer” anlamı; anaç, babaç gibi sözcüklerde “gibi davranma” anlamı; tokaç “araç” anlamı kazandırmıştır.
- +mAn morfemi “karaman” kelimesinde hayvan adı anlamı; “dikmen, katman, yalman” sözcüklerinde bir nesneye özgü şekil, özellik anlamları türettiği tespit edilmiştir.
- +sIl morfemi “yoksul” ve “varsıl” kelimelerinde birbirine zıt iki sözcük kökünden “o özellikte olan kimse” anlamında sözcük türettiği tespit edilmiştir.

Bu anlamların dışında eklerin kelimeye kattığı anlamlar inceleme bölümünde ayrıntılı şekilde yer almaktadır. İncelenen sözlükteki kelimelerin sayısal verileri ise şöyledir:

Ek	Kelime Sayısı	Ek	Kelime Sayısı
+A	6	+Il	75
+Aç	12	+Im	5
+AdAk	17	+In	10
+Ak	23	+Ir	15
+An	6	+ki	22
+Ar/+şAr	25	+IA	7
+ArI	4	+IAk	12
+Ay	12	+IAr	135
+Az	4	+IAyIn	5
+CA	825	+Ik	14
+CAk	18	+IAz	2
+CAğIz	7	+II	2575
+msI	124	+II...sIz	8
+CI	1867	+IIk	6590
+CIk	190	+mAn	27
+CII	105	+msAr	4
+cIIAyIn	3	+mtIrAk	22

+CIn	7	+ncI	24
+Ç	10	+rA	6
+DA	60	+rAk	6
+dAm	5	+sAk	6
+dAn	63	+sAl	172
+DAş	60	+sI	152
+dIç	2	+sIl	10
+dIrIk	7	+sIn	2
+dIz	3	+sIz	820
+GA	3	+sIzIn	4
+GAn	16	+şIn	4
+GI	4	+(ı)t	20
+gil	1	+tAy	4
+giller	164	+tI	60
+gIn	4	+(ı)z	9
+I	3		

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi en sık kelime türeten ek +Iik ekidir. Bu eki arkasından +II, +CI, +CA ve +sIz ekleri takip etmektedir. Tespit edilen bu eklerin anlam çeşitliliği de diğer eklere göre fazladır. Sözlükteki kelimelerin değerlendirilmesine göre +Iik eki 12, +II 8, +CI 8, +CA 15 farklı anlamda kelime türetmektedir. Bu saydığımız ekler dışında işlek kullanılan +cII'nin 5, +cIk'ın , +cAk'ın 7, +(A)t 5 farklı anlamda kelime türettiği görülmektedir. Anlam çeşitliliği az ancak işlek olan ekler: +DAş, +giller, +msI, +sAl, +sI ve +sIz ekleridir. Anlam çeşitliliği fazla olup kelime türetmede işlek olmayan ekler ise +Ak, +Aç, +dAm, +dAn, +GIn ve +IAk ekleridir. Sayısal verilerine ulaştığımız addan ad yapım eklerinin sözlükteki yüzdeleri dilimi aşağıdaki grafikte gösterilmektedir:

B. Fiilden Ad Yapan Ekler ve Sayısal Verileri

Fiilden ad türeten ekler de addan ad türeten ekler kadar işlek yapıda eklerdir. En işlek kullanılan fiilden ad yapım ekleri –mA, -IcI, -Ik, -Im, -Ak, -gI, -I, -ntI ekleridir. Fiilimsi grubunda yer alan –mA ve –Iş ekleri ad-fiil eki olarak da sözlükte birçok kelime türetmiştir. –mA eki ad-fiil işlevinde 6658, yapım eki işlevinde ise 250 kelime türetmiştir. –Iş eki ise 1465 tane ad-fiil görevinde 52 tane yapım eki görevindedir. İşlek kullanılan ve anlam çeşitliliği fazla olan –mA'nın 8, -Ik'ın 6, -IcI'nın 5, -Ak'ın 9, -GI'nin 7, -I'nin 8, -Im'in 7, -IntI'nin 7 farklı anlamda kelime türettiği tespit edilmiştir. İşlek kullanılmayan –AcAk eki 4, -mAcA 7, -mAç 7, -mIk 6, -(A)n 7, -A 5, -GA 5 farklı anlamda kelime türetmiştir. İşlek kullanımı fazla fakat anlam çeşitliliği az olan ekler “-Iş, -mAz, -mIş” ekleridir. Bunlar haricinde yukarıda adını zikretmediğimiz diğer ekler, anlam ve işleklilik yönünden daha sınırlıdır. Türkçe Sözlük' te tespit ettiğimiz ekler ve sayıları şöyledir:

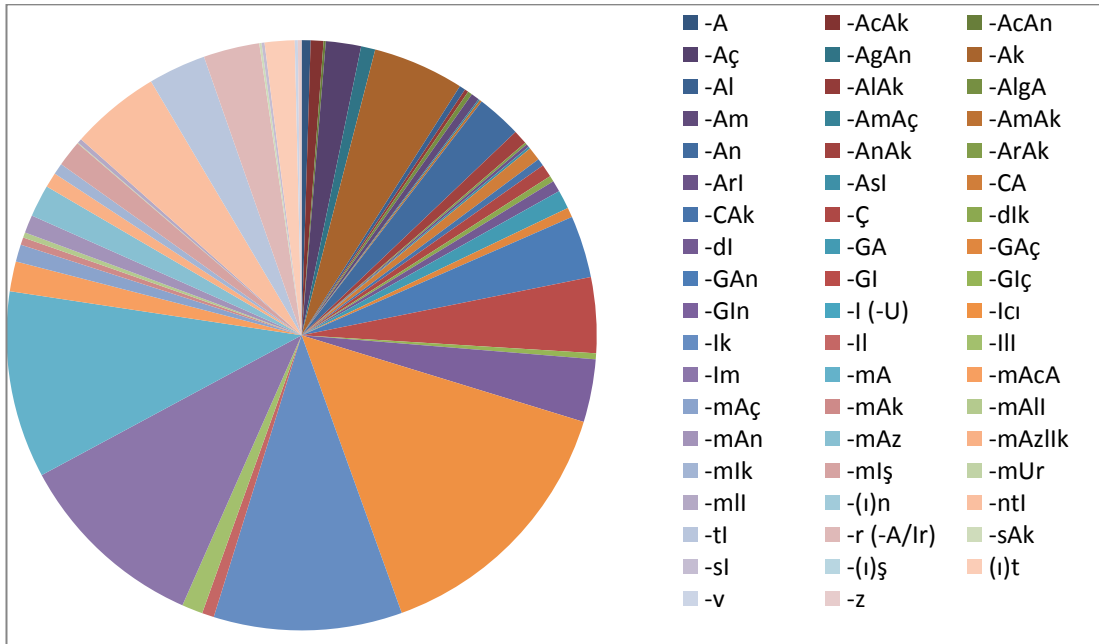
Ek	Kelime Sayısı	Ek	Kelime Sayısı
-A	12	-IcI	360

-AcAk	17	-Ik	252
-AcAn	3	-Il	16
-Aç	47	-III	28
-AgAn	19	-Im	257
-Ak	122	-mA	250
-Al	8	-mAcA	40
-AlAk	5	-mAç	23
-AlgA	6	-mAk	10
-Am	11	-mAlI	7
-AmAç	2	-mAn	24
-AmAk	3	-mAz	43
-An	60	-mAzIik	20
-AnAk	19	-mIk	15
-ArAk	3	-mIş	35
-ArI	4	-mUr	1
-AsI	3	-mII	6
-CA	18	-(ı)n	12
-CAk	10	-ntI	120
-Ç	17	-tI	77
-dIk	8	-r (-A/Ir)	75
-dI	15	-sAk	3
-GA	25	-sI	4
-GAç	13	-(I)ş	52
-GAn	83	-(I)t	40
-GI	101	-v	4
-GIç	8	-y	10
-GIn	84	-z	5
-I (-U)	115		

Belirlenen bu sayıların ışığında eklerin işlevlik derecesi gözlemlenmektedir. Bunun yanında anlamsal olarak belirlediğimiz eklerin bazı semantik sonuçları şöyledir:

- -A eki “çevre, doğa, yöre” gibi kelimelerde yer- mekân- alan anlamı kazandırmıştır.

- -AcAn ekinin az sayıda “karakter, mizaç” anlamında “sevecen, güleçen” adları türettiği tespit edilmiştir.
- -AgAn ekinin “küseğen” örneğinde benzetme ilgisiyle terim anlamlı kelime türettiği gözlemlenmiştir. Terim anlamlı türettiği diğer kelimeler: durağan, kayağan, şırlağan, süreğen gibi sözcüklerdir. Bunun dışında “Yatağan” sözcüğünde “yer” anlamı kazandırmıştır.
- -Ak/-k eki çoğunlukla “karakter, huy” manasında kelimeler türetirken “Tutak” kelimesinde ilçe adı yaparak yer anlamı kazanmıştır.
- -AlAk ekinin kazandırdığı diğer anlamlardan farklı olarak (bkz. 57) “yapalak” kelimesinde hayvan adı türettiği görülür.
- -AnAk eki düzenek, itenek sözcüklerinde “araç”; takanak, kesenek kelimelerinde “parasal” terimler türetmiştir.
- -GIç ekinin “çalgiç, silgiç, ” kelimelerinde araç-gereç manası veren kelimeler türettiği görülmüştür. Dalgıç, sorguç kelimelerine “meslek” anlamı kazandırmıştır.
- -mA eki “besleme, yanaşma” sözcüklerinde “kimse” anlamı; arpalama, küpleme sözcüklerinde “hastalık adı” anlamı; kırma, çakma, dövme kelimelerinde “ilişkili olma” anlamı tespit edilmiştir..

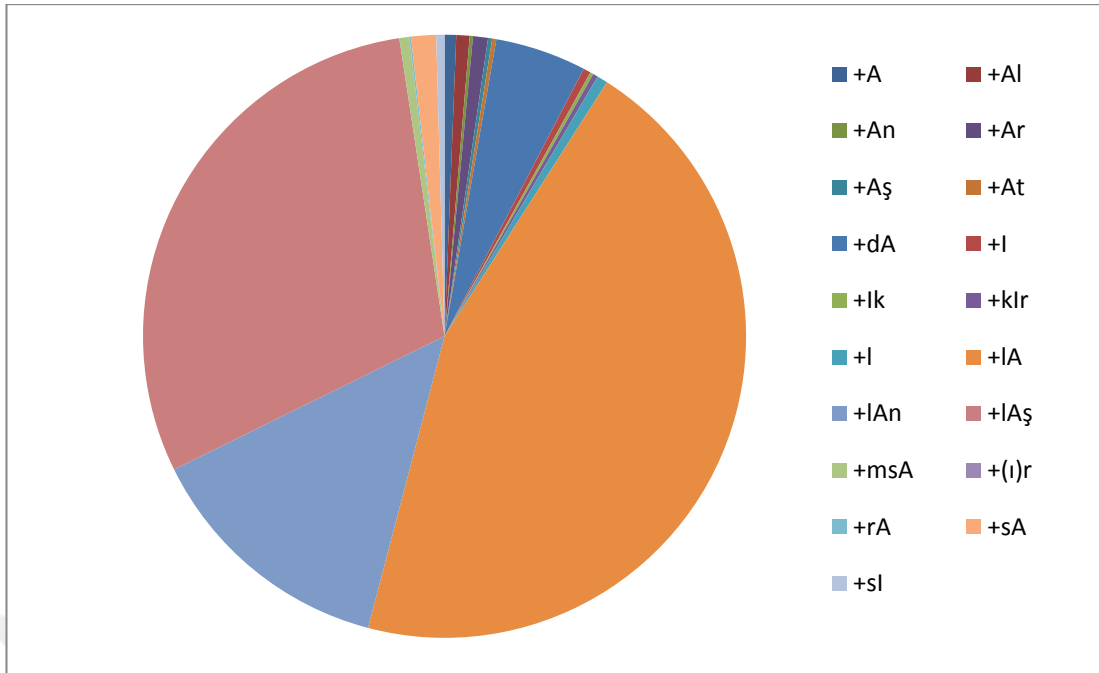
Yukarıdaki tabloda fiilden ad yapan eklerin yüzdeler diliminde oranları gösterilmiştir.

C. Addan Fiil Yapan Ekler ve Sayısal Verileri

Türkçe Sözlük' te belirlenen toplam fiil sayısını göz önünde bulundurduğumuzda addan fiil yapan eklerin diğer ad türeten eklere göre daha az sayıda olduğu ve türettiği kelimelerin de az olduğu sonucuna ulaştık. Sözlükte ad soylu kelimelerin fazla olmasından dolayı çok sayıda fiil türetilebileceği düşünülse de tüm adların “hareket” ya da “iş, kılış, oluş” anlamlarına getirmek mantıksal çerçevede uygun olmadığı için fiil türetme işi sınırlı kalmıştır. Elbette bu sınırlılık adlardan fiil yapım eki alan kelimelerin çok az sayıda olduğu anlamına gelmemektedir. Adlara oranla bir “sınırlılık” söz konusudur. İncelenen Sözlük' te ulaşılan toplam adlardan fiil ekleri ve sayısı şunlardır:

Ek	Kelime Sayısı	Ek	Kelime Sayısı
+A	14	+I	13
+Al	16	+IA	1014
+An	4	+IAn	307
+Ar	18	+IAş	673
+Aş	5	+msA	12
+At	5	+(t)r	10
+dA	110	+rA	2
+I	9	+sA	30
+Ik	4	+sI	10
+kIr	6		

Elde edilen bu sayısal verilere göre en işlek kullanılan isimden fiil yapım eki +IA ekidir. Bu ekin yanında +IAn, +IAş, +dA ekleri de sıklıkla kelime türetmiştir. +IA eki 8, +IAn 3, +IAş 2, +dA 2 farklı anlamda kelime türetmiştir. Bu eklerden başka +sA ekinin kelime türetkenliği fazla olan yapım eki olduğu gözlemlenmiştir. Eklerin yüzdeler dilimdeki oranları ve aralarındaki fark aşağıdaki grafikte net bir şekilde gözlemlenmektedir.

Addan fiil türeten bu eklerin kelimeye genel manada addaki durumun “yapılması, gerçekleşmesi, hareket halini alması” anlamları kazandırdığı görülmektedir. Gramer kitaplarından farklı olarak belirlenen bazı tespitler şunlardır:

- +IA eki bıçaklamak, kılıçlamak, sulamak fiillerinde, kelimenin kökünde ya da gövdesinde bulunan ismi “aracı olarak kullanarak işin gerçekleşmesi” anlamı kazandırdığı tespit edilmiştir.
- +kIr- eki çoğunlukla isim köklerden “canlıların doğasında bulunan tepkime ve davranışları” anlatan fiiller yapar: hıçkırmak, haykırmak gibi.
- +I- ekinin “taşımak, tozlamak” gibi örneklerde ismi hareket haline getirirken anlamına kuvvetlendirme kattığı gözlemlenmiştir.

D. Fiilden Fiil Yapan Ekler ve Sayısal Verileri

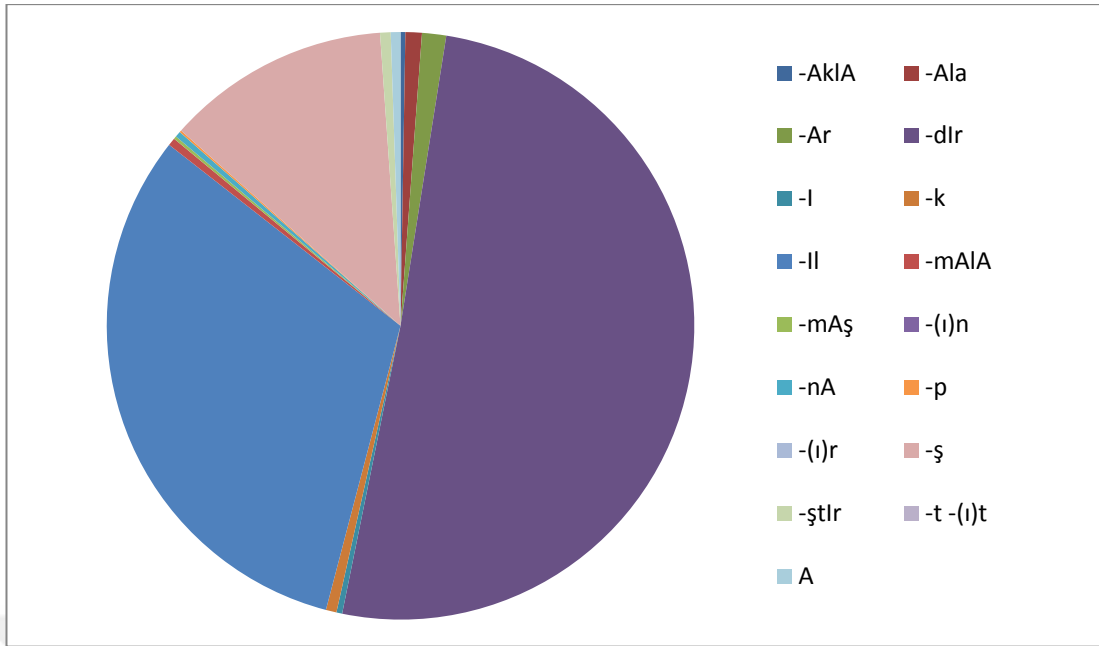
Tespit edilen fiilden fiil ekleri toplam 17 tanedir. Daha önce de değindiğimiz gibi fiil yapım ekleri isim yapım eklerine göre daha sınırlı sayıdadır. Fiilden fiil yapım eklerinin ise bir kısmı oldukça işlekken bir kısmının ise türeme sayısının az olduğu görülmektedir. Fiilden fiil yapım eklerinin içinde bulunan çatı grubu (-Ar, -dIr, -Il, -(I)r, -ş, -t) işlek türeyen ekler arasındadır. Bu eklerin anlam olarak “ettiren, olduran, işten etkilenen, karşılıklı yapılması” anlamları dışında nadir de olsa farklı anlamlar tespit edilmiştir. Bu örnekler oldukça azdır. Çatı grubu dışındaki ekler ise (-

A, -AkIA, -Ala vd.) tek anlama sahip kelimeler türetmiştir. Sözlükte incelenen fiillerin sayıları şöyledir:

Ek	Kelime Sayısı	Ek	Kelime Sayısı
-A	10	-mAş	3
-AkIA	11	-(i)n	622
-Ala	17	-nA	6
-Ar	25	-p	2
-dIr	955	-(i)r	58
-I	6	-ş	232
-k	11	-ştIr	11
-II	593	-t -(i)t	578
-mAlA	8		

Yukarıda ele aldığımız fiillerin toplam sayıları verilmiştir. Buna göre –dIr-, -II-, -In-, -ş-, -t ekleri sözlükte en çok kelime türeten eklerdendir. Bu eklerin çatı ekleri olduğu dikkat çekmektedir. Yaptırma, oldurma, ettirme, edilgelik çatı anlamlarının dışında farklı çok az kelime bulunmuştur. Listede bulunan diğer ekler ise işlek kullanılmayan ancak anlam olarak fiilin kökünde veya gövdesinde yapım eki fonksiyonunda bulunan eklerdir. Diğer kaynaklardan farklı olarak tespit ettiğimiz anlamlar şunlardır:

- -A- eki fiile “kuvvetli yapılması” anlamını vermiştir.
- Tutturmak, saldırmak, kaldırmak gibi fiillerde –dIr- eki ettirgenlik işlevi dışında tutturmak “ısrarcı olmak”, saldırmak “kaba kuvvete başvurmak, bir şeye girişmek”, kaldırmak fiili ise “bulunduğu yerden yukarı doğru hareket ettirmek” anlamındadır.
- -I- eki kelimeye pekiştirme anlamından başka “sürüme, kazımak” gibi örneklerinde eylemin belirli bir zaman içerisinde devam etmesi ve sürekliliğini anlatır.
- -p eki “serpmek, kırmak” örneklerinde türeme yaptığı görülmüştür. Buralarda fiildeki hareketin eşit şekilde gerçekleşmesi anlamı vardır.

Yukarıda fiilden fiil yapım ekinin yüzdelerindeki dağılımı görülmektedir. Grafikte çatı ekleri fiilden fiil yapan ekler arasında en fazla yer kaplayan morfolojilerdir. Fiillerin çoğunlukla bağlam içinde mana kattığı bilindiği için semantik açıdan bu ekleri tasniflemek isim yapım eklerini tasniflemekten daha güç olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Fiillerin müstakil birer mana kattığı yorumunda bulunduk.

ÖNERİLER

Çalışmamızın zeminini oluşturan TDK'nin *Türkçe Sözlük*'ünde incelenen kelimelerden bazı veriler elde edilmiş ve kelime yapma yollarından türetme yönteminin uygulanışında bazı eksikliklerin olduğu kanısına varılmıştır. Bu eksiklikleri gidermeye yönelik çalışmalar hem *Türkçe Sözlük*'ü içerik açısından tamamlar hem de doğru kelime yapımının oluşmasını sağlar. Elde ettiğimiz bazı eksiklikler ve öneriler şunlardır:

- Özellikle çatı eklerinin ele alınış şeklinde önemli farklar olduğu tespit edilmiştir. Eğer ki bu ekleri almış olan sözcüklerin sözlüğe dâhil edilmesi ortaya çıkan farklarını belirlemekse sözlükte bazı kelimelerin çatı eki alıp bazılarının almamış olması TS' nin eksikliğini gösterir. Örneğin bölümlenmek anlamında olan tasniflemek sözcüğü sözlükte yer alırken morfolojik ve anlamsal açıdan doğru sayılan -(I)n- çatı ekinin eklenebileceği bölümlenmek anlamındaki tasniflenmek fiili yoktur. Aynı şekilde takırdamasına yol açma

manasında takırdatmak sözcüğü varken takırdanmak fiili yer almamıştır. Madeni şeyler ve kuru gürültülü ses çıkartmak anlamına gelen tangırdatma fiili sözlükte bulunurken –n- dönüşlülük ekini almış şekli olan tangırdanmak fiili sözlükte yer almamaktadır. TDK tahmin edilebilirlik ilkesinden yola çıkarak yukarıda bahsettiğimiz kelimelerin bazı çatı eklerine yer vermeyip bir kısım çatı şekillerini almış fiillere yer vererek kendi içerisinde çelişkiye düşmüştür. Sözlüğün başında çatı eklerinin fiile eklenişi hakkında bilgi verip anlam ayırt eden farklı bir kavrama işaret eden sözcükler dışında çatı eklerini almış fiillere yer vermemesi veya bu ilkeyi göz önünde bulundurmayıp çatı eklerinin tüm şekillerine yer vermesi beklenmektedir.

- Sözlükte dikkat çeken bir diğer konu ise addan fiil yapan “+dA-“ ve “+sA-“ ekinin fiil türetmede eksik kalmasıyla ilgilidir. Özellikle ses yansıma bildiren ad kökenli sözcüklerin bu eki alarak önce fiil yapıp daha sonra fiilden “dönüşlülük bildiren –n”, “ettirgenlik bildiren –t” ekleriyle sözcük yapması beklenmektedir. Nitekim çoğu kelime bu şekilde ilerlemiştir. Ancak bazı sözcüklerde bu durumun eksik olduğu tespit edilmiştir. Örneğin sözlükte “mızıldanmak” sözcüğü varken “mızıldamak” yoktur. Aynı şekilde “çekimsemek” yokken “çekimsenmek” sözcüğü vardır. Fırıldamak sözcüğü yoktur ancak fııldanmak fiili sözlükte yer almaktadır. Buralarda anlamlı sözcük oluşabilecekken kelime türetmemiş olması yine bazı tutarsızlıklar ortaya koymaktadır. Sözlükteki kelimelerin türeme biçiminin aynı olması açısından bu durumun geliştirilmesi gerekmektedir.
- Ekleri incelerken fark ettiğimiz bir diğer husus halk ağzından kelimelere yer verilmesidir. Halk ağzındaki sözcüklerin açıklaması için zaten bir *Derleme Sözlük* ü bulunmaktadır. TDK'nin halk ağzından kelimelere yer verme kıstası anlaşılammaktadır. Türkçe Sözlük' te halk ağzından 954 tane sözcüğe yer verilmektedir. Halk ağzında kullanılan bazı kelimeler şunlardır: ar “iki tarla arasındaki sınır”, angıç “harman zamanı fazla sap yüklemek için öküz ve at arabalarının iki tarafına takılan parmaklık, kanat”, angın “ünlü”, bakıncak “nişangâh”, balçak “kabza”, balkımak “parlamak”, ferik “kümes hayvanlarının civcivlikten çıkmış yavrusu”, savlamak “iddia etmek” vb. Sözlükte yer verilen bir diğer kelime grubu “yer bildiren özel isimler” konusudur. Fakat burada tüm yer adlarının olmadığı tespitine varılmıştır. Yer adlarından türeyen sözcüklerin tamamı da sözlüğe dâhil edilmemiştir. Aynı

şekilde argo sözcüklerin de sözlükte 46 adet varlığı saptanmıştır. Tüm bu kelimelerin alınış kıstası tam olarak anlaşılmamaktadır. Komisyon TDK Sözlük 'ün bundan sonra güncellenecek olan basımında sözcüklerin alınış kriterlerini belirleyip sözlüğün kime hitap ettiği ile ilgili açıklamada bulunmalıdır.

Türkçe Sözlükte bu gibi eksikliklerin giderilmesi kelime türetme yolunu daha da sağlamlaştıracaktır. Bunların yanında hâlihazırda devam eden Türkçeleştirme çalışmaları da Türkçe için önemli bir kelime yapma yolunu ilerletmektedir.

KAYNAKLAR

ADALI, O. (2004). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, İstanbul: Papatya Yayıncılık.

AKALIN, Ş. (2014). “Türkçede Söz Yapımı Yolları ve Sözlükselleşme”, *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri, Cilt: I, 11-13 Kasım*.

AKDEMİR, Y., İSİ, H. (2017). “Çekim Ekinden Yapım Ekine +CA”, *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi. Cilt: 10, Sayı: 48, Şubat*.

AKSAN, D. (1990). *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: TDK Yayınları.

----- (2015). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 1.2.3. Ciltler.

----- (2017). *Anlambilim- Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.

ARSLAN, A. (2018). “Türkçe Organ Adlarının Sonunda Yer Alan -n Ünsüzünün İşlevi”, *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 7, s.297- 312*.

AVCI, Y. (2013). “Yapım Eklerinin Anlam Merkezli Sınıflandırılmasına Dair”, *Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları, VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, 20-25 Ekim*.

BANGUOĞLU, T. (2015). *Türkçenin Grameri*, (10. Basım) Türk Dil Kurumu Yayınları.

BAŞDAŞ, C. (2011). “Türkçede Eklerin Hiyerarşisi ve Ara Ekler”, *Seminerler/ Muğla*.

BOZEL, M. (2008). *Türkiye Türkçesindeki Türemiş Adların Aldıkları Yapım Eklerine Göre Anlam ve Görev Özellikleri Bu Konudaki Bilgi ve Bulguların İlköğretim 2.Kademe Türkçe (Dilbilgisi) Derslerinde Kullanılışı* (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

BAYRAKTAR, N. (2016). “+sIz Ekinin İşlevleri Üzerine Bir Değerlendirme ve Dede Korkut Hikâyelerinde +sIz Eki”, *Sanal Türkoloji Dergisi, Temmuz*.

----- (2017). “Türkiye Türkçesinde –ma Ekinin Yapım Eki Olarak İşlevleri”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, Sayı 6, No. 6, Aralık*.

BOZ, E. (2015). *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçim Bilgisi (Tasnif Denemesi)*, (4. Baskı) Gazi Kitabevi.

BULAK, Ş. (2013). “Türkçenin Sadeleşmesinde Yanlış Ek Kullanımı veya Eklerin Yanlış Kullanılması”, *JASS Studies*, Sayı: 6, s.3, Mart.

Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth- Century Turkish*, London: Ocford University Press.

Clauson, S. G. (2007). Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler, *Dil Araştırmaları Dergisi*, (Çev. Uluhan Özalan) C.1, Sayı:1, s.185-196.

ÇELEBİ, H. (2019). *Derleme Sözlüğü'nde Yapım Eklerinin Sıklık Derecesi* (Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.

DELİCE, İ. (2000). “Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı 24, s. 221, 235, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.

EKER, S. (2015). *Çağdaş Türk Dili* (9. Baskı), Ankara: Grafiker Yayınları.

----- (2017). *Çağdaş Türk Dili* (11.Baskı), Ankara: Grafiker Yayınları.

ERDEM, M. (2011). “Türkçede Çekim ve Yapım Eklerinin Özellikleri ve Sınırları”, *Bilig Dergisi*, Sayı: 58, s. 71-90.

----- (2014). “Türkçede Eksilteli Yapıdan Sözlükselleşme”, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 31, Sayı: 2, Aralık.

----- (2016). “Türkçede Türetkenlik ve Türetkenliği Ölçme Yöntemleri”, *Türkbilig Dergisi*, s. 169-180.

ERGİN, M. (1972) *Türk Dil Bilgisi*, Minnetoğlu Yayınları.

----- (1985). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

----- (1998). *Üniversiteler İçin Türk Dili*, İstanbul: Bayrak Yayınları.

----- (2019). *Türk Dil Bilgisi*, (1. Baskı). Boğaziçi Yay.

EROL, Hülya A. (2014). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*, TDK Yayınları.

GENCEN, T. N. (1972). *Dilbilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları.

GÖKDAYI, H., SEBZECİOĞLU, T. (2011). “Türkiye Türkçesinde –CA Biçimbiriminin Türleri”, *Bilig Dergisi*, Sayı: 58, s.147-172.

GUIRAUD P. (1984). *Anlambilim* (Çev: Berk Vardar), Ankara: Kuzey Yayınları.

GÜLENSOY, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, A.N. Ankara: TDK Yayınları.

GÜLSEVİN, G. (2004). “Türkçede Sıra Dışı Ekler ve Eklerin Tasnif- Tanımlama Sorunu Üzerine”, *V. Uluslararası Türkl Dil Kurultayı Bildirileri I*, s.1267-1283, Ankara: TDK Yayınları.

GÜNGÖRDÜ, E. (2002). “İsimden Fiil Türeten +cı-/+çi- Eki ve Gelişmiş Şekilleri”, *G. Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:22, Sayı: 2, s.171-182.

HACIEMİNOĞLU, N. (1991). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

HATİPOĞLU, V. (1974). *Türkçenin Ekleri*, Ankara: TDK Yayınları.

----- (1982). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yay.

HAZAR, M. (2003). “+DIRİK Eki Üzerine Bir Deneme”, *E-SOSDER*, Sayı:2

----- (2012). “Türkiye Türkçesinde İşlek Olmayan Sözcük Kökleri”, *İstanbul: Uluslararası Yaşayan Türkçe Bilgi Şöleni, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*, 6. Oturum, 30 Mayıs- 1 Haziran.

HENGİRMEN, M. (2006). *Türkçe Temel Dil Bilgisi*, (5. Baskı) Engin Yayın Evi.

KARA, F. (2007). “Yapım Eki İşlevinde Olmayan Eklerden Bazıları”, *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu Bildiriler*, Sayı: 2, Nisan, s. 565- 575.

KORKMAZ, Z. (1960). Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara: TDK Yayınları.

----- (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.

----- (2019). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu Yayınları.

MAHÇUP, T. (2010). *Türkçede Eklerin Kazandırdığı Anlamlar* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

ÖZKAN, N. (2011). Türkçedeki Yabancı Unsurları Tasnif Denemesi, *ICANAS Bildiriler Dil Bilimi, Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi III. Cilt*, 1343-1359

SWART, Henriette De (1988). *Introduction to Natural Language Semantics*, California: Cslı Publications.

ŞİRİN, H. (2019). “Dil Devrimi’nin Melez Sözcükleri ve ‘Bağnaz’ Üzerine”, *Türk Dili*, Mayıs.

TAŞKESENLİGİL, M. (2018). *Rus Dilinde Fiillere Getirilen Morfemler Olan Ön Eklerin Morfo-Semantik Fonksiyonlarının Türk Öğrencisi Bakışıyla İncelenmesi*,

(Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum.

TOPALOĞLU, A. (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

TURAN, Z. (2000). “Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?” *4. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, 25-28 Eylül.

Türkçe Sözlük (2011), *Türk Dil Kurumu*, 11. Baskı, Ankara: TDK.

ULLMANN, St. (1962). *Semantics, an Introduction to the Science of Meaning*, Oxford.

VARDAR, B. (1998). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: ABC Kitabevi.

ZÜLFİKAR, H. (2012). “Terim Çalışmalarına Katkılar –amek Eki”, *Türk Dili Cilt: CII, Sayı 726, Haziran*, 419-427.

ZÜLFİKAR, H. (1991) *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları:569

İnternette Alınan Kaynaklar:

https://www.turkceindirilisi.com/images/upload/1955s43_02_R_R_ARAT.pdf

kaynağından 20.03.2020 tarihinde alınmıştır.

<https://sozluk.gov.tr/> kaynağından “işlev” kelimesi 24.03.2020 tarihinde alınmıştır.

<https://sozluk.gov.tr/> kaynağından “anlam” kelimesi 24.03.2020 tarihinde alınmıştır.